

Anders, nl.

Een onderzoek naar
vrouwenparticipatie
in de ChristenUnie

Anders, nl. ... Een onderzoek naar vrouwenparticipatie in de ChristenUnie

In opdracht van de ChristenUnie, werkgroep *Inclusief*

Uitgevoerd door het lectoraat Samenlevingsvraagstukken van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle

Ir. M. Jager-Vreugdenhil
Dr. R. Kuiper

Maart 2006

Exemplaren van dit rapport zijn te bestellen bij:

Gereformeerde Hogeschool Zwolle
Lectoraat Samenlevingsvraagstukken
Postbus 10030
8000 GA Zwolle
Tel. 038 – 425 55 42

Alle rechten voorbehouden

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteurs.

Anders, nl. ...

Een onderzoek naar vrouwenparticipatie in de ChristenUnie

Ir. M. Jager-Vreugdenhil
Dr. R. Kuiper

Maart 2006

Voorwoord

'Anders, namelijk...

Dat vrouwen anders dan mannen in de politiek participeren, blijkt uit cijfers over lidmaatschappen en politieke functies. Binnen alle partijen in Nederland zijn vrouwen minder vaak lid dan mannen en bekleden vrouwen ook minder vaak politieke functies. Maar wat maakt vrouwen 'anders'? Gedragen vrouwen zich anders dan mannen in de politiek? Houden vrouwen zich met andere dingen bezig? Moeten vrouwen op andere manieren aangesproken en betrokken worden dan mannen? Deze vragen roepen binnen christelijke partijen ook principiële vragen op: heeft God vrouwen anders toegerust dan mannen? Hebben vrouwen een andere taak en roeping? Hebben mannen en vrouwen verschillende talenten?

In opdracht van de werkgroep *Inclusief* van de ChristenUnie is een grootschalig onderzoek uitgevoerd naar vrouwenparticipatie in de ChristenUnie. Dit onderzoek is onderdeel van een project 'ChristenUnie-Vrouwen en –Mannen in de 21^e eeuw'. Doel van het project is het vergroten van de participatie van vrouwen binnen de partij. Als eerste fase van dit project heeft *Inclusief* de opdracht gegeven een onderzoek te laten verrichten naar factoren die vrouwen stimuleren en belemmeren politiek actief te worden. Daarop heeft het onderzoek zich gericht. De aanbevelingen uit deze eerste fase kunnen dienen als leidraad voor de verdere ontwikkeling van opvattingen, strategieën en instrumenten die vrouwenparticipatie in de ChristenUnie kunnen bevorderen.

'Anders, namelijk...' – een optie in veel enquêtes waar vaak een grote variatie aan antwoorden bij wordt ingevuld. Onderzoekers beperken het gebruik van deze antwoordmogelijkheid graag zoveel mogelijk, omdat het lastig is de veelsoortige antwoorden goed te analyseren. Mensen die de enquête invullen maken er juist graag gebruik van, omdat de andere voorgedrukte antwoorden vaak te algemeen zijn en net niet passen bij hun specifieke situatie. Dat is tekenend voor dit onderzoek. We trekken algemene conclusies over verschillen tussen mannen en vrouwen, maar proberen ook recht te doen aan individuele verschillen tussen mensen.

Dankwoord

Het onderzoek is uitgevoerd door het lectoraat Samenlevingvraagstukken van de Gereformeerde Hogeschool. De uitvoering was in handen van ir. Marja Jager-Vreugdenhil en dr. Roel Kuiper. Bij het onderzoek waren veel mensen betrokken. De onderzoekers willen op deze plaats iedereen hartelijk danken die meegewerkt heeft aan het onderzoek. In de eerste plaats danken we iedereen die de moeite heeft genomen de uitgebreide enquête in te vullen; de vrouwen die hebben meegedaan aan de inputgesprekken om de enquête te kunnen opstellen en de mannen en vrouwen die hebben deelgenomen aan de focusgroepen ná de enquête. Speciale dank zijn we verschuldigd aan een aantal experts die ons hebben laten delen in hun vakkennis: Monique Leijenaar, Gerrit Voerman, Joop van Holsteyn en Maarten Verkerk. Hartelijk dank ook aan de mannen en vrouwen die bereid waren ook hun persoonlijke verhalen 'af te staan' voor dit onderzoek. Ook hartelijk dank aan de dames die ons praktisch ondersteunden: binnen de GH Marjan Pansier, en bij de ChristenUnie vooral Wiepkje Bodika. Tenslotte bedanken we op deze plaats de begeleidingsgroep, bestaande uit Marjon Welmers (GH), Emile van Velzen (*Inclusief*), Esme Wiegman-van Meppelen Scheppink (ChristenUnie-gemeenteraadslid in Zwolle) en Marianne Verhage-Van

Kooten (Christelijke Hogeschool Ede). Zij hebben met hun hulp en deskundig commentaar bijgedragen aan het eindresultaat.

Leeswijzer

Het rapport is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 1 worden de context en de aanleiding tot het onderzoek beschreven. Hoofdstuk 2 beschrijft de onderzoeksmethode. In hoofdstuk 3 wordt beschreven hoe de onderzoeksvraag is omgezet in concrete vragen in een enquête. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de resultaten van de enquête. Hoofdstuk 5 bevat de conclusies van het onderzoek en de aanbevelingen aan de ChristenUnie. Om de opsomming van cijfers en feiten te doorbreken en ook goed in beeld te brengen wat het onderzoeksonderwerp in de praktijk betekent voor mensen, wordt op verschillende plaatsen in het rapport (de gekleurde bladzijden) een aantal ChristenUnie-mannen en vrouwen aan het woord gelaten.

Marja Jager-Vreugdenhil

Roel Kuiper

Zwolle, 23 maart 2006

Samenvatting

In dit onderzoek is een antwoord gezocht op de vraag:

Welke factoren stimuleren en belemmeren vrouwen binnen de ChristenUnie om a) politiek actief te *willen* zijn (motivatie), en b) *daadwerkelijk* politiek actief te worden?

Het onderzoek is uitgevoerd door middel van een grootschalige enquête onder de leden van ChristenUnie en Perspectief (duizend mannen en duizend vrouwen), gecombineerd met diverse inputgesprekken, focusgroepen en individuele interviews. Op grond daarvan is nagegaan of vrouwen op een andere manier politiek participeren dan mannen. Ook is voor een groot aantal variabelen nagegaan of deze invloed hebben op de politieke participatie van vrouwen.

Uit de administratie van de partij was al bekend dat er drie keer zoveel mannen als vrouwen lid zijn. In politieke en bestuurlijke functies zijn vijf keer zoveel mannen als vrouwen te vinden. Vrouwen maken minder dan mannen gebruik van conventionele participatiemogelijkheden, zoals het bezoeken van vergaderingen en het meebeslissen over kandidaten op de lijst. Vrouwen maken ook minder dan mannen gebruik van algemene vormen van politieke participatie, zoals het bezoeken van inspraakbijeenkomsten of het contact opnemen met een politicus. Vrouwen geven minder vaak dan mannen aan dat ze van plan zijn in de toekomst gebruik te maken van verschillende participatievormen binnen de partij. Mannen zijn vaker dan vrouwen bereid een vertegenwoordigende functie op zich te nemen.

De factoren die de participatie beïnvloeden, zijn ingedeeld in factoren op het individuele, maatschappelijke en institutionele niveau.

Op het *individuele niveau* worden situationele factoren, factoren met betrekking tot de politieke interesse, structurele en psychologische factoren onderscheiden. *Situationele factoren* spelen een beperkte rol te spelen. Vrouwen hebben vaker dan mannen gezinsverantwoordelijkheid en besteden een veel groter deel van hun tijd aan het huishouden en de zorg voor gezinsleden. Mannen besteden veel meer tijd aan betaald werk. Een groot deel van de vrouwen heeft ook een betaalde baan, maar vaker parttime. In het algemeen heeft het dragen van gezinsverantwoordelijkheid in de beleving van vrouwen geen negatieve invloed op politieke participatie.

Vrouwen blijken minder *politieke interesse* te hebben dan mannen, ChristenUnie-vrouwen zelfs ook minder dan andere Nederlandse vrouwen. Vrouwen hebben bovendien andere interesses wat betreft politieke thema's. Gemeenschappelijk voor mannen en vrouwen van de ChristenUnie is hun gebrek aan interesse in emancipatiebeleid.

Wat betreft de *structurele factoren*, hebben ChristenUnie-mannen gemiddeld een iets hogere opleiding dan ChristenUnie-vrouwen, meer werkervaring en meer bestuurlijke ervaring. Maar ook binnen de groep hoogopgeleiden, binnen de groep respondenten met minstens tien jaar werkervaring en binnen de groep respondenten met minstens tien jaar bestuurlijke ervaring bekleden mannen vaker een politieke of bestuurlijke functie dan vrouwen.

Wat betreft de *psychologische factoren* hebben in de eerste plaats vrouwen een heel ander zelfbeeld dan mannen. Ze geven tot twee keer zo vaak als mannen aan

dat ze denken niet voldoende kennis, vaardigheden en ervaring hebben voor het bekleden van een vertegenwoordigende functie. Dit verschil blijft ook bestaan wanneer de groep hoogopgeleiden en de groepen respondenten met veel werkervaring resp. veel bestuurlijke ervaring apart worden geanalyseerd. In de tweede plaats hebben vrouwen een ander beeld van de kwaliteiten die iemand tot een goede volksvertegenwoordiger maken. Ze hechten meer dan mannen waarde aan sociale bewogenheid, bijbelgetrouwheid, de band met de achterban en de inzet voor de partij; mannen kiezen vaker dan vrouwen voor deskundigheid, politieke denkbeelden, persoonlijkheid en de populariteit bij kiezers. Tenslotte is niet aangetoond dat socialisatie een rol zou spelen: het hebben van een politiek actieve vader of moeder is niet bepalend voor de eigen politieke activiteit van mannen en vrouwen.

Op *maatschappelijk niveau* is in de eerste plaats onderzoek gedaan naar de standpunten van de respondenten. Binnen de ChristenUnie wordt over het algemeen ervan uitgegaan dat vrouwen net zo goed als mannen politiek actief kunnen zijn. Ook zijn er weinig respondenten met principiële bezwaren tegen vrouwen in de politiek. Wel vindt een kwart van alle respondenten (en veertig procent van de 65-plussers) dat vrouwen met een (jong) gezin beter niet politiek actief kunnen zijn. Ook is gekeken naar de mate waarin de respondenten actief zijn in kerken. Bijna alle respondenten zijn actief binnen een kerk of geloofsgemeenschap. Mannen bekleden veel vaker dan vrouwen een kerkelijk ambt of bestuurlijke functie binnen de kerk. Mannen komen hierdoor eerder in beeld voor een functie in de christelijke politiek dan vrouwen.

Op *institutioneel niveau* is onderzocht op welke manier men in de politiek terecht kwam. 'Gevraagd worden' is voor zowel mannen als vrouwen veruit de meestgenoemde factor die eraan bijdroeg dat ze politiek actief werden. Vrouwen geven vaker aan dan mannen dat hun sekse een rol heeft gespeeld in de politieke carrière of bestuurlijke loopbaan. Dit is echter vaker een positieve dan een negatieve rol. Mannen komen vaker op een verkiesbare plaats dan vrouwen. Vrouwen geven vaker dan mannen aan dat bij de beslissing om op een verkiesbare plaats te komen, hun sekse een rol heeft gespeeld. Ook hier is dit weer vaker een positieve dan een negatieve rol. Vrouwen hebben vaker dan mannen een voorkeursstem uitgebracht op een vrouw. Ongeveer tien procent van de vrouwen geeft aan dat hun vrouwzijn een negatieve rol speelde bij hun kandidaatstelling. Dit wordt meestal in verband gebracht met beoogde samenwerking met de SGP.

Tweederde van de leden is echter van mening dat er geen samenwerking met de SGP moet worden aangegaan wanneer dat zou betekenen dat er geen vrouwen op een verkiesbare plaats mochten staan. Eenzesde deel van de leden zou in dat geval toch de vrouwen van de lijst terugtrekken.

De helft van de ChristenUnieleiden vindt dat de partij zich moet inspannen meer vrouwen lid te maken, iets minder respondenten vinden dat er ook inspanning moet komen om meer vrouwen in formele functies binnen de partij te krijgen. Wel vinden de meeste respondenten dat de belangen van vrouwen goed worden vertegenwoordigd binnen de partij. Een vrouwenorganisatie wordt door iets minder dan de helft van de leden nuttig gevonden. Ongeveer de kwart was al op de hoogte van het bestaan van *Inclusief*, de werkgroep vrouwenparticipatie.

De kansen voor vrouwen zijn er wel degelijk binnen de partij, maar vrouwen hebben over het algemeen meer aanmoediging en ondersteuning nodig dan mannen, omdat zij eerder hun eigen kwaliteiten onderschatten. De onderzoekers

bevelen aan om een mentoraatsfunctie in te stellen. Vrouwen moeten een grotere rol spelen bij de rekrutering van nieuw politiek talent. In de argumentatie moet *Inclusief* er rekening mee houden dat ChristenUnie-leden wars zijn van emancipatiestreven. Het aanmoedigen van vrouwen om politiek actief te worden, moet niet beargumenteerd worden vanuit zelfverwerkelijkingsidealen en streven naar onafhankelijkheid van vrouwen, maar op bijbelse gronden. Onder de achterban leven daarover verschillende opvattingen.

Het beeld dat ChristenUnie graag van zichzelf uitdraagt – eerlijk, open, sociaal -, sluit goed aan bij kwaliteiten die vaak aan vrouwen worden toegeschreven.

Aandacht voor deze stijl kan het profiel van de partij versterken.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting.....	7
Inhoudsopgave	11
Hoofdstuk 1 - Aanleiding en onderzoeksvraag	13
1.1 Context	13
1.2 Aanleiding en plaats van dit onderzoek	13
1.3 Onderzoeksvraag	14
Hoofdstuk 2 - Opzet onderzoek.....	15
2.1 Algemene onderzoeksvraag.....	15
2.2 Onderzoekspopulatie.....	15
2.3 Methode	15
Hoofdstuk 3 – Van onderzoeksvraag naar vragenlijst.....	23
3.1 Proces	23
3.2 Achtergrondkenmerken.....	24
3.3 Operationalisering ‘politieke participatie’	24
3.4 Operationalisering factoren die politieke participatie beïnvloeden	25
3.5 Issues	30
Hoofdstuk 4 - Analyse van de resultaten uit de enquête	33
4.1 Respons	33
4.2 Achtergrondkenmerken respondenten.....	34
4.3 Analyse van de politieke participatie	39
4.4 Analyse van de factoren die politieke participatie beïnvloeden	48
4.5 Mening respondenten over een aantal issues.....	73
4.6 En de andere vrouwen?	74
Hoofdstuk 5 – Conclusies en aanbevelingen.....	79
5.1 Het onderzoek.....	79
5.2 Enkele algemene conclusies.....	79
5.3 Stimulerende en belemmerende factoren.....	80
5.4 Aanbevelingen.....	82
Bijlage 1: Literatuur	89
Bijlage 2: Enquête	94

Hoofdstuk 1 - Aanleiding en onderzoeksvraag

1.1 Context

Vrouwen en politiek: het is een onderwerp dat in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006 veel aandacht kreeg. In het najaar van 2005 ontstond onrust toen het landelijke bestuur van de SGP een stokje stak voor de lijstverbindingen van de lokale partijen met een ChristenUnie-lijst waarop vrouwen op verkiesbare plaatsen stonden. In februari 2006 was het onderwerp vrouwen en politiek opnieuw actueel, doordat minister De Geus opriep om bij de gemeenteraadsverkiezingen op een vrouw te stemmen. Het is niet zo dat deze twee gebeurtenissen de aanleiding vormden voor dit onderzoek. De opdracht hiervoor was al veel eerder gegeven, en het onderzoek was al in juni 2005 van start gegaan. Maar het geeft wel aan dat 'vrouwen en politiek' een actueel onderwerp is. In het verleden hebben zowel in het GPV als de RPF – de voorlopers van de ChristenUnie – verbanden en initiatieven bestaan die de participatie van vrouwen op de agenda hebben gezet. Bij de jongerenorganisaties en bij de partijen keert het thema regelmatig terug, vooral met het oog op het vergroten van het aantal vrouwen in bestuursfuncties en politieke functies. De ChristenUnie hecht hier kennelijk waarde aan. De werkgroep *Inclusief* heeft recentelijk een nieuwe impuls gegeven aan deze discussie. In opdracht van *Inclusief* is nu voor het eerst een grootschalig onderzoek uitgevoerd om in kaart te brengen van mannen en vrouwen in de ChristenUnie nu eigenlijk zelf van dit onderwerp vinden.

1.2 Aanleiding en plaats van dit onderzoek

Onderzoek naar achterliggende factoren die van invloed zijn op de politieke participatie van christenvrouwen is een onbetreden terrein. Er zijn geen of weinig gegevens bekend. Als er al gegevens zijn dan betreffen zij vrouwenparticipatie in Nederland in het algemeen. Naar de politieke houdingen, gedragingen en opvattingen van de betrokken doelgroep is geen onderzoek gedaan. We kunnen deze doelgroep definiëren in termen als 'orthodox', 'bijbelgetrouw' of 'evangelisch-reformatorisch'. Voor dit onderzoek is de bepaling van de doelgroep niet zo moeilijk: de achterban (leden) van de ChristenUnie.

Wat dient te worden verstaan onder 'politieke participatie'? We hebben deze term niet te zeer willen inperken. Het gaat er juist om alle vormen van actieve deelname in kaart te brengen. Wel dient het te gaan om actieve deelname in het georganiseerde verband van de politieke partij. Participatie kan dan slaan op het bijwonen van vergaderingen, het lid-zijn van een lokaal bestuur en het lid-zijn van een schaduwfractie of op deelname aan het politieke proces als gekozen vertegenwoordiger of bestuurder, maar ook: het meedoen aan wervingsacties, meedenken met een politicus. De kernvraag zal zijn: welke factoren belemmeren of stimuleren vrouwen om hieraan deel te nemen?

Actieve participatie van vrouwen in de kerk, de maatschappij, het onderwijs en de politiek is in deze doelgroep vaak allereerst een onderwerp geweest van theologische bezinning. Er zijn diverse publicaties verschenen in de loop der jaren over man-vrouw-verhoudingen, het hoofd-zijn van de man, het delen van zorg en arbeid, de verschillende aard en kwaliteiten van mannen en vrouwen. Deze

bezinning is ook doorgetrokken naar het politieke vlak. In het algemeen kan worden gezegd dat er, anders dan in de kring van de SGP, geen theologische uitspraak is gedaan die het vrouwen zou verbieden deel te nemen – zowel passief als actief - aan de politiek. Benadrukt wordt dat zowel mannen als vrouwen hun talenten moeten ontplooien. Verder wordt gesteld dat het voor de christelijke politiek goed zou zijn als meer vrouwen politiek actief zouden worden. Niet helemaal duidelijk is wat daarmee precies wordt bedoeld. Soms wordt dan verwezen naar het specifieke perspectief of de eigen stijl die vrouwen in brengen. Bij deze stand van zaken dienen twee kanttekeningen te worden geplaatst. In de eerste plaats: in verscheidene lokale situaties werkt de ChristenUnie samen met de SGP en bestaan er gecombineerde lijsten. In deze situaties ontstaan herhaaldelijk discussies binnen de ChristenUnie, waarbij de bereidheid ter wille van de SGP geen vrouwen op de lijst te plaatsen, of slechts op een onverkiesbare plaats, aanwezig is. Weerstand tegen de theologisch gefundeerde opvatting van de SGP blijkt dan opvallend klein. In de tweede plaats: er mag dan formeel geen theologisch bezwaar zijn tegen deelname van vrouwen aan de politiek, als het gaat om rolverwachtingen bestaan er opvattingen die het voor vrouwen lastig maken politiek actief te worden. In de praktijk zijn er kennelijk sociale, culturele en morele belemmeringen die politieke participatie in de weg staan. Het is daarom van belang te onderscheiden tussen motivatie en participatie. Er zijn factoren die uitdrukkelijk te maken hebben met persoonlijke motivatie. Hierbij spelen bijvoorbeeld eigen opvattingen, zelfwaardering, rol-verwachting een rol. Er zijn ook factoren die daadwerkelijke participatie in de weg kunnen staan. Hierbij valt te denken aan de omgangsstijl, cultuur, wijze van reageren binnen de partij of in het politieke werk in het algemeen. Het onderzoek moet zich op beide clusters van factoren richten. In ieder geval zal moeten worden uitgezocht wat vrouwen nu zelf als het meest belemmerend ervaren. Dit helder vast te stellen is van groot belang.

1.3 Onderzoeksvraag

De vraag van werkgroep *Inclusief* is in het voorstel voor dit onderzoek op twee plaatsen geformuleerd: 'In kaart brengen welke factoren belemmerend zijn voor vrouwen uit orthodox-christelijke kring om te komen tot een actieve politieke opstelling'; en: 'Het doel is te komen tot inzicht in wat christen-vrouwen nu zelf als belemmerend en stimulerend ervaren als het gaat om politieke participatie.' Deze vragen worden in het volgende hoofdstuk eerst aangescherpt en opnieuw geformuleerd tot onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 2 - Opzet onderzoek

2.1 Algemene onderzoeksvraag

In het vorige hoofdstuk is aangegeven welke vraag is voorgelegd aan de onderzoekers. De onderzoeksvraag wordt hier eerst aangescherpt en opnieuw geformuleerd. In de eerste plaats is de onderzoeksvraag toegespitst op de politieke participatie van vrouwen *binnen de ChristenUnie*. Vervolgens is het begrip 'actieve politieke opstelling' in bovenstaande vragen geïnterpreteerd als 'politieke participatie', een begrip dat hieronder nader wordt geoperationaliseerd. Daarin is onderscheid gemaakt tussen *motivatie* en *participatie*: vrouwen kunnen *gemotiveerd* zijn om actief te worden en toch niet daadwerkelijk *participeren*. Er moet dus zowel gelet worden op factoren die invloed hebben op de mate waarin vrouwen politiek actief *willen* zijn, als op factoren die invloed hebben op de mate waarin gemotiveerde vrouwen ook politiek actief worden. Deze aanscherpingen hebben geleid tot een nieuwe formulering van de onderzoeksvraag:

Welke factoren stimuleren en belemmeren vrouwen binnen de ChristenUnie om a) politiek actief te willen zijn (motivatie), en b) daadwerkelijk politiek actief te worden?

2.2 Onderzoekspopulatie

De 'orthodox-christelijke kring' vormt de onderzoekspopulatie. Een deel van deze populatie valt samen met het ChristenUnie-ledenbestand (circa 24.000 leden waarvan circa 6000 vrouw). Deze populatie is eenvoudig te bereiken door gebruik te maken van het ledenbestand van de ChristenUnie. Het onderzoek zal met name onder deze populatie plaatsvinden. Er is echter ook een deel van de 'orthodox-christelijke kring' dat geen lid is van de ChristenUnie; het is niet ondenkbaar dat in deze populatie mensen zijn die geen lid zijn van de ChristenUnie om specifieke redenen die verband houden met vrouwenparticipatie. Deze groep is afzonderlijk, op andere wijze benaderd, door de bezoekers van een EO-Vrouwzijn-dag te interviewen. Daarnaast zijn vergelijkingen gemaakt met bestaande onderzoeken onder een bredere doelgroep.

Doel van het onderzoek is aan te wijzen welke factoren specifiek voor vrouwen een rol spelen. Om aan te kunnen geven welke factoren juist voor vrouwen van belang zijn, moet de mate waarin bepaalde factoren voor vrouwen een rol spelen kunnen worden vergeleken met de mate waarin dezelfde factoren voor mannen een rol spelen. Het onderzoek moet daarom worden uitgevoerd onder zowel mannen als vrouwen.

2.3 Methode

Omdat de onderzoeksvraag de houdingen, motieven en opinies van een grote groep personen betreft, is een enquête de belangrijkste aangewezen onderzoeksmethode. Naast een schriftelijke enquête wordt uiteraard literatuuronderzoek gedaan. Een aantal experts op het gebied van politieke participatie is geraadpleegd. Voor het opstellen van de vragenlijst zijn bovendien voorafgaand aan de enquête verkennende groepsgesprekken gehouden

(inputgesprekken). Na de enquête is een aantal verdiepende groepsinterviews gehouden (focusgroepen). Het cijfermateriaal uit de enquête wordt geïllustreerd aan de hand van een aantal individuele interviews na de enquête (portretten). In de volgende paragrafen worden de onderdelen van het onderzoek afzonderlijk besproken.

Enquête

Gekozen is voor een self-interview' (postenquête en internetenquête)¹. De enquête is verstuurd als postenquête. In de begeleidende brief is aan de respondenten aangegeven dat ze zelf konden kiezen of ze enquête schriftelijk of op internet invulden. De enquête is uitgezet onder tweeduizend ChristenUnie-leden. Daarvoor is gebruik gemaakt van het ledenbestand van de ChristenUnie en dat van Perspectief, de jongerenorganisatie van de partij.

In de ledenadministratie van ChristenUnie en Perspectief is zichtbaar dat er beduidend meer mannen lid zijn dan vrouwen. Van de 26087 leden (op 8 september 2005) waren 18799 man (72 procent) en 6777 vrouw (26 procent); van 531 leden (2 procent) was het geslacht niet bekend. Om voor zowel mannen als vrouwen een voldoende grote steekproef te verkrijgen, is de steekproef getrapt. In eerste instantie zou dat betekenen: een aselechte steekproef van 1000 vrouwen, en een tweede aselechte steekproef van 1000 mannen. Dit aantal is iets aangepast om te voorkomen dat de 531 leden waarvan het geslacht onbekend was, van de steekproef zouden worden uitgesloten. Daarom is een evenredig deel van de beschikbare enquêtes (2 procent, 41 adressen) gebruikt voor een aselechte steekproef uit deze groep. De overige 1959 enquêtes zijn naar (bijna) evenveel mannen als vrouwen verstuurd. Hiervoor is een aselechte steekproef van 980 eenheden genomen uit een bestand met vrouwen (zowel Perspectiefleden als ChristenUnieleden) en een aselechte steekproef van 979 eenheden uit een bestand van mannen (zowel Perspectiefleden als ChristenUnieleden). Dit resulteerde in de verdeling zoals in Tabel 1.

Tabel 1 Verstuurde enquêtes

	Omvang aselechte steekproef
Mannen, lid ChristenUnie	921
Mannen, lid Perspectief of combilid	58
Vrouwen, lid ChristenUnie	852
Vrouwen, lid Perspectief of combilid	128
Geslacht onbekend	41
<i>Totaal</i>	<i>2000</i>

Literatuuronderzoek

Om in de enquête de juiste vragen te kunnen stellen, is in de eerste plaats literatuuronderzoek gedaan. De literatuur is gebruikt voor het operationaliseren van de onderzoeksvraag (zie hoofdstuk 3) en voor het vergelijken van dit onderzoek met eerder onderzoek naar de politieke participatie van vrouwen.

¹ de belangrijkste voordelen boven een telefonische of face-to-face enquête zijn:

- dat respondenten gemakkelijker ook antwoord op persoonlijke en gevoelige vragen geven naarmate het contact met de ondervrager anoniemer is;
- dat de kosten relatief laag zijn, waardoor binnen het budget een zo hoog mogelijk aantal mensen kan worden bereikt.

Raadplegen experts

Voor het onderzoek zijn drie experts op het gebied van politieke participatie benaderd: Mw. Dr. M.H. Leijenaar, associate professor Nationale politieke stelsels aan de Radboud Universiteit Nijmegen; Dr. G. Voerman, hoofd van het Documentatie-centrum Nederlandse Politieke Partijen; en Prof. Dr. J.J.M. van Holsteyn, bijzonder hoogleraar Kiezersonderzoek aan Universiteit Leiden. Deze experts hebben extra aanwijzingen gegeven voor het literatuuronderzoek en de onderzoeksopzet. De heer Van Holsteyn stelde de data van het Nederlands Kiezersonderzoek ter beschikking. Monique Leijenaar en Gerrit Voerman hebben commentaar gegeven op het concept van de vragenlijst. Monique Leijenaar heeft bovendien commentaar gegeven op het concept van dit rapport. Als expert op het gebied van man-vrouw-verhoudingen in de christelijk-orthodoxe kring is prof. dr. M.J. Verkerk benaderd. Met Maarten Verkerk is een gesprek gevoerd om de te onderscheiden standpunten in beeld te krijgen.

Inputgesprekken

Voor het operationaliseren van de onderzoeksvraag was het ook van belang om, behalve de literatuur, ook de onderzoekspopulatie te raadplegen. Daarom zijn voorafgaand aan de enquête twee groepsgesprekken gevoerd met vrouwen die actief zijn binnen de ChristenUnie. In de gespreksgroepen werden in de literatuur gevonden theorieën voorgelegd en toegespitst op de specifieke kenmerken van de onderzoekspopulatie.

Focusgroepen

Na het uitvoeren van de enquête is een aantal van de respondenten nogmaals benaderd voor verdiepende gesprekken. De resultaten van de enquête werden in deze gesprekken nader besproken. Dit was belangrijk om te bepalen hoe de resultaten van de enquête geïnterpreteerd moeten worden. Ook konden in de verdiepende interviews vragen worden gesteld waarvoor de schriftelijke enquête niet geschikt is (m.n. vragen naar achterliggende motivatie, gevoelige of persoonlijke punten). De verdiepende interviews zijn gehouden met kleine groepen die werden samengesteld en uitgenodigd naar aanleiding van de resultaten van de enquête.

Onderzoek bezoekers EO-Vrouwzijdag

Op een 'Vrouwzijdag' van de Evangelische Omroep zijn interviews gehouden onder de bezoekers om een indicatie te krijgen of vrouwen in de potentiële achterban van de ChristenUnie geïnteresseerd zijn in politiek. Gevraagd is naar hun redenen om wel of niet geïnteresseerd te zijn in politiek en om wel of niet politiek actief te zijn. Van de circa 650 bezoekers van de Vrouwzijn-dag in Haarlem op 11 februari 2006, zijn 70 bezoekers geïnterviewd.

Portretten

Met een aantal personen is een individueel interview worden gehouden. Voor deze interviews zijn mensen benaderd met een specifieke positie binnen de ChristenUnie, of met een interessant ervaringsverhaal met betrekking tot vrouwenparticipatie. Hun verhalen zijn in dit rapport opgenomen om de algemene uitkomsten van het onderzoek te illustreren en om het onderwerp van het onderzoek concreet en persoonlijk te houden voor de lezer. De geïnterviewde personen zijn:

1. Tineke Huizinga-Heringa, lid van de Tweede Kamer namens de ChristenUnie
2. Henk van Rhee, directeur van het landelijk bureau van de ChristenUnie

3. Greet Visser-van Lente, in het verleden actief binnen de RPF
4. Tineke Bette-van de Nadort, gemeenteraadslid voor de ChristenUnie in Veenendaal
5. Helen du Bois, lijsttrekker ChristenUnie/SGP-lijst in Zoetermeer
6. Rogier Havelaar, voorzitter van Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie
7. Annemieke Schouten, secretaris van Perspectief
8. Meindert Leerling, oud-voorzitter RPF-fractie Tweede Kamer
9. Egbert Schuurman, lid Eerste Kamer voor de ChristenUnie

In gesprek met ChristenUnie-mannen en vrouwen

Tijdens het onderzoek is een aantal mannen en vrouwen benaderd om hun persoonlijke verhaal te vertellen. Op deze pagina's: hun voorgeschiedenis en ChristenUnie-loopbaan.

Tineke Bette-van de Nadort

Tineke Bette-van de Nadort is een van de drie vrouwen in de ChristenUniefractie in Veenendaal, die in totaal uit zeven personen bestaat.

Tineke is altijd al geïnteresseerd geweest in politiek: ze was zich er altijd bijzonder van bewust dat er naast "de toestand in huis" ook een "toestand in de wereld was". Tot een paar jaar geleden had zij echter weinig ruimte over om daadwerkelijk politiek actief te worden. Tineke heeft vijf kinderen, van wie de laatste net het huis uit is. Bovendien heeft ze het druk als vrouw van de predikant van Evangeliegemeente 'De Regenboog'. "Als ik ook nog actief zou zijn in werk of anderszins, dan zou dat niet goed zijn geweest voor de samenhang in mijn gezin".

Sinds een paar jaar heeft Tineke wat meer ruimte. Ze wilde - aangemoedigd door haar man - iets nieuws op zich nemen en nam zich voor het in de richting van de politiek te zoeken. Niet zij, maar haar man Hans werd gebeld om lijstduwer te worden voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002. Hij verwees de selectiecommissie door naar Tineke, Tineke kwam kennismaken en werd uiteindelijk geplaatst als 29^e op de lijst. Ze nam zelf haar kandidaatstelling serieus: ze liet zich zien op leden vergaderingen, nam actief deel aan de campagne op de Veenense markt, bezorgde folders en bezocht de bidstond voor de verkiezingen. Tot haar eigen - en ieders - grote verrassing, had zij zoveel voorkeursstemmen dat alleen de eerste vier kandidaten op de lijst meer stemmen bleken te hebben. Dat betekende dat Tineke voor de belangrijke keuze kwam te staan of zij inderdaad fractielid wilde worden: "Als ik ja zou zeggen, zou er een man uit moeten". Tineke kreeg een dag bedenktijd, en vroeg ook haar kinderen te bidden dat zij de juiste keuze zou mogen maken. Verschillende mensen - die Tineke overigens niet persoonlijk kende - belde haar op met bemoedigende woorden. Ze besloot wel voor een plaats in de gemeenteraad te kiezen. Hiervoor moest zij wel het bestuur overtuigen dat zij zonder enige politieke ervaring zich zou kunnen handhaven in de eigen wereld van de politiek. Het was de eerste maand niet zo gemakkelijk, herinnert Tineke zich. Ze heeft in die tijd wel geleerd beter en directer te verwoorden wat ze wilde en vond en wie ze was. Inmiddels telt de fractie vier mannen en drie vrouwen.

Helen du Bois

Helen du Bois is lijsttrekker van de ChristenUnie-SGP-lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen in Zoetermeer.

Helen du Bois was tot 1995 niet politiek, maar zeker wel maatschappelijk betrokken. "Achteraf ben ik altijd al met politiek bezig geweest, maar niet onder die noemer." Ze zette zich bijvoorbeeld in voor verkeersveiligheid - voerde hiervoor actie tot aan de gemeenteraad toe -, was betrokken ouder bij de school van haar kinderen en kwam als pleegouder ook in aanraking met allerlei regels die niet strookten met de praktijk.

Toen Helen in 1995 in Zoetermeer kwam wonen, werd ze lid van de RPF en wilde ook graag actief worden in de partij. Daarom bezocht ze een ledenvergadering, meldde dat ze graag iets wilde doen, en kon meteen aan de slag om het secretariaat en heeft voor een groot deel de campagne van 1998 georganiseerd. Ze had toen al de ambitie in de gemeenteraad terecht te komen, maar vond het belangrijk eerst andere taken binnen het bestuur te vervullen om goed op de hoogte te zijn van het reilen en zeilen van de partij. Toen er een fractielid voortijdig terugtrad, schoof Helen als eerstvolgende kandidaat op de lijst door naar de steunfractie. Ze stelde zich beschikbaar voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002. Omdat ze van de beschikbare kandidaten de meeste ervaring in bestuur en steunfractie had, wilde ze ook graag lijsttrekker worden. Het bestuur besloot echter anders en plaatste een man - met alleen bestuurservaring - op de eerste plaats. Zelf is ze van mening dat het - onuitgesproken - wel degelijk erom ging de beoogde samenwerking met de SGP niet in gevaar te brengen. Ze is de discussie aangegaan hierover, ook over de gevolgde procedures waar ze het helemaal niet mee eens was. Ze heeft haar bezwaren tot aan het landelijk bureau aangekaart. Voor de verkiezingen van 2002 was dat niet meer relevant, die lijst was vastgesteld. Voor de verkiezingen van 2006 was Helen wel lijsttrekker van de ChristenUnie-SGP lijst.

Rogier Havelaar

Rogier Havelaar is voorzitter van Perspectief.

"Ik ben altijd al in de maatschappij geïnteresseerd geweest".

Toen Rogier in 2002 in Tilburg met zijn studie startte, werd hij ook lid van de ChristenUnie om ook zelf iets bij te gaan dragen. Kort daarna werd hij gebeld door 'Brabant' om een jongerenafdeling op te zetten. "Dat heb ik toen gedaan.". Hij was landelijk niet direct heel actief binnen Perspectief, had alleen één of twee ALV's bezocht en voor specifieke dingen contact gehad met de toenmalige voorzitter. "En dan ben je al gauw 'de man van Brabant'." Toen er een vacature was voor landelijk voorzitter van Perspectief, stelde Rogier zich kandidaat en werd gekozen.

Annemieke Schouten

Annemieke Schouten is secretaris van Perspectief, en staat in haar woonplaats Ede kandidaat voor de gemeenteraad.

Haar sterke interesse in politiek heeft ze vooral van haar moeder: die was correspondent voor het RD, en bezocht daarom regelmatig de raadsvergaderingen in verschillende woonplaatsen. Annemieke ging dan steeds mee. Ze wilde een tijdlang zelf ook journalist worden, maar kwam later achter dat dat niets voor haar was: "ik houd meer van de grote lijnen". Ze vindt politiek leuk: het spel op zich, maar ook dat het een manier is om in de samenleving dingen te verbeteren.

Er kwam een vacature voor persvoorlichter bij Perspectief, en dat leek Annemieke een mooie functie. Door het sollicitatiegesprek kwam ze in beeld voor een andere vacature: die van algemeen secretaris. "Ik vind het een leuk manier om kennis te maken met wat politiek is. Het is nog niet de politiek zelf – er hangt zeg maar geen carrière van af – maar je doet toch al aan veel mee." Annemieke is inmiddels een jaar secretaris van Perspectief. Ook lokaal laat ze zich zien: in haar woonplaats Ede staat ze op de lokale ChristenUnie-lijst, op nummer negen.

Tineke Huizinga-Heringa

Tineke Huizinga-Heringa is sinds 2002 lid van de Tweede-Kamer voor de ChristenUnie.

"Natuurlijk ben ik altijd wel politiek geïnteresseerd geweest, bij ons thuis werd ook veel over politiek gepraat." Vooral in haar werk voor vluchtelingen beseft Tineke hoe belangrijk politiek is, en hoe groot de rol van de Tweede Kamer daarin ook is.

Toen Tineke Huizinga gevraagd werd in Heerenveen lijsttrekker te worden voor de nieuw op te richten GPV/RPF-fractie, deed ze dat graag. Ze haalde toen inderdaad de eerste GPV/RPF-zetel in Heerenveen binnen. Doordat ze in Heerenveen opviel als gemeenteraadslid, werd ze ook voorgedragen voor de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer. Zowel in 2002 als in 2003 kwam ze met voorkeursstemmen in de Kamer. "In de gemeenteraad bleek dat ik talent voor de politiek heb. Het werk in de Tweede Kamer spreekt mij het meest aan omdat je dan overzicht hebt en met de grote lijnen bezig bent. De gemeenteraad is een hele goede voorbereiding geweest op de Tweede Kamer, het is toch niet wezenlijk anders." Haar ervaring in de gemeenteraad is met name belangrijk geweest om ervaring op te doen met de gang van zaken in de politiek, en ook om kennis te verzamelen: als eenmansfractie had Tineke alle onderwerpen zelf in portefeuille, zo deed ze over veel onderwerpen kennis op, die ook nu nog van pas komt.

Meindert Leerling

Meindert Leerling was van 1981 tot 1994 lid van de Tweede Kamer en Fractievoorzitter van de RPF.

Meindert Leerling komt "uit een gereformeerd nest". Hij werd zoals gebruikelijk actief in het jongerenwerk, en ook van de ARP-jongerenvereniging ARJOS (Anti-revolutionaire Jongeren Studieclubs). Hij was daarin echter nooit echt actief. Hij sympathiseerde met het GPV (stemde erop), maar kon geen lid worden.

Hij was zeventien jaar lang dagbladjournalist, en werd in 1971 'eindredacteur informatieve programma's Televisie' bij de EO. In die hoedanigheid had hij regelmatig interviews met politici zoals Jongeling en Schakel. "Ik zat dus toen wel dicht bij het vuur, maar had zelf helemaal geen interesse in die richting". Wel haalde zijn vader, actief lid van de pas opgerichte RPF, hem in 1975 over lid te worden. In 1977 werd hij gevraagd lijsttrekker Rietkerk te begeleiden in zijn contacten met de pers. Daarna werd hij gevraagd in het Federatiebestuur plaats te nemen om de voorlichting en contacten met de pers op zich te nemen. Als bestuurslid werd hij al snel gevraagd spreekbeurten te verzorgen. In korte tijd werd hij een bekende RPF'er – "het was een kleine club". Toen hij echter de vraag kreeg lijsttrekker te worden, wees hij dat direct af. Hij genoot van zijn werk, had in politiek geen zin en had ook geen enkele ambitie in die richting. "Ik heb mijn vrouw aanvankelijk niet eens verteld dat ik ervoor gevraagd was..." Later kwam de vraag opnieuw en nu zo dringend naar hem toe, dat hij zich gedwongen voelde het nu serieus te nemen. Het werd een gebedszaak, hij overlegde het nu uiteraard wel met zijn vrouw en besloot er uiteindelijk voor zijn werk bij de EO op te geven om de Tweede Kamer in te gaan – "tegen wil en dank, en met knikkende knieën!".

Meindert Leerling was als politiek leider dertien jaar lang het gezicht van de RPF. In 1994 trad hij terug. Niet alleen omdat hij vond dat hij al lang genoeg gezichtbepalend was geweest, maar ook omdat hij meer thuis wilde zijn voor zijn vrouw, die aan kanker leed. Hij sloot daarmee zijn politieke loopbaan af, al was hij nog wel voor zijn opvolgers in de Tweede Kamer "beschikbaar indien nodig", voor advies. Op dit moment is hij alleen nog in zijn woonplaats Bergambacht voorzitter en secretaris van de lokale ChristenUnie.

Henk van Rhee

Henk van Rhee is directeur van het partijbureau van de ChristenUnie.

Henk van Rhee was van 1976 tot 1989 journalist bij de EO. De laatste vijf jaar daarvan was hij eindredacteur van Tijdsein-tv. Hij was eerder lid van de RPF, maar zegde dit in die tijd op om het verwijt te voorkomen dat hij als partijlid binnen de EO zou opereren. In die tijd was de EO bezig met politiek beladen onderwerpen zoals euthanasie en abortus. Vanaf 1989 was Henk respectievelijk plaatsvervanger en directeur voorlichting bij het ministerie van Justitie, onder Hirsch Ballin. Hij kon zich in die tijd inhoudelijk best wel vinden in de aanpak van deze minister, met uitzondering van het CDA-standpunt over euthanasie. Vanuit zijn werk was Henk van Rhee dus betrokken bij allerlei politieke onderwerpen, maar nooit actief binnen de christelijke politieke partijen, ook lokaal niet. Electoraal had hij zich niet tot één politieke partij beperkt: "In het verleden heb ik op alle christelijke partijen wel eens gestemd. Ik lette vooral op de kandidaten die op de lokale, provinciale en landelijke lijsten stonden".

Ook na zijn werk bij Justitie had hij een tijdlang geen tijd voor politiek. Wel gaf hij in 2002 mediatraining voor de ChristenUnie. In 2003 werd hij gevraagd mee te werken aan de campagne. Toen er in 2003 een vacature kwam voor directeur van het partijbureau, stimuleerden verschillende mensen in zijn omgeving hem te solliciteren. Dat deed hij niet; wel ging hij het gesprek aan met het bestuur wat er volgens hem anders kon, beter kon binnen de ChristenUnie. Als gevolg van dit gesprek is hij toch directeur van het partijbureau geworden.

Egbert Schuurman

Egbert Schuurman (69) is lid van de Eerste Kamer sinds 1983 (van 1983 tot 1999 voor de RPF, van 1999 tot 2001 voor RPF/GPV en vanaf 2001 voor de ChristenUnie).

Egbert Schuurman was "altijd al wel geïnteresseerd in politiek". Zijn ouders waren ARP-lid en hij bracht zelf ook folders rond voor de ARP. "Als je grootgebracht bent bij de krant van Jongeling, krijg je dat wel mee."

Toen hij zelf later in Breukelen kwam wonen, werd hij eerst lid van het GPV. "Ik vond het erg belangrijk dat de partij echt een integrale visie op christelijke politiek had. Het GPV in Breukelen wilde ook laten zien dat ze open stonden voor anders-kerkelijken, maakten ook reclame met mij, maar ze bleken toch niet echt open te zijn. In 1977 werd ik daarom toch RPF-lid". Schuurman speelde een grote rol in de oprichting en uitbreiding van de RPF. Samen met anderen trok hij het land door om lezingen te houden en om nieuwe kiesverenigingen op te richten. Hij werd de eerste voorzitter van de RPF-kiesvereniging 'Vechtstreek'. Later werd hij ook curator van het wetenschappelijk bureau van de RPF, de Marnix van Sint-Aldegonde-stichting. Toen prof. dr. W.H. Velema, beoogd als Eerste-Kamerlid, ziek werd, werd Egbert Schuurman gevraagd kamerlid te worden. "Als ik voor de Tweede Kamer was gevraagd, had ik het niet gedaan. Dat past niet bij mij." Dat het niet bij hem past, heeft er mee te maken dat hij graag op verschillende plekken in de samenleving actief wil zijn: "één dag per week in Den Haag is meer dan genoeg". Bovendien vindt hij wellevendheid bijzonder belangrijk, en in de Tweede Kamer vliegen mensen elkaar wat al te vaak in de haren. Toen de voorzitter van het RPF-bestuur hem vroeg Eerste-Kamerlid te worden, dacht Egbert Schuurman er een tijd over na. "Ik belde een aantal vrienden op om te vragen wat ze er van vonden: studievrienden uit Delft, mensen uit de kerk, mensen op maatschappelijke posities. Als maar één van de vier die ik belde zei dat het wat voor mij was, deed ik het niet. Maar ze vonden dat ik goed in de Eerste Kamer zou kunnen functioneren." Inmiddels is Egbert Schuurman al 23 jaar lid – en inmiddels nestor – van de Eerste Kamer.

Greet Visser-van Lente

Greet Visser-van Lente heeft in het verleden namens de RPF op de gecombineerde GPV/RPF/SGP-lijst gestaan voor het Europees Parlement.

"Bij mij is het gestart met de hele strijd rondom de abortuswetgeving. Toen gingen mijn ogen open: je moet je standpunt laten horen." Greet Visser en haar man zochten na hun studie samen naar een manier om zich in te zetten in de samenleving. Ze waren de burens van Jan Rietkerk, die hen betrok bij de oprichting van de RPF.

De man van Greet werd secretaris van de Provinciale Contact Raad (PCR). Zelf deed ze allerlei uitvoerend werk op de achtergrond. Zo kregen zij en haar man het Basisprogramma in concept voor zich om dit redactioneel, maar ook inhoudelijk, aan te scherpen. Dat herinnert ze zich nog goed: "Eén van onze kinderen lag toen voor ernstige operatie in het ziekenhuis, en wij zaten in de wachtkamer met dat basisprogramma". Haar man werd secretaris en later voorzitter van het landelijk bestuur. Weer later ging hij niet meer landelijk, maar plaatselijk verder. "Ik was steeds 'de vrouw van', maar ik ondersteunde hem ook in het uitvoerende werk, voordat we een goed geëquipeerd partijbureau hadden. Toen dat steeds meer vorm kreeg, was dat steeds minder nodig. We hebben nog wel met het hele gezin lopen folderen, mensen voor spreekbeurten ontvangen aan huis, we zijn ook huis-aan-huis gegaan met Meindert Leerling om leden te winnen." Greet Visser werd zelf hoofdredacteur van Nieuw Nederland, het partijblad van de RPF. Zolang haar man burgemeester was van Arnhem, kon Greet niet plaatselijk politiek actief worden, maar werd wel lid van de PCR Zeeland. Later heeft ze hoog op de lijst gestaan voor de gemeenteraads-verkiezingen in Middelburg. Ook stond ze op de GPV/RPF/SGP-lijst voor de Europese verkiezingen. Dat werd een hele rel: de SGP maakte er problemen van dat zij op plaats zeven stond. Maar de meerderheid van de RPF-leden vond dat ze op de lijst moest blijven staan. "Ik werd van alle kanten bestookt. En ik had niet eens de ambitie om echt in het Europees Parlement te komen. Ik moest er niet aan denken, met twee kinderen thuis en dan naar Brussel." "Toen kreeg ik tijdens een kerkdienst een heel helder moment: 'je moet je terugtrekken'. En dat heb ik gedaan. In een open brief in Nieuw Nederland heb ik het toegelicht. Ik had de brief gefaxt naar de SGP, en werd direct teruggebeld door hen of ik de brief wilde terugtrekken omdat ze net besloten hadden 'voor deze ene keer' overstag te willen gaan. Maar ik vond dat de opdracht van God helder was. De brief stond ook al in de krant. Ik heb veel positieve reacties gekregen, zowel vanuit de RPF als vanuit de SGP." Greet Visser heeft later nog kandidaat gestaan op de lijst voor de Tweede Kamer, op de zevende plaats. Inmiddels neemt ze niet meer actief deel aan de politiek.

Hoofdstuk 3 – Van onderzoeksvraag naar vragenlijst

3.1 Proces

De onderzoeksvraag luidt:

Welke factoren stimuleren en belemmeren vrouwen binnen de ChristenUnie om a) politiek actief te willen zijn (motivatie), en b) daadwerkelijk politiek actief te worden.

Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag, zijn gegevens nodig over de daadwerkelijke participatie van mannen en vrouwen op dit moment, voor verschillende vormen van politieke participatie. Ook zijn gegevens nodig over de mate waarin mannen en vrouwen gemotiveerd zijn om politiek actief te zijn: zijn vrouwen in dezelfde mate geïnteresseerd in politiek als mannen, zijn er evenveel mannen als vrouwen bereid een vertegenwoordigende functie te bekleden of zijn vrouwen daarin anders dan mannen? Daarnaast moeten ook gegevens worden verzameld over de factoren waarvan op grond van literatuur en verkennende gesprekken het vermoeden bestaat dat ze een rol spelen (belemmerend of stimulerend) voor mannen en vrouwen om daadwerkelijk politiek actief te worden. Er is gekozen voor een groot aantal variabelen om zowel de politieke participatie als de factoren die de politieke participatie beïnvloeden goed in kaart te brengen, om zo de verschillen tussen mannen en vrouwen nauwkeurig te kunnen aangeven. Tenslotte is in de enquête een aantal vragen gesteld over issues die relevant zijn voor de opdrachtgever, werkgroep vrouwenparticipatie *Inclusief*, zoals de rol van een vrouwenorganisatie binnen de partij. Door voor alle variabelen gegevens te verzamelen van zowel mannen als vrouwen, en deze onderling te vergelijken, kan worden aangegeven voor welke variabelen verschillen aantoonbaar zijn tussen mannen en vrouwen.

Om de juiste variabelen te kiezen en daarbij de juiste vragen te stellen is uitgebreid literatuurstudie gedaan. Ook zijn andere vragenlijsten van vergelijkbare onderzoeken geraadpleegd. De keuzes zijn besproken met de begeleidingsgroep en met twee andere inhoudelijke experts (Monique Leijenaar, Gerrit Voerman). De vragenlijst is bovendien voorgelegd aan twee testgroepen, één groep personen die de concept-vragenlijst schriftelijk invulde, en één groep personen die de vragenlijst op internet invulde. De keuze voor de te stellen vragen in de enquête is een resultaat van dit hele proces. Er is extra aandacht besteed aan de factoren die zijn aangedragen door deelnemers aan de gespreksgroepen. In dit hoofdstuk wordt beschreven naar welke achtergrondkenmerken en variabelen wordt gevraagd in de enquête en om welke reden. Daarbij wordt aangegeven welke literatuur bepalend is geweest voor de gekozen variabelen.

In de volgende paragraaf (3.2) wordt eerst beschreven welke achtergrondkenmerken het meest van belang zijn voor het onderzoek. In paragraaf 3.3 wordt beschreven welke variabelen met betrekking tot de politieke participatie in de vragenlijst zijn opgenomen. Paragraaf 3.4 behandelt de variabelen met de betrekking tot de factoren die de politieke participatie beïnvloeden. In paragraaf 3.5 wordt een aantal issues beschreven waarover de respondenten hun mening zal worden gevraagd. Elke paragraaf sluit af met een kader waarin is samengevat welke variabelen in de vragenlijst worden opgenomen.

3.2 Achtergrondkenmerken

Het *geslacht* is de belangrijkste variabele in het onderzoek. Voor alle verzamelde gegevens zal steeds worden vergeleken of er verschil is tussen mannen en vrouwen. De gespreksgroepen en de literatuur geven aanleiding ook rekening te houden met andere achtergrondkenmerken:

- *leeftijd*: jongere vrouwen zouden volgens deelnemers aan de inputgesprekken minder belemmeringen ervaren dan oudere vrouwen
- *kerkelijke achtergrond*: theologische opvattingen en kerkelijke cultuur kunnen direct of indirect van invloed zijn op de standpunten en houding m.b.t. de man-vrouw-rolverdeling in gezin en maatschappij
- *'bloedgroep'*: de ChristenUnie is in 2000(?) ontstaan uit GPV en RPF. Dit is dusdanig kort geleden, dat eventuele verschillen in partijcultuur tussen GPV en RPF nog altijd van invloed kunnen zijn. Waarschijnlijk zal de kerkelijke achtergrond 'gereformeerd vrijgemaakt' grotendeels samenvallen met 'bloedgroep' GPV'.

Andere achtergrondkenmerken zijn ook van belang, maar komen aan de orde in het vervolg (o.a. opleiding en werkervaring als structurele factoren op die op individueel terrein politieke participatie beïnvloeden, burgerlijke stand en gezinssamenstelling als een van de situationele factoren op individueel terrein).

De volgende achtergrondkenmerken zullen worden opgenomen in de vragenlijst:

1. Geslacht
2. Geboortejaar
3. Kerkelijke achtergrond
4. 'Bloedgroep' (GPV/RPF/geen)

3.3 Operationalisering 'politieke participatie'

Het concept '*politieke participatie*' wordt op verschillende plaatsen geconcretiseerd. Een grove indeling is die in *electorale*, *conventionele* en *onconventionele* participatie. *Electoral* *participatie* betreft het stemgedrag. *Conventionele* *participatie* betreft de gebruikelijke vormen van participatie, passend bij de traditionele organisatie van partijen (lidmaatschap, bijwonen van verkiezingsvergaderingen, het bekleden van een vertegenwoordigende of bestuursfunctie, het benaderen van een politicus of ambtenaar etc.,). *Onconventionele* *participatie* wordt ook wel 'protestparticipatie' genoemd; hieronder vallen o.a. het meedoen aan een protestactie of handtekeningen inzamelen om een politiek doel te bereiken. Een bruikbare operationalisering van politieke participatie is te vinden in het Nationale Kiezersonderzoek (Irwin e.a., 2005). Van de vraagstelling uit dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt, zodat vergelijking mogelijk is met de uitkomsten van het Nationale Kiezersonderzoek. In de enquête zal bovendien worden gevraagd naar vormen van participatie die meer specifiek van belang zijn voor de ChristenUnie (o.a. beschreven in de brochure 'doeners, denkers, supporters'). Aan de hand van de vragen in de enquête kan worden vastgesteld of de onderzochte variabelen invloed hebben op de actieve politieke participatie – dus of er een significante relatie bestaat tussen enerzijds geslacht, leeftijd, kerkelijke achtergrond en bloedgroep en anderzijds de verschillende vormen van politieke participatie. Om onderscheid te maken tussen motivatie en participatie, zal zowel gevraagd worden welke vormen van

participatie de respondenten *zouden willen* gebruiken, als welke vormen van participatie ze *daadwerkelijk* gebruiken (motivatie t.o. daadwerkelijke participatie).

De uitkomsten zullen worden geanalyseerd om te bepalen in hoeverre vrouwen binnen de ChristenUnie anders participeren dan mannen, en of vrouwen voor andere vormen van participatie gemotiveerd zijn dan mannen. Op grond van de literatuur (o.a. Dukker 1992, Leijenaar 1989) is te verwachten dat vrouwen anders participeren dan mannen (vrouwen zouden meer gebruik maken van onconventionele participatie, mannen van conventionele), maar dit is voor zover bekend nooit specifiek voor de ChristenUnie onderzocht. Het ledenbestand van de ChristenUnie geeft al aanwijzingen dat vrouwen minder participeren: een kwart van het ledenbestand is vrouw, en ongeveer vijftien procent van de formele functies (vertegenwoordigende en bestuursfuncties) wordt bekleed door vrouwen. Rekening moet worden gehouden met formeel en informeel 'gezinslidmaatschap'.

De volgende vragen worden in de vragenlijst opgenomen om de politieke participatie te kunnen analyseren:

1. M.b.t. de daadwerkelijke participatie:
 - Van welke algemene participatievormen heeft men in de afgelopen 5 jaar gebruik gemaakt?
 - Hoe vaak stemt de respondent bij verkiezingen op iemand van de ChristenUnie?
 - Welke vormen van lidmaatschap, donateursschap etc. worden gebruikt?
 - Maakt de respondent gebruik van gezinslidmaatschap?
 - Welke formele functies bekleedt de respondent binnen de ChristenUnie?
 - Voor welke beleidsterreinen heft men zitting in commissies?
 - Van welke participatievormen binnen de ChristenUnie heeft men in de laatste 3 jaar gebruik gemaakt?
 - Hoeveel tijd gemiddeld per week besteedt men aan ChristenUnie?
 - Hoeveel tijd gemiddeld per week besteedt men aan politieke activiteiten?
2. M.b.t. de motivatie:
 - Van welke participatievormen binnen de ChristenUnie zou men gebruik willen maken in de toekomst?
 - Zou respondent gemeenteraadslid willen worden als hij/zij ervoor gevraagd werd? Zo niet, waarom niet?

3.4 Operationalisering factoren die politieke participatie beïnvloeden

De *factoren die politieke participatie beïnvloeden*, worden in de literatuur (o.a. Dukker (1992), Leijenaar en Niemöller (1988) en ROB (2000)) ingedeeld in factoren op *individueel*, *maatschappelijk* en *institutioneel* terrein. Deze modellen zijn opgesteld als indeling voor mogelijke factoren die politieke participatie *belemmeren*, maar kunnen ook worden gebruikt om een overzicht te maken van mogelijke factoren die politieke participatie *stimuleren*. Leijenaar (1988) geeft bovendien een theoretisch model van de samenhang van diverse factoren die van invloed zijn op de politieke participatie.

3.4.1 Factoren op het individuele niveau

De factoren op het individuele niveau zijn onderverdeeld in *situationele, structurele* en *psychologische* factoren.

Situationele factoren betreffen met name de rolverdeling binnen het gezin. In eerder onderzoek binnen de GPV en RPF (Dukker 1992) bleek de gezinsverantwoordelijkheid van vrouwen politieke activiteit in de weg te staan. Ook voor het CDA (Leijenaar en Niemöller, 1988) bleek dit in zekere mate het geval te zijn. Gezinsverantwoordelijkheid van vrouwen zou overigens niet perse belemmerend hoeven zijn: bepaalde politieke activiteiten zijn mogelijk juist goed te combineren met het gezinsleven. Onderzocht zal worden in welke mate deze factor anno 2005 van belang is. Ook zal worden onderzocht in welke mate de steun van de partner de participatie positief beïnvloedt. In het groepsgesprek zijn ook andere situationele factoren aangevoerd: de financiële situatie van het gezin – zowel mannen als vrouwen zouden ervoor kunnen kiezen minder politiek actief te worden om meer betaald werk op zich te kunnen nemen.

Daarnaast kunnen *individuele prioriteitstelling* en *de persoonlijke interesse* in politiek(e) thema's een factor van betekenis zijn. Van belang is in dit verband ook de reden die mensen hebben om lid te worden van de ChristenUnie. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van een vraag die onder andere door Hillebrand en Zielonka-Goei (1990) is voorgelegd aan een steekproef onder CDA-, VVD- en PvdA-leden, waardoor onderlinge vergelijking mogelijk is.

Op individueel niveau zijn vervolgens ook *structurele factoren* van belang. Dat betreft met name het opleidingsniveau en de werkervaring: het zou kunnen zijn dat er structureel minder vrouwen dan mannen op grond van opleiding en ervaring geschikt zijn voor politieke functies.

Tenslotte spelen op individueel niveau *psychologische factoren* een rol. In de eerste plaats is het zelfbeeld van mensen van belang. In de groepsgesprekken werd aangegeven dat vrouwen hun eigen capaciteiten en kennis lager inschatten dan mannen met hetzelfde opleidings- en ervaringsniveau. Een andere psychologische factor is de relatie die wordt gelegd tussen mannen en politiek en tussen vrouwen en politiek: mogelijk worden specifiek mannelijke persoonlijkheidskenmerken meer met politiek geassocieerd dan specifiek vrouwelijke persoonlijkheidskenmerken. Bovendien zal worden onderzocht of dit psychologische onderscheid ook doorwerkt binnen de politiek: houden vrouwen die politiek actief worden zich bezig met andere beleidsterreinen dan mannen? Dit bleek binnen het CDA het geval te zijn (Leijenaar en Niemöller, 1988). Tenslotte is de politieke socialisatie van vrouwen en mannen van belang: uit de literatuur blijkt dat het opgroeien in een gezin met politiek actieve ouders veel invloed heeft op de kans om zelf ook in een politieke functie terecht te komen. Uit het onderzoek onder het CDA (Leijenaar en Niemöller, 1988) bleken vrouwelijke vertegenwoordigers vaker een politiek actieve moeder te hebben gehad dan mannelijke vertegenwoordigers.

M.b.t. de factoren op individueel niveau die de politieke participatie kunnen beïnvloeden, worden in de enquête de volgende variabelen bevraagd:

1. combinatie gezin en politiek
 - Burgelijke staat
 - Aantal thuiswonende kinderen
 - Heeft men een betaalde baan en zo niet, wat dan?
 - Hoeveel uren besteedt men aan betaalde baan, huishoudelijke zorg, politieke activiteiten, buurtorganisaties, vrijwilligerswerk, kerk, ontspanning?
 - Is de respondent met politieke functie van mening dat partner en/of voldoende aandacht krijgen/kregen?
 - Komt/kwam het wel eens voor dat respondent met politieke functie deze functie minder goed kunt/kon uitvoeren door zijn/haar gezin?
 - Komt/kwam het wel eens voor dat respondent met politieke functie deze functie juist extra goed kan/kon uitvoeren door zijn/haar gezin?
2. individuele interesse:
 - political interest score
 - van welke nieuwsmedia maakt men gebruik (algemeen en specifiek)?
 - top-3 meest interessante politieke thema's
 - top-3 minst interessante politieke thema's
 - redenen voor lidmaatschap van de ChristenUnie
3. opleiding en ervaring:
 - hoogst genoten opleiding
 - hoeveelheid bestuurlijke ervaring
 - hoeveelheid werkervaring
4. psychologische factoren:
 - zelfbeeld: wordt als motief genoemd om geen gemeenteraadslid te willen worden: dat andere mensen dat beter kunnen; dat men niet de juiste kennis / vaardigheden / ervaring heeft; dat andere mensen het maar vreemd zouden vinden
 - beeld van politieke praktijk: welke kwaliteiten maken iemand tot een goede kandidaat op de lijst voor de Tweede Kamer, en welke voor de gemeenteraad?
 - Socialisatie: was vader en/of moeder politiek geïnteresseerd en/of politiek actief?

3.4.2 Factoren op maatschappelijk niveau

De factoren op maatschappelijk niveau betreffen factoren met betrekking tot de organisatie van de maatschappij. In de literatuur worden in deze categorie het belasting- en socialezekerheidsstelsel genoemd, en de beschikbaarheid van toereikende kinderopvang in de buurt. Het reikt te ver om in dit onderzoek deze vraagstukken te onderzoeken. Het is wel te verwachten dat op een open vraag naar wat de respondenten tegenhoudt politiek actief te zijn, dergelijke factoren naar voren komen.

Specifiek van belang voor de ChristenUnie zijn factoren met betrekking tot de organisatie van de 'submaatschappij' die wordt gevormd door het orthodox-christelijke deel van de bevolking. We onderscheiden hierin *inhoudelijke* en *organisatorische* factoren.

Inhoudelijk gaat het om principieel theologische of traditioneel bepaalde standpunten met betrekking tot de rollen van vrouwen en mannen in de

samenleving. Het is dan met name van belang in hoeverre van vrouwen – impliciet dan wel expliciet, principieel dan wel op grond van traditie – wordt verwacht dat zij thuis voor de kinderen zorgen en zich niet in de politieke arena begeven. Onderzocht zal worden welke standpunten een rol spelen binnen de ChristenUnie. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van een indeling van christelijke en feministische standpunten zoals beschreven door Verkerk (1997). Verkerk geeft een overzicht van de onderscheiden moderne feministische benaderingen (de liberale, de socialistische, de existentialistische en de radicaal feministische benadering), en van drie benaderingen die een postmoderne reactie vormen op het modern feminisme: deconstructiedenken, differentiedenken en de feministische theologie. Feministische theologen staan een radicale herinrichting van theologie en kerk voor, omdat die traditioneel teveel ‘mannelijk’ zijn. Hij geeft ook een overzicht van de te onderscheiden christelijke benaderingen. Deze zijn voor dit onderzoek het meest van belang. Verkerk onderscheidt twee posities: ‘seks als scheppingsorde’ en ‘seks als gave’; zelf stelt hij een derde positie voor: ‘seks als antwoord’. De positie ‘seks als scheppingsorde’ benadrukt de orde die God in de schepping heeft gelegd: mannen en vrouwen hebben een verschillende taak en roeping en zijn daarvoor ook verschillend toegerust. De man is het hoofd van de vrouw en de vrouw de hylpe van de man. Mannen zijn geroepen tot arbeid en vrouwen tot het moederschap. De positie ‘seks als gave’ legt meer de nadruk bij de ontwikkeling van individuele gaven: het verschil in seks brengt ook een verschil in gaven met zich mee. Man en vrouw vullen elkaar aan, zijn complementair. Taak en roeping zijn niet exclusief gekoppeld aan man- of vrouw-zijn, maar aan alle gaven die mensen hebben – en seks is daar één van. De derde positie gaat niet zozeer uit van al dan niet bestaande verschillen tussen mannen en vrouwen, maar van de relatie tussen de mens en God de Schepper. Elk mens is geroepen als uniek persoon om antwoord te geven aan de Schepper. Dit antwoord-zijn omvat het hele mens-zijn, ook het twee-zijn van de mens als man en vrouw. Deze benadering moet onderdrukkende betekenissen en ideaalbeelden – het vastpinnen van mannen en vrouwen aan seks-specifieke rollen - voorkomen.

In het onderzoek zullen vragen worden gesteld om na te gaan welke benaderingen leven binnen de onderzoekspopulatie, waarbij de aandacht vooral gericht is op de onderscheiden christelijke benaderingen. De vragen worden gesteld om de verschillende standpunten over ‘vrouwen in de politiek’ in kaart te brengen.

Organisatorische factoren op het niveau van de orthodox-christelijke ‘submaatschappij’ betreffen met name de organisatie en cultuur. Kerken nemen hierin een belangrijke plaats in, maar ook andere organisaties (scholen, hulpverlenende instanties, sportverenigingen, charitatieve instellingen etc. op confessionele grondslag). Deze organisaties kunnen zowel direct als indirect de politieke participatie beïnvloeden: direct ‘concurrert’ werk binnen de politiek met bijvoorbeeld werk binnen de kerk. In de gespreksgroep werden voorbeelden aangedragen dat politiek werk werd opgegeven wanneer iemand in de kerk een ambt op zich neemt. In de groeps gesprekken werd ook gesuggereerd dat kerkenraadswerk van de man soms mogelijk wordt gemaakt door politieke activiteiten van de vrouw stop te zetten – het kerkenwerk van de man werd aangemerkt als ‘hogere ambt’. Indirect zou het voorkomen dat mannen eerder in beeld komen voor politieke functies omdat men ook in de kerk gewend is dat mannen ambten bekleden (psychologisch), of omdat mannen in de kerk of organisaties op confessionele grondslag bestuurservaring hebben opgedaan terwijl voor vrouwen die mogelijkheden beperkter zijn (structureel).

M.b.t. de factoren op maatschappelijk niveau die de politieke participatie kunnen beïnvloeden, worden in de enquête de volgende variabelen bevraagd:

1. Inhoudelijk:

- Standpunten m.b.t. rollen van mannen en vrouwen in de samenleving
- Wordt als motief genoemd om geen gemeenteraadslid te willen worden: dat het beter is als een man resp. vrouw deze functie op zich neemt?

2. Organisatorisch:

- kerkelijk ambt/bestuurlijke functie in kerk of geloofsgemeenschap
- kerkelijk ambt/bestuurlijke functie *van de partner* in kerk of geloofsgemeenschap
- andere onbetaalde functies in de maatschappij

3.4.3 Factoren op institutioneel niveau

De factoren op institutioneel niveau betreffen factoren met betrekking tot de *organisatie en de cultuur van de politiek in het algemeen* en de *ChristenUnie in het bijzonder*.

Wat de *organisatie van de politiek in het algemeen* betreft, wordt in de literatuur het kiesstelsel als factor van belang genoemd: een kiesstelsel gebaseerd op evenredige vertegenwoordiging geeft in de praktijk vrouwen een grotere kans gekozen te worden dan een meerderheidsstelsel. In dit onderzoek laten we deze factor buiten beschouwing. Wat betreft de *cultuur van de politiek in het algemeen*, zijn in de beschrijving van de psychologische factoren al een aantal vragen opgenomen die van belang zijn.

Wel zal worden onderzocht of het selectieproces *binnen de ChristenUnie in het bijzonder* vrouwen stimuleert of belemmert om tot politieke activiteit te komen. Voor het opstellen van de vragen naar deze factoren wordt gebruik gemaakt van een enquête die eerder is uitgevoerd in een vergelijkbaar onderzoek onder CDA-leden (Leijenaar en Niemöller, 1988). Hieruit wordt een vraag gebruikt over de manier waarop men in de politiek terecht is gekomen. Daarnaast is specifiek voor de ChristenUnie van belang in welke mate vrouwen worden benadeeld in selectieprocedures, omdat in de media en in de correspondentie met het landelijk bureau van de ChristenUnie vaak het probleem wordt aangekaart dat de ChristenUnie vrouwen van de lijst terugtrekt wanneer samenwerking met de SGP wordt beoogd.

M.b.t. de factoren op institutioneel niveau die de politieke participatie kunnen beïnvloeden, worden in de enquête de volgende variabelen bevraagd:

- Heeft de respondent de laatste drie jaar meegedacht/meebeslist over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie?
- Op welke manier is de respondent met een politieke of bestuurlijke functie in de politiek terechtgekomen?
- Welke factoren hebben een rol gespeeld bij het verkrijgen van een politieke of bestuurlijke functie?
- Heeft voor respondenten met een politieke of bestuurlijke functie man-zijn of vrouw-zijn een rol gespeeld in de politieke carrière of bestuursloopbaan?
- Is de respondent wel eens kandidaat geweest voor een politiek functie? Welke motieven had hij/zij daarvoor?
- Heeft de respondent op een verkiesbare plaats gestaan?
- Heeft bij de beslissing om de respondenten wel of niet op een verkiesbare plaats te zetten, zijn man-zijn of haar vrouw-zijn een rol gespeeld?
- Heeft de respondent wel eens een voorkeursstem uitgebracht op een vrouw, speciaal omdat zij een vrouw was?

3.5 Issues

Tenslotte zal de respondenten worden gevraagd naar hun mening over een aantal issues. Hen zal de vraag worden voorgelegd of de ChristenUnie vrouwen extra moet stimuleren lid te worden en politieke of bestuurlijke functies te bekleden. Ook zal de mening worden gevraagd over een aparte organisatie voor vrouwen binnen de ChristenUnie. Binnen het RPF was een dergelijke organisatie actief, binnen het GPV niet. Binnen de ChristenUnie is een vrouwen netwerk opgericht onder de naam *Inclusief*. De respondenten zal worden gevraagd naar hun mening over nut en noodzaak van *Inclusief*.

Vragen over belangrijke issues:

- Moet de ChristenUnie zich inspannen meer vrouwen lid te maken?
- Moet de partij zich inspannen meer vrouwen in formele functies te krijgen?
- Waar zou men voor kiezen in het dilemma tussen het afbreken van de samenwerking met SGP (voor lokale of provinciale lijst) en het terugtrekken van vrouwelijke kandidaten?
- Worden binnen de ChristenUnie de belangen van vrouwen voldoende behartigd?
- Kan een vrouwenorganisatie nuttig zijn binnen de partij?
- Was de respondent op de hoogte van het bestaan van *Inclusief*, de werkgroep vrouwenparticipatie binnen de ChristenUnie?

In gesprek met ChristenUnie-mannen en –vrouwen

Tijdens het onderzoek is een aantal mannen en vrouwen benaderd om hun persoonlijke verhaal te vertellen. Op deze pagina's: hun belangrijkste stimulansen en remmen om politiek actief te worden.

Tineke Bette-van de Nadort

Stimulans:

"Maatschappelijk iets te bereiken, en de christelijke identiteit in de Veenendaalse politiek waarborgen."

Rem:

"Mijn taak als vrouw van de predikant en mijn taak als moeder van vijf kinderen". De taak als vrouw van de predikant betekent ook dat je altijd bereid mag en moet zijn om mensen te woord te staan; Hans en Tineke hebben bijvoorbeeld ook 16 huwelijksweekenden georganiseerd, waar ruim 350 echtparen aan hebben deelgenomen.

Helen du Bois

Stimulans:

"Een mond te zijn voor de mensen die dat zelf niet kunnen, de vertaalslag maken naar de politiek voor mensen die dat zelf niet kunnen. En dat vanuit de barmhartigheid die God mij gegeven heeft". Bovendien voelt Helen zich een echte volksvertegenwoordiger omdat de vier terreinen – gezin, werk, kerk en politiek – daarin samenkomen.

Rem:

"Mijn verantwoordelijkheid als moeder van zes kinderen, waarvan één autistische dochter". Helen vindt dat ze goede afspraken heeft gemaakt binnen de fractie, waardoor ze haar werk als gemeenteraadslid prima kan combineren met haar gezin. "Ik ben een manager *pur sang*, dus dat is geen probleem. Ik hoef bovendien geen rekening te houden met de agenda van een echtgenoot. Mijn dochter thuis leeft in haar eigen wereld. Zij heeft juist behoefte aan veel alleen zijn. Dat komt prima uit met mijn drukke werkzaamheden. Ons samenzijn verloopt op deze manier voor beiden – met duidelijke afspraken – prima".

Rogier Havelaar

Stimulans

"Dat ik wat voor de maatschappij wil betekenen. En dat ik daar de kwaliteiten voor heb." Die kwaliteiten zijn het doorhebben van de politieke structuur, het bij kunnen houden van de politieke discussies, er goed over kunnen praten, inzicht hebben in maatschappelijke structuren, en een eigen visie op hoe dingen anders en beter kunnen.

Rem

"Geen; hooguit tijd."

Annemieke Schouten

Stimulans:

"Dat politiek leuk is en interessant. Je bent betrokken bij de maatschappij. Politiek is op zich een harde wereld, maar je kunt er veel betekenen, bijvoorbeeld voor minima."

Rem:

"Toch wel het hoge intellectuele gehalte." Zowel de verwachting dat het niveau wel hoog zou zijn als haar ervaring in de praktijk spelen een rol. "Je moet heel bijdehand zijn, snel, van alles een beetje weten; maar ook bluf is belangrijk. Je weet vaak meer dan je denkt." Annemieke denkt dat vrouwen eerder dan mannen onderschatten hoeveel ze weten.

Tineke Huizinga-Heringa

Stimulans:

"Dat ik via de politiek invloed kon uitoefenen. En dat ik in de politiek een bijbelse visie kon uitdragen."

Rem:

"Geen. De vraag kwam op een moment dat het allemaal goed kon."

Meindert Leerling

Stimulans

Roeping. Dat was ook bij de EO al zijn reden om daar te beginnen: een omroep die toen nog helemaal geen bestaanszekerheid had. Ook de start van zijn werk als lijsttrekker was een allesbehalve zekere stap – hij moest er ontzettend hard aan werken om voldoende op de hoogte te raken van alle mogelijke politieke onderwerpen, waarvan de details hem niet zoveel interesseerden, maar waarover hij wel met specialisten op goed niveau moest kunnen debatteren. Als hij het niet als zijn roeping had ervaren, was hij er niet aan begonnen.

Rem

Eigenlijk had Meindert Leerling een hele andere belangstelling.

Henk van Rhee

Stimulans

De overtuiging dat de ChristenUnie niet bereikte waar de partij wel de potentie voor had: “het rijke gedachtegoed van de partij kan voor meer mensen relevant gepresenteerd worden”.

Rem

“Het bestuurlijke circus”: daarmee bedoelt Henk dat je niet zomaar binnenkwam binnen de partij. Zeker in de tijd dat er nog geen ledencongres was, was het lastig via de lokale en provinciale besturen iets te kunnen betekenen voor de ChristenUnie. “Om een partij te organiseren is zo’n systeem met kiesverenigingen wel nodig, maar het moet wel uitnodigend en toegankelijk zijn”. Daar ontbrak het eerder wel aan, vond Henk. Hij hoorde in de wandelgangen van een Federatieraad van de RPF zelfs racistische uitingen, wat hij zich erg aantrok omdat hij zelf een vrouw van buitenlandse afkomst heeft.

Egbert Schuurman

Stimulans:

“Ik dacht altijd al graag na. De reflectie, standpunten innemen, dat doe ik altijd graag. Ik las ook altijd al veel (o.a. Dooyeweerd, Kuiper). Door mijn kennismaking met verschillende theologen en filosofen was ik ook erg betrokken bij de samenleving en de politiek.” “Wat ook stimulerend is, is het contact met andere christenen, bijvoorbeeld de rechtervleugel van de CDU. Dit zijn veel katholieken en ook reformatorische mensen uit Duitsland, daar vindt veel reflectie plaats die ook voor mij heel boeiend is.”

Later in het gesprek: “Hoewel je politiek niet in gezelligheid op moet laten gaan, is het toch wel heel gezellig. Je komt er interessante mensen tegen. En ik houd heel veel van mensen.”

Rem:

“Dat het zo geweldig veel tijd kost. Ik krijg de post voor de Eerste en Tweede Kamer. Zelfs als je hierin grondig selecteert, blijft er verschrikkelijk veel over. Dat is trouwens ook wel stimulerend.”

Greet Visser-van Lente

Stimulans:

“De geestelijk motivatie om een bijdrage te leveren aan het opwerpen van een dam tegen anti-christelijke tendensen die toen zo breed aanwezig waren. Zoals de dochters van Sallum, van wie in Nehemia wordt verteld dat ze op de bressen stonden: mannen en vrouwen moeten samen de geestelijke strijd voeren”. “De abortusbeweging heeft veel meegebracht: de wet Gelijke Behandeling, de euthanasiewetgeving... als je niet goed je open houdt, geef je veel goeds zomaar weg.”

Rem:

“Dat ik de moeder ben van vier kinderen, en getrouwd met een man die van alles deed, dat maakt dat je keuzes maakt.”

Hoofdstuk 4 - Analyse van de resultaten uit de enquête

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de enquête samengevat. De eerste paragraaf (4.1) beschrijft de respons. Vervolgens worden de achtergrondkenmerken en de onderzochte variabelen uit de enquête beschreven in de volgorde zoals ze behandeld zijn in hoofdstuk 3. Dat betekent dat in paragraaf 4.2 de achtergrondkenmerken van de respondenten worden beschreven. Paragraaf 4.3 beschrijft de participatievormen van de respondenten. In paragraaf 4.4 worden de variabelen geanalyseerd die een indicatie geven voor de factoren die de politieke participatie kunnen beïnvloeden. In paragraaf 4.5 wordt beschreven wat de reactie is van de respondenten op een aantal stellingen met betrekking tot relevante issues.

De resultaten van de enquête worden gepresenteerd in de vorm van een groot aantal tabellen en een grafiek. De getallen die hierin vermeld staan, zijn steeds – tenzij anders vermeld – percentages. Wanneer er een significant verschil is tussen mannen en vrouwen, zijn die getallen vetgedrukt². Bij elke tabel staat aangegeven hoe groot de bruikbare steekproef (n) was. De respons is over het algemeen heel hoog, maar een aantal vragen hoefden alleen ingevuld te worden door een deel van de respondenten (bijvoorbeeld alleen door degenen die een vertegenwoordigende functie hadden gehad, of juist alleen door degenen die nooit een politieke functie hadden bekleed). Voor deze vragen is de steekproef n kleiner.

Bij elk onderdeel wordt ook waar dat relevant is vermeld wat de reactie was van de focusgroepen op de gepresenteerde getallen.

4.1 Respons

Van de tweeduizend uitgezette enquêtes zijn er 774 teruggekomen:

- 207 respondenten hebben de enquête op internet ingevuld
- 546 respondenten hebben de enquête op papier ingevuld en per post teruggestuurd
- 22 poststukken bleken onbestelbaar (respondent overleden, verhuisd) of de enquête was zodanig ingevuld dat de resultaten onbruikbaar waren

Van de in totaal 753 ontvangen ingevulde enquêtes bleken er nog negen niet bruikbaar omdat de vraag naar het geslacht niet was beantwoord. Vijf enquêtes zijn pas ontvangen nadat alle andere gegevens al verwerkt waren, en zijn om die reden niet meer opgenomen in de analyse. Het resultaat van **739 bruikbare enquêtes** betekent een bruikbare respons van ruim 37 procent. Dit is een prima respons, zeker gegeven de tijd die het de respondenten kostte de enquête in te vullen (in de testgroep circa twintig minuten).

² De verschillen worden significant genoemd wanneer er met een zekerheid van 95 procent ($\alpha = 0,05$; Pearsons Chi-kwadraat-toets) kan worden aangenomen dat het verschil dat in de enquêteresultaten zichtbaar is ook bestaat onder alle ChristenUnie-leden.

4.2 Achtergrondkenmerken respondenten

Geslacht

Het belangrijkste achtergrondkenmerk waar de gegevens uit de enquête op geanalyseerd worden, is het geslacht. De respondenten is gevraagd of ze man of vrouw zijn. Wanneer deze vraag niet is beantwoord, is de enquête beschouwd als onbruikbaar. De enquête is ingevuld door 324 mannen en 417 vrouwen, resp. 2 en 6 procent van het totale aantal mannen en vrouwen dat lid is en resp. 32 en 42 procent van de genomen steekproef. Er waren dus meer vrouwen dan mannen bereid of in staat mee te doen aan de enquête. Dit zou erop kunnen wijzen dat vrouwen meer belang hechten aan het onderwerp dan mannen, maar het zou ook een heel andere oorzaak kunnen hebben (bijvoorbeeld dat vrouwen meer tijd hadden voor het invullen van de enquête).

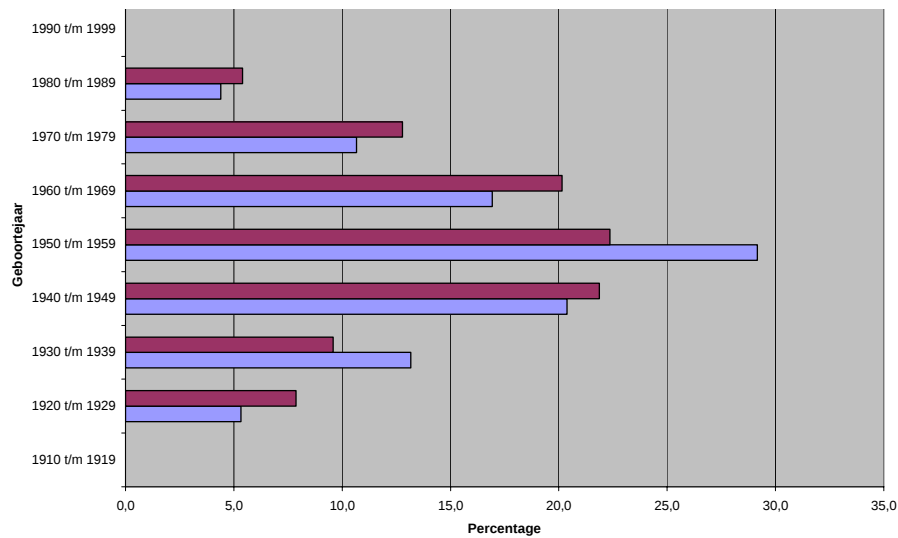
Door de gebruikte codering was zichtbaar uit welke steekproef (Mannen, vrouwen of geslacht onbekend, lid van ChristenUnie en Perspectief of combilid) de enquête afkomstig was. Wanneer de codering vergeleken wordt met het antwoord in de enquête op de vraag welk geslacht de respondent heeft, blijkt dat een aantal enquêtes niet is ingevuld door de oorspronkelijk geadresseerde persoon (Tabel 2). 43 enquêtes uit de steekproef van ChristenUnie-mannen is ingevuld door vrouwen, en 13 enquêtes uit de steekproef van ChristenUnie-vrouwen is ingevuld door mannen. Dit kan erop wijzen dat echtparen samen een lidmaatschap bij de ChristenUnie hebben en dat vrouwen de post vaker afhandelen. Het kan ook betekenen dat mannen de enquête door hun vrouw hebben laten invullen omdat de enquête over vrouwenparticipatie ging (hoewel in de begeleidende brief nadrukkelijk is aangegeven dat het de bedoeling is mannen net zo goed als vrouwen te ondervragen).

Tabel 2 Geslacht respondenten (frequenties)

Codering	Geslacht van de respondent			
	Mannen	Vrouwen	Onbekend	Totaal
Mannen	295	43	4	342
Vrouwen	13	361	5	379
Geslacht onbekend	11	8	0	19
Codering ontbreekt	5	3	0	8
<i>Totaal</i>	<i>324</i>	<i>415</i>	<i>9</i>	<i>748</i>

Leeftijd

De respondenten is gevraagd naar hun geboortjaar. De verdeling van de leeftijd van de respondenten is weergegeven in Grafiek 1. Statistische toetsen over deze gegevens wijzen uit dat de leeftijden bij benadering normaal verdeeld zijn. Binnen de groep mannen zijn er meer mannen die geboren zijn tussen 1950 en 1959 (45 tot 55 jaar) en iets minder in de leeftijdsgroepen 35 tot 45 jaar en 55 tot 65 jaar. Binnen de groep vrouwen zijn er minder 45- tot 55-jarigen, minder 65- tot 75 jarigen maar juist meer 75- tot 85-jarigen en meer 15- tot 25-jarigen. Er is echter op grond van statistische toetsen (m.n. Kolmogorov-Smirnov-toets op normaliteit) geen aanleiding om aan te nemen dat de leeftijden van de respondenten niet normaal verdeeld zijn. Daarom gaan we er vanuit dat wat leeftijd betreft de groep respondenten representatief is voor alle ChristenUnie-leden.

Grafiek 1 Verdeling leeftijd (uitgedrukt in geboortjaar)

Kerkelijke achtergrond

De respondenten is gevraagd tot welke kerk of kerkgenootschap ze zichzelf rekenen. Een groot deel van de respondenten blijkt afkomstig te zijn uit de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). De verdeling van de kerkelijke achtergrond van de respondenten is weergegeven in

Tabel 3. Opvallend is de grote groep 'vrijgemaakte' respondenten. Binnen deze groep hebben significant meer mannen dan vrouwen gereageerd. Voor de respondenten uit de Nederlands Hervormde Kerk (PKN) is het verschil ook significant, in deze groep hebben echter de vrouwen juist vaker gereageerd dan de mannen. Dit kan er op wijzen dat uit deze kerkgenootschappen meer mannen resp. meer vrouwen lid zijn van de ChristenUnie, maar het kan er ook op wijzen dat uit dit kerkgenootschap mannen resp. vrouwen meer belang aan het invullen van de vragenlijst hechtten dan mannen. In focusgroepen hebben een aantal ChristenUnie-mannen en -vrouwen gereageerd op deze getallen. Mogelijke verklaring voor het verschil in het aantal 'vrijgemaakte' mannen en vrouwen is volgens deze focusgroepen dat politiek in deze kerkelijke kring traditioneel een mannenaangelegenheid is. De focusgroepleden die zelf uit deze kerk komen, vinden dat het aantal vrouwen dat lid is zelfs wel meevalt. Ze schrijven dat toe aan de gezinsledenregeling die de GPV instelde, waardoor veel vrouwen lid zijn geworden. De verklaringen voor het verschil in de aantallen mannen en vrouwen uit de Hervormde Kerk (PKN) lopen meer uiteen. Sommige focusgroepleden denken dat het komt doordat binnen deze kerk vrouwenparticipatie al langere tijd gestimuleerd. Anderen denken dat veel hervormde vrouwen de enquête graag invulden, omdat het thema sterk leeft in hun milieu (vrouwendiscussie SGP en in de kolommen van het Reformatorisch Dagblad) en er meer frustratie zou bestaan over traditionele rolopvattingen. Ook zou het zo kunnen zijn dat binnen deze kerk mannen enerzijds vaker kiezen voor het CDA om strategische redenen, terwijl vrouwen dat geen reden vinden om een andere partij te steunen; en dat er anderzijds meer mannen lid zijn van de SGP, terwijl vrouwen die het niet eens zijn met het vrouwenstandpunt van deze partij lid worden van de ChristenUnie. Welk van de verklaringen de juiste is, is niet op grond van dit onderzoek aan te tonen. Overigens zijn de verschillen niet bijzonder groot.

Tabel 3 Kerkelijke achtergrond respondenten

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Gereformeerde 'vrijgemaakt'	44,4	37,1	40,4
Nederlands Hervormd (PKN)	17,6	25,2	21,9
Christelijk Gereformeerd	9,0	10,4	9,8
Evangelisch	9,3	8,0	8,6
Nederlands Gereformeerd	6,5	5,6	6,0
Baptist	2,5	2,9	2,7
Gereformeerd (PKN)	2,5	2,7	2,6
Pinkstergemeente	2,2	2,4	2,3
Gereformeerde Gemeente	0,3	0,2	0,3
Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland (VGKN)	0,3	0,0	0,1
Rooms-Katholiek	0,0	0,2	0,1
Geen	0,0	0,2	0,1
Anders, nl.*	5,2	3,9	4,5
	n = 323	n = 408	n = 731
*Antwoorden bij 'anders, nl':			
Mannen:		Vrouwen:	
o 5 x Vrije Evangelische Gemeente		o 4 x Volle Evangelie Gemeente	
o 4 x Hersteld Hervormde Kerk		o 2 x Vergadering van Gelovigen	
o Chr, Evang.		o 1 x Vrije Evangelische Gemeente	
o Christengemeente Evangelisch		o 1 x Hersteld Hervormde Kerk	
o Evangelie Gemeente Parousia		o PKN	
o Verenig. Pinkster- en Evangeliegemeente		o Ben evangelisch binnen de PKN, van huis uit gereformeerd	
o Evangelische gemeente/Pinkstergemeente		o Crossroads International Church	
o Hervormd onder PKN-vlag met eigen beleidsplan		o Gereformeerde Kerk [PKN doorgestreep]	
o Kerk van de Nazarener		o christen én niet kerkelijk gebonden	
o 2 x Messiaans Joods		o wel Christen maar niet in een hokje!	
o uit PKN gestapt, zijn zoekende		o lichaam van Christus werledwijd	
		o overtuigend christen	
		o Baptistengemeente/Chr. Gereformeerd	
		o Baptistengemeente/Evangelische gemeente	
		o Evangelische gemeente/Pinkstergemeente	
		o Gereformeerde Kerk (PKN)/ Nederlands Hervormd (PKN)	

Bloedgroep

De respondenten hebben ook aangegeven of ze in het verleden lid waren van RPF of GPV of hun jongerenorganisaties, respectievelijk de Landelijke Vereniging van RPF-jongeren en het GPJC. De antwoorden zijn samengevat in Tabel 4. Er zijn ongeveer evenveel reacties van respondenten die in het verleden lid waren van RPF (inclusief de Landelijke Vereniging van RPF-jongeren) als van de GPV (inclusief de GPJC). Wel hebben in de groep respondenten met een GPV-achtergrond meer mannen dan vrouwen gereageerd. Dit was te verwachten gezien het geconstateerde verschil wat betreft de kerkelijke achtergrond (meer 'vrijgemaakte' mannen dan vrouwen; 'vrijgemaakten' waren bijna altijd lid van de ChristenUnie). Binnen de groep respondenten die nooit lid van GPV, RPF of hun jongerenpartijen zijn geweest, is het aandeel vrouwen juist significant groter. Dit kan erop wijzen dat de ChristenUnie na samengaan van RPF en GPV voor vrouwen meer aantrekkelijk is dan voor mannen³. Het kan er ook op wijzen dat juist in de groep die niet eerder lid van RPF en GPV is geweest het onderwerp van de vragenlijst extra interessant was. Bij de administratie van de ChristenUnie is alleen bekend over de laatste drie jaren hoe de verhouding man-vrouw was⁴. Op 1 januari 2004 was 24,0 procent van de

³ Dit is niet na te gaan in de jaarboeken van de ChristenUnie (GPV/RPF), omdat hierin wel is opgetekend hoeveel leden de partij telde, maar niet hoeveel mannen en hoeveel vrouwen dat waren.

⁴ Van eerdere jaren is alleen een papieren administratie bekend, de aantallen mannen en vrouwen zijn daaruit alleen handmatig te destilleren.

leden vrouw; op 1 januari 2005 was 24,4 procent van de leden vrouw; op 1 januari 2006 was 24,8 procent van de leden vrouw. Er zou dus een kleine stijging van het percentage vrouwen kunnen zijn, maar de hoeveelheid gegevens is te klein om met zekerheid te zeggen dat er sprake is van een trend.

In de focusgroepen wordt de verklaring aangedragen dat de nieuwe instroom vrij groot is omdat in het verleden veel mensen die zich inhoudelijk thuisvoelden bij het GPV de drempel van de kerkgebondenheid te groot vonden. De laatste jaren zou bovendien binnen evangelische en pinkstergemeenten veel meer aandacht zijn voor een actieve rol van christenen in politiek en samenleving.

Tabel 4 'Bloedgroep' van de respondenten

	Mannen	Vrouwen	Totaal
RPF	40,0	40,1	40,0
GPV	39,9	30,4	34,6
Geen	20,1	29,6	25,4
	<i>n = 323</i>	<i>n = 412</i>	<i>n = 735</i>

4.3 Analyse van de politieke participatie

4.3.1 Participatievormen algemeen

In de enquête is gevraagd naar de vormen van participatie binnen de ChristenUnie, maar ook naar vormen van politieke participatie in het algemeen. Om vergelijking mogelijk te maken met ander onderzoek, is hiervoor gebruik gemaakt van de vraagstelling in het Nationaal KiezersOnderzoek 2002-2003 (hierna afgekort als NKO), dat is uitgevoerd onder een steekproef van alle Nederlandse stemgerechtigden. De respondenten is gevraagd om van zeven specifieke vormen van politieke participatie aan te geven of ze er de afgelopen 5 jaar gebruik van hebben gemaakt. Uit de antwoorden op deze vraag blijkt dat alle participatievormen meer door mannen dan door vrouwen gebruikt worden (zie Tabel 5). De verschillen zijn echter alleen significant voor de conventionele participatievormen (de eerste vier genoemde opties). Voor de onconventionele participatievormen (de laatste drie genoemde opties) is geen verschil tussen mannen en vrouwen aantoonbaar.

Tabel 5 Participatievormen

Participatievorm*	ChristenUnie-leden			Alle Nederlanders (NKO)**			Alle partijleden (NKO)**		
	M	V	Totaal	M	V	Totaal	M	V	Totaal
Radio, TV of krant ingeschakeld	11,9	6,7	9,0	15,0	10,9	12,9	21,1	28,9	24,1
Politieke partij of organisatie ingeschakeld	26,9	12,6	18,9	11,6	5,0	8,2	42,3	26,7	36,2
Meegedaan aan een door de overheid georganiseerde hoorzitting, inspraak- of discussiebijeenkomst	25,6	14,3	19,3	17,9	11,3	14,5	39,4	22,2	32,8
Contact opgenomen met een politicus of ambtenaar	30,6	17,0	23,0	17,5	10,3	13,8	49,3	24,4	39,7
Meegedaan aan een actiegroep	6,6	3,9	5,1	6,4	7,6	7,1	8,5	22,2	13,8
Meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie	10,9	6,9	8,7	10,4	8,9	9,6	11,3	22,2	15,5
Via internet, email of SMS meegedaan aan een politieke discussie of actie	20,3	15,8	17,8	12,1	7,7	9,8	12,7	20,0	15,5
Geen van deze mogelijkheden	35,6	53,9	45,9	53,7	63,6	58,8	32,4	35,6	33,6
	n=320	n=406	n=726	n=761	n=813	n=1574	n=71	n=45	n=116

* Antwoord op de vraag: 'Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Hiernaast staat een aantal mogelijkheden. Wilt u aangeven van welk daarvan u in de afgelopen 5 jaar gebruik heeft gemaakt?' (de respondenten konden meerdere antwoorden kiezen).

** De vraag is overgenomen uit het NKO. Ter vergelijking zijn in de laatste kolommen de antwoorden van alle respondenten uit het NKO opgenomen, en de antwoorden van alle respondenten van het NKO die aangaven lid van een partij te zijn.

Wanneer de resultaten worden vergeleken met het NKO, blijken ChristenUnie-leden minder vaak de media in te schakelen of mee te doen aan een actiegroep om politiek iets te bereiken (Tabel 5). ChristenUnie-leden schakelen vaker een politieke partij in dan Nederlanders over het algemeen, maar minder vaak dan Nederlanders die lid zijn van een politieke partij. Hetzelfde geldt voor het contact opnemen met een politicus of ambtenaar. Wat betreft de verschillen tussen mannen en vrouwen is voor drie van de vier conventionele vormen van participatie ook in het NKO aantoonbaar dat mannen deze optie vaker hebben gebruikt dan vrouwen (voor alle Nederlandse partijleden is dit niet voor alle opties aantoonbaar, maar dat kan het gevolg zijn van de omvang van de deze subgroep). Opvallend is ook dat

ChristenUnie-leden weinig deelnemen aan actiegroepen en demonstraties, vergeleken met de NKO-steekproef onder alle Nederlanders. Van de onconventionele vormen maken mannen in het NKO vaker gebruik van acties per SMS, mail of internet dan vrouwen, een verschil dat binnen de groep ChristenUnie-leden niet significant is. Dit kan erop wijzen dat de digitale handtekeningacties die de ChristenUnie en Perspectief de laatste jaren organiseren een vorm van politieke activiteit zijn waaraan mannen en vrouwen beiden graag meedoen. Tenslotte valt op dat onder ChristenUnie-leden er significant meer vrouwen dan mannen zijn die aangeven geen van de mogelijkheden gebruikt te hebben, een verschil dat niet aanwezig lijkt te zijn onder de partijleden uit het NKO. Dit kan erop wijzen dat de ChristenUnie meer dan andere partijen vrouwelijke leden heeft die de partij wel steunen in de vorm van hun lidmaatschap, zonder dat ze daadwerkelijk politiek actief zijn.

4.3.2 Participatievormen binnen de ChristenUnie

De betrokkenheid bij de ChristenUnie bestaat in de eerste plaats uit de electorale participatie, oftewel het stemgedrag. Als het gaat om participatievormen binnen de ChristenUnie, kan verder gekeken worden naar de formele betrokkenheid in de vorm van politieke en vertegenwoordigende functies. Daarnaast moet ook gekeken worden naar participatievormen in de praktijk en naar het stemgedrag van de leden.

Om een indicatie van het stemgedrag te krijgen, is gevraagd hoe vaak de respondenten op de ChristenUnie stemmen. Ze blijken zeer trouw te zijn: 98 procent van de respondenten zegt 'altijd' of 'bijna altijd' op de ChristenUnie te stemmen – wat misschien geen verrassing is omdat het gaat om leden van de partij. Er is geen verschil aantoonbaar tussen mannen en vrouwen (Tabel 6).

Tabel 6 Stemgedrag

Antwoord op de vraag: hoe vaak stemt u bij verkiezingen op iemand van de ChristenUnie?	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Altijd	80,7	78,2	79,3
Bijna altijd	17,8	19,4	18,7
Soms wel, soms niet	1,2	2,2	1,8
Bijna nooit	0,0	0,2	0,1
Nooit	0,3	0,0	0,1
	n=321	n=408	n=729

*Verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets.

Om de formele betrokkenheid in kaart te brengen, is gekeken naar het lidmaatschap en de formele functies binnen de partij. In de enquête is aan de respondenten gevraagd of ze lid zijn van de ChristenUnie of Perspectief, of ze donateur zijn van het Wetenschappelijk Instituut, en of ze 'Vriend van de Fractie' zijn. De antwoorden zijn samengevat in Tabel 7. Dat de percentages mannen en vrouwen die lid zijn van de ChristenUnie en van Perspectief gelijk zijn, is een gevolg van de manier waarop de steekproef genomen is. Zoals in de beschrijving van de steekproef al beschreven (paragraaf 2.3), is in het gecombineerde ledenbestand van ChristenUnie en Perspectief dat 26,0 procent van de leden vrouw en 72,1 procent man, terwijl van 2,0 procent van de leden het geslacht onbekend is.

Uit het ledenbestand blijkt dat van de ChristenUnieleden 24,5 procent vrouw is en 73,6 procent man (van 1,9 procent is het geslacht onbekend). Er zijn dus iets

minder dan drie keer zoveel mannen als vrouwen lid. Voor andere politieke partijen in Nederland is berekend dat er ongeveer twee keer zoveel mannen als vrouwen lid zijn (van Holsteyn e.a., 2000). Van jongerenorganisatie Perspectief is 42,9 procent van de leden vrouw is en 53,4 procent man (van 3,6 procent is het geslacht onbekend).

Uit de antwoorden van de respondenten (Tabel 7) blijkt verder dat mannen vaker dan vrouwen donateur zijn van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Wanneer dezelfde analyse wordt uitgevoerd op de respondenten met een universitaire opleiding, dan is er geen verschil aantoonbaar.

Tabel 7 Lidmaatschap

Soort lidmaatschap*	Mannen	Vrouwen	Totaal
Lid van ChristenUnie	96,0	95,1	95,5
Lid van Perspectief	11,2	12,8	12,1
Donateur van het Wetenschappelijk Instituut	12,7	6,4	9,2
'Vriend van de Fractie'	2,0	4,3	3,0
	n=322	n=405	n=727

* Antwoord op de vraag: 'Bent u op één van de volgende manieren betrokken bij de ChristenUnie?' (er mochten meerdere antwoorden aangekruist worden).

De ChristenUnie kent een zogenaamd 'gezinslidmaatschap': wanneer er binnen één gezin meerdere leden zijn, hoeft alleen het 'hoofdlid' de volledige contributie te betalen, en de 'gezinsleden' betalen een kleiner bedrag. De respondenten is gevraagd of ze hier gebruik van maken. Uit de antwoorden (zie Tabel 8) blijken over het algemeen mannen hoofdlid en vrouwen gezinslid te zijn. Bovendien geeft 18 procent van de respondenten aan dat ze geen gebruikmaken van het gezinslidmaatschap, maar dat er wel meerdere betrokken gezinsleden zijn. Dit geldt vaker voor mannen dan voor vrouwen. Het ledenbestand van de ChristenUnie geeft dus een zekere vertekening als het gaat om het verschil in betrokkenheid tussen mannen en vrouwen: gezinnen waarvan meerdere personen betrokken zijn, zijn bij de ChristenUnie vaker aangemeld onder de naam van de man dan onder de naam van de vrouw.

Tabel 8 Gezinslidmaatschap

Antwoord op de vraag: 'Voor leden uit één gezin kent ChristenUnie een gezinslidmaatschap. Eén persoon is 'hoofdlid', de rest is 'gezinslid'. Maakt u hier gebruik van?'	Mannen	Vrouwen	Totaal
N.v.t. (alleenstaand)	9,0	25,3	18,1
Ja, ik ben hoofdlid	33,6	7,0	18,7
Ja, ik ben gezinslid	2,2	29,4	17,5
Ja, maar ik weet niet of ik hoofd- of gezinslid ben	4,3	4,6	4,5
Nee, er zijn wel meer personen betrokken, maar het is niet nodig dat er meer dan één van ons lid is	25,0	11,6	17,5
Nee, ik ben de enige die betrokken is bij de ChristenUnie	25,0	19,0	21,7
	n=415	n=324	n=739

Deze resultaten zijn voorgelegd aan een aantal focusgroepen. Zowel mannen als vrouwen gaven aan dat het waargenomen verschil verklaard kan worden door een traditioneel bepaalde vanzelfsprekendheid om de naam van de man als postadres te gebruiken; ook zouden mannen vaak rekeninghouder zijn namens het gezin.

Deze vanzelfsprekendheid wordt overigens door geen van de focusgroepleden een probleem gevonden.

Aan de respondenten is gevraagd of ze een bestuurlijke of politieke functie bekleden of hebben bekleed binnen de partij. Uit de antwoorden (Tabel 9) blijkt dat voor alle functies geldt dat ze meer door mannen dan door vrouwen worden bekleed, behalve voor 'bestuursfunctie provinciaal bestuur' en 'andere bestuursfunctie lokale kiesvereniging'; deze verschillen zijn echter niet significant. Er zijn overigens onder de respondenten geen kamerleden, europarlementariërs en burgemeesters; maar door de kleine aantallen in de te onderzoeken populatie was de kans ook klein dat deze personen in de steekproef zouden vallen.

Tabel 9 Politieke en bestuurlijke functies.

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Fractielid in de gemeenteraad	5,0	2,8	3,8
Statenlid in de provincie	1,3	0,0	0,6
Lid van de Tweede Kamer	0,0	0,0	0,0
Lid van de Eerste Kamer	0,0	0,0	0,0
Parlementariër in het Europees Parlement	0,0	0,0	0,0
Lid steun- of schaduwfractie voor de gemeenteraad	14,4	6,5	10,0
Lid van een commissie voor de gemeenteraad	5,6	2,0	3,6
Wethouder	1,3	0,0	0,6
Burgemeester	0,0	0,0	0,0
Voorzitter lokale kiesvereniging	5,6	1,3	3,2
Secretaris lokale kiesvereniging	6,9	5,0	5,9
Penningmeester lokale kiesvereniging	5,0	1,8	3,2
Politiek secretaris lokale kiesvereniging	0,3	0,3	0,3
Andere bestuursfunctie lokale kiesvereniging	6,6	7,1	6,8
Bestuursfunctie provinciaal bestuur	1,9	2,3	2,1
Bestuursfunctie landelijk bestuur	0,6	0,3	0,4
Adviserende functie	5,3	1,8	3,3
Geen van deze functies	62,8	75,8	70,0
Anders, nl.	8,8	5,3	6,8
	<i>n=320</i>	<i>n=397</i>	<i>n=717</i>

Uit de administratie van de ChristenUnie blijkt dat 4,7 procent van de mannen en 3,7 procent van de vrouwen een politieke of bestuurlijke functie bekleden. Op basis daarvan zou worden verwacht dat het percentage respondenten dat zou kiezen voor de optie 'geen van deze functies' 95 resp. 96 zou zijn. Deze percentages zijn in werkelijkheid 63 resp. 76 procent. Dat betekent dat respondenten met een formele functie binnen de ChristenUnie naar verhouding vaker hebben ingevuld dan mensen zonder een functie binnen de partij. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen.

In de administratie van de ChristenUnie is af te lezen dat van alle politieke en bestuurlijke functies 16 procent door een vrouw en 83 procent door een man bekleed wordt (Tabel 10). Per functie verschilt dit percentage aanzienlijk. Van de gemeenteraadsleden is bijvoorbeeld 14 procent vrouw, van de wethouders 9 procent, van de secretarissen van de lokale kiesverenigingen 30 procent, van de eerste kamerleden, europarlementariërs en burgemeesters 0,0 procent.

Tabel 10 Aantallen mannen en vrouwen in politieke en bestuurlijke functies op 2 februari 2006

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Fractielid in de gemeenteraad	320	50	370
Statenlid in de provincie	26	3	29
Lid van de Tweede Kamer	2	1	3
Lid van de Eerste Kamer	2	0	2
Parlementariër in het Europees Parlement	2	0	2
Lid steun- of schaduwfractie voor de gemeenteraad	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Lid van een commissie voor de gemeenteraad	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Wethouder	51	5	56
Burgemeester	7	0	7
Voorzitter lokale kiesvereniging	180	11	192 ⁵
Secretaris lokale kiesvereniging	150	65	216 ⁶
Penningmeester lokale kiesvereniging	177	34	213 ⁷
Politiek secretaris lokale kiesvereniging	35	6	41 ⁸
Andere bestuursfunctie lokale kiesvereniging	102	33	135
Bestuursfunctie provinciaal bestuur	69	13	82
Bestuursfunctie landelijk bestuur	9	2	11
Adviserende functie	2	0	2
<i>Totaal (voor zover bekend)</i>	<i>1134</i>	<i>223</i>	<i>1361</i>

In de enquête was een vraag opgenomen naar de beleidsterreinen van de politiek actieve respondenten. In het onderzoek van Leijenaar en Niemöller bleek er op dit punt een verschil te bestaan tussen mannen en vrouwen. Aan CDA-bestuurders was gevraagd wat de beleidsterreinen waren van de commissies waarin zij zitting hadden. In dit CDA-onderzoek bleken mannen vaker in de commissies economische zaken, provinciale bedrijven, ruimtelijke ordening en waterstaat te zitten, vrouwen in de commissies welzijn, gezondheid, onderwijs, emancipatie, jeugdzaken en milieu. Om na te gaan of onder ChristenUnie-leden ook dergelijke verschillen bestaan, is dezelfde vraag voorgelegd in de enquête. Het aantal respondenten dat beleidsterreinen heeft ingevuld is echter te klein om er zinnige uitspraken over te doen (31 mannen, 21 vrouwen). Bovendien komt het bij de ChristenUnie als kleine partij relatief vaak voor dat zittende raadsleden zitting hebben in commissies voor een groot aantal of zelfs – als het gaat om eenmansfracties – alle beleidsterreinen.

Aan de respondenten die aangaven geen van de bestuurlijke en politieke functies te bekleden, is nog een andere vraag gesteld om meer inzicht te krijgen in hun betrokkenheid. Hier is een lijst voorgelegd van mogelijkheden om een bijdrage te leveren aan de ChristenUnie. De lijst participatievormen is totstandgekomen in overleg met het landelijk bureau van de ChristenUnie. Ook is gebruik gemaakt van de ChristenUnie-brochure 'doeners, denkers, supporters', waarin voor de leden wordt aangegeven op welke manier zij kunnen bijdragen aan de ChristenUnie. De respondenten werd gevraagd van elk van de genoemde participatiemogelijkheden aan te geven of ze er in de afgelopen drie jaar gebruik van hebben gemaakt.

⁵ Inclusief 1 'geslacht onbekend'. Van 24 verenigingen geen voorzitter bekend bij het partijbureau.

⁶ Inclusief 1 'geslacht onbekend'.

⁷ Inclusief 2 'geslacht onbekend'; van 3 lokale kiesverenigingen is geen penningmeester bekend bij het partijbureau

⁸ Van 175 lokale kiesverenigingen is geen politiek secretaris bekend bij het partijbureau

Omdat mensen met een politieke of bestuurlijke functie deze vraag konden overslaan, ligt het aantal respondenten dat deze vraag invulde lager (75 procent).

In Tabel 11 zijn de antwoorden op deze vraag samengevat. De opties in de tabel zijn geordend volgens de populariteit van de optie: bovenaan staat de optie die het vaakst werd gekozen, onderaan staat de optie die het minst vaak werd gekozen.

Tabel 11 Participatievormen binnen de partij in de afgelopen drie jaar

	Opties	Mannen	Vrouwen	Totaal
1	Bidden voor het werk van de ChristenUnie	76,7	78,5	77,7
2	In gesprekken standpunten van de ChristenUnie verdedigen	61,7	54,8	57,8
3	Bezoeken van een ledenvergadering van de ChristenUnie in uw woonplaats	58,8	42,3	49,5
4	Andere mensen ervan overtuigen lid te worden van de ChristenUnie	37,9	36,5	37,1
5	Meewerken aan verkiezingscampagnes	26,7	13,1	19,0
6	Meewerken aan promotieactiviteiten	22,9	15,1	18,5
7	Meedoen aan een handtekeningactie	18,8	13,8	15,9
8	Meedenken/meebeslissen over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie	22,9	9,3	15,2
9	Bezoeken van een ledencongres van de ChristenUnie	13,3	10,6	11,8
10	Een ChristenUnie-politicus voorzien van relevante informatie	11,3	5,4	8,0
11	Een nieuwsbrief verzorgen	7,9	4,5	6,0
12	Iets anders	4,6	4,2	4,3
13	Bezoeken van een congres van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie	5,4	1,9	3,4
14	Een debatavond organiseren over politieke thema's	4,6	1,9	3,1
15	Artikelen schrijven over politieke thema's	5,0	1,6	3,1
16	Lokale acties organiseren, bijvoorbeeld over verslavingszorg of verkeersveiligheid	4,2	1,3	2,5
17	Meewerken aan de 'Permanente Campagne'	2,9	1,3	2,0
18	Werkbezoek organiseren voor een ChristenUnie-politicus	1,7	0,3	0,9
19	Deelnemen aan een 'KennisNetWerk' van het Wetenschappelijk Instituut	1,7	0,0	0,7
		<i>n=240</i>	<i>n=312</i>	<i>n=552</i>

Uit de tabel blijkt in de eerste plaats dat de belangrijkste participatievorm het bidden voor het werk van de ChristenUnie is: bijna 78 procent van de respondenten die de vraag invulden, gaven deze optie aan. Er lijkt voor deze optie geen verschil te zijn tussen mannen en vrouwen. Wel blijken mannen vaker dan vrouwen in gesprekken standpunten van de ChristenUnie te verdedigen. Bijna de helft van de respondenten blijkt in de afgelopen drie jaar ledenvergadering te hebben bezocht, mannen vaker dan vrouwen. Geen van de opties wordt vaker door vrouwen benut dan door mannen. Er zijn wel een aantal opties die beduidend vaker door mannen dan door vrouwen worden gebruikt. Een opvallend groot verschil tussen mannen en vrouwen treedt op bij de optie 'meedenken/meebeslissen over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie'.

4.3.3 *Bereidheid tot participatie in de toekomst*

De respondenten is ook gevraagd van dezelfde opties aan te geven of ze er in de toekomst graag gebruik van zouden willen maken. In Tabel 12 worden de resultaten samengevat. De eerst vier opties komen overeen met de eerste vier opties in de vraag naar de gebruikte participatievormen in de laatste drie jaar. De vijfde optie is echter opmerkelijk: 19 procent van de respondenten zou graag meer betrokken willen worden bij de besluitvorming over het opstellen van de

kandidatenlijst (mannen geven dit overigens significant vaker aan dan vrouwen). De enige opties die vaker door vrouwen dan door mannen is aangegeven, zijn 'bidden voor het werk van de ChristenUnie' en 'iets anders, nl.'. Deze verschillen zijn echter niet significant.

Tabel 12 Participatiemogelijkheden waarvan men aangeeft in de toekomst gebruik te willen maken

	Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal
1	Bidden voor het werk van de ChristenUnie	65,7	71,1	68,8
2	Bezoeken van een ledenvergadering van de ChristenUnie in uw woonplaats	50,8	35,3	42,1
3	In gesprekken standpunten van de ChristenUnie verdedigen	43,1	32,8	37,3
4	Andere mensen ervan overtuigen lid te worden van de ChristenUnie	26,5	21,7	23,8
5	Meedenken/meebeslissen over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie	24,9	13,6	18,5
6	Een ChristenUnie-politicus voorzien van relevante informatie	22,7	12,3	16,8
7	Meedoen aan een handtekeningenactie	17,1	13,2	14,9
8	Bezoeken van een congres van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie	13,3	11,5	12,3
9	Meewerken aan verkiezingscampagnes	17,1	6,8	11,3
10	Bezoeken van een ledencongres van de ChristenUnie	13,3	8,9	10,8
11	Meewerken aan promotieactiviteiten	13,8	7,2	10,1
12	Lokale acties organiseren, bijvoorbeeld over verslavingszorg of verkeersveiligheid	11,0	4,7	7,5
13	Iets anders	4,4	8,9	7,0
14	Deelnemen aan een 'KennisNetWerk' van het Wetenschappelijk Instituut	6,6	6,4	6,5
15	Werkbezoek organiseren voor een ChristenUnie-politicus	8,3	4,3	6,0
16	Artikelen schrijven over politieke thema's	9,4	1,7	5,0
17	Een debatavond organiseren over politieke thema's	7,2	3,0	4,8
18	Een nieuwsbrief verzorgen	5,0	4,7	4,8
19	Meewerken aan de 'Permanente Campagne'	5,0	2,1	3,4
		<i>n=181</i>	<i>n=235</i>	<i>n=416</i>

Als indicatie voor de motivatie van de respondenten om een politieke functie te bekleden, is aan de respondenten die zelf geen politieke functie bekleden de vraag voorgelegd of ze bereid zouden zijn plaats te nemen in de gemeenteraad wanneer ze daarvoor gevraagd werden⁹. Uit de antwoorden (Tabel 13) blijkt dat mannen eerder bereid zijn gemeenteraadslid te worden dan vrouwen.

⁹ De motivatie van de respondenten is niet voor elke functie afzonderlijk bevestigd. Gekozen is te vragen naar de functie van gemeenteraadslid, omdat deze functie voor de meeste mensen toch het dichtst bij huis zal zijn. Holsteyn e.a. (2000) geven aan dat 'het rekruteringsprobleem zich in het bijzonder op lokaal niveau manifesteert'. Uit een interne enquête van Inclusief onder alle vrouwen van wie een email-adres bekend was, blijkt gemeenteraadslid inderdaad de functie die het vaakst geambieerd wordt (81 % van de respondenten van die enquête).

Tabel 13 Antwoord op de vraag of men gemeenteraadslid zou worden wanneer men daarvoor gevraagd zou worden

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	9,5	5,1	7,0
Nee	63,2	80,6	73,1
Liever niet, maar als ze niemand anders kunnen vinden...	27,3	14,3	19,9
	n=253	n=335	n=588

De respondenten die 'Nee' of 'Liever niet' antwoordden, is gevraagd wat hun reden was. Ze konden meerdere opties kiezen, en ook een eigen antwoord geven in een optie 'anders, nl.'. Een aantal van deze opties is hierboven al geanalyseerd. In Tabel 14 worden alle opties nogmaals weergegeven. De opties die het vaakst genoemd worden, zijn die met betrekking tot het zelfbeeld van mensen (1 t/m 4 en 6), en de opties 'Het zou teveel ten koste gaan van mijn gezin' en 'Het zou teveel ten koste gaan van mijn werk'. Een aantal van deze uitkomsten zullen in de volgende paragrafen behandeld worden.

Tabel 14 Redenen om liever niet in de gemeenteraad te willen

	Opties	Mannen	Vrouwen	Totaal	Volgorde
1	Ik heb er niet de juiste kennis voor	23,3	51,0	39,4	1
2	Ik heb er niet de juiste vaardigheden voor	28,3	45,5	38,3	2
3	Ik heb niet genoeg ervaring	20,2	30,4	26,2	3
4	Ik heb er geen tijd voor	29,1	19,6	23,6	5
5	Het zou teveel ten koste gaan van mijn gezin	23,3	21,5	22,2	6
6	Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	36,8	42,3	40,0	7
7	Het zou teveel ten koste gaan van mijn werk	21,5	12,2	16,1	8
8	Ik heb geen interesse voor gemeentepolitiek	9,4	12,8	11,4	9
9	Ik heb er geen zin in	9,0	9,0	9,0	10
10	De vergadertijden komen mij slecht uit	4,5	4,2	4,3	11
11	Mijn partner staat er niet achter	2,7	2,6	2,6	12
12	Het is beter als een man deze functie op zich neemt	0,4	3,2	2,1	13
13	Andere mensen zouden het maar vreemd vinden als ik in de gemeenteraad zat	1,3	1,3	1,3	14
14	Het is beter als een vrouw deze functie op zich neemt	0,9	0,0	0,4	15
		n=223	n=312	n=535	

**Tabel 15 Redenen om niet in de gemeenteraad te willen, ingevuld bij 'anders, nl:'
(frequenties)**

Anders, nl:	M	V	Totaal
Leeftijd	18	33	51
(te oud)	(12)	(22)	(34)
(te jong)	(1)	(1)	(2)
Gezondheid	9	16	25
Niet verenigbaar met baan	11	2	13
(principeel: ambtenaar, raadsheer, journalistiek)	(7)	(1)	(8)
(praktisch: kosten, politieagent, functie in buitenland)	(3)	(0)	(3)
Te weinig tijd	7	1	8
Politiek past niet bij mij/ik pas niet bij de politiek	3	3	6
Prioriteit aan kerkelijk ambt	2	0	2
In het verleden al veel tijd in ChristenUnie gestopt	2	1	3
Kost veel energie en ik heb dat er niet voor over	1	3	4
Geen roeping in de politiek/andere roeping	1	4	5
Plaats voor jongeren	1	1	2
Partner al politiek actief	0	4	4
Meer interesse voor landelijke dan voor plaatselijke politiek	0	2	2
Overig:	4	12	16
1 maal genoemd door een man:			
- Niet verhuisd en nog geen band met lokale kiesvereniging			
- Ben erop tegen kennis te vergroten en de vaardigheden.			
- Vaak gemerkt dat middel en doel gewisseld worden			
- Geen mogelijkheid			
- Vervreemd van ChristenUnie			
1 maal genoemd door een vrouw:			
- Ik heb niet veel scholing gehad!			
- Niet meer politiek actief toen duidelijk werd dat er geen ruimte was voor vrouwen, zelfs niet in schaduwfractie o.i.d.			
- Ik kom niet graag in de openbaarheid; wil liever "op de achtergrond" invloed uitoefenen			
- De beleidsstukken zijn moeilijk te begrijpen en teveel uitvoerig beschreven			
- Geen auto en computer			
- Wil er geen hobby voor opgeven			
- Hypothetische vraag omdat er vanwege samenwerking met de SGP geen vrouw in de raad mag!			
- Geen ambitie om gemeenteraadslid te worden			
- Botst met tijden dat echtgenoot werkt			
- Ik sta op het punt te gaan verhuizen			
- Geen interesse in politieke functie			
- Eerst mijn studie rechten afmaken...			
Totaal	75	62	137

4.4 Analyse van de factoren die politieke participatie beïnvloeden

In de vorige paragraaf is een beeld gegeven van de politieke participatie van mannen en vrouwen binnen de ChristenUnie. In deze paragraaf zullen de factoren geanalyseerd worden, die mogelijk de participatie beïnvloeden (stimuleren dan wel belemmeren). Deze factoren op *individueel*, *maatschappelijk* en *institutioneel* niveau.

4.4.1 Factoren op het individuele niveau

De factoren op het individuele niveau zijn onderverdeeld in situationele factoren, factoren met betrekking tot de persoonlijke interesse van mensen, structurele factoren en psychologische factoren.

4.4.1.1 Situationele factoren

Situationele factoren betreffen met name de rolverdeling binnen het gezin, en de combinatie van politiek actief zijn en het hebben van een gezin. In de literatuur (o.a. Dukker, 1992) en in de gespreksgroepen voorafgaand aan de enquête wordt de gezinsverantwoordelijkheid van vrouwen aangewezen als belangrijke belemmerende factor om politiek actief te worden. In de enquête is een aantal vragen gesteld om in kaart te brengen in welke mate vrouwen gezinsverantwoordelijkheid hebben. Een indicatie daarvoor wordt in de eerste plaats gegeven door het antwoord op de vraag of de respondent zelf een betaalde baan heeft, huisman of huisvrouw is, of een aantal andere opties (zie Tabel 16). Uit de enquête blijkt 0,3 procent van de mannen zonder betaald werk zich huisman te noemen, en 22 procent van de vrouwen zonder betaald werk noemt zich huisvrouw (wordt alleen naar getrouwde respondenten gekeken, dan is dat resp. 0,3 en 32 procent). Door de vraagstelling is niet zichtbaar hoeveel respondenten *naast* hun betaalde baan huisman of huisvrouw zijn.

Tabel 16 Vraag: 'Heeft u een betaalde baan?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	62,7	44,3	52,4
Nee, ik ben gepensioneerd/met VUT	25,6	13,0	18,5
Nee, ik ben arbeidsongeschikt (WAO)	0,9	1,9	1,5
Nee, ik studeer	3,1	3,1	3,1
Nee, ik ben huisman/huisvrouw	0,3	21,9	12,4
Nee, ik ben werkloos (WW/bijstand)	1,2	1,0	1,1
Anders, nl. ...	5,6	13,5	10,0
	n=324	n=415	n=739

In een andere vraag hebben de respondenten aangegeven hoeveel uur per week men besteedt aan verschillende activiteiten. Uit de resultaten (Tabel 17) is in de eerste plaats al duidelijk zichtbaar dat mannen ongeveer twee keer zo vaak als vrouwen meer dan twintig uur per week aan betaald werk besteden. Vrouwen besteden vaker een kleiner aantal uren per week aan betaald werk. Met de Mann-Whitney-toets is nagegaan of er over het geheel genomen verschil is tussen mannen en vrouwen. Uit deze toets blijkt dat mannen meer uren werken dan vrouwen, en dat dit verschil significant is. Daarnaast blijkt 43 procent van de

vrouwen en 4procent van de mannen meer dan 20 uur per week te besteden aan huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden (Tabel 18). De Mann-Whitney-toets toont aan dat vrouwen significant meer uren besteden aan huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden. Ook voor een aantal andere activiteiten is getoetst of er verschil is tussen het aantal uren dat mannen en vrouwen eraan besteden. De resultaten zijn samengevat in Tabel 19. In deze tabel is bijvoorbeeld zichtbaar dat vrouwen gemiddeld meer uren aan vrijwilligerswerk besteden, maar dat er in de leeftijdsgroep van 65 jaar en ouder geen significant verschil is tussen mannen en vrouwen in het aantal uren dat ze besteden aan vrijwilligerswerk.

Tabel 17 Vraag: 'Hoeveel tijd besteedt u gemiddeld per week aan betaald werk?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen/n.v.t.	25,2	39,9	33,3
0 tot 5 uur	4,1	6,8	5,6
5 tot 10 uur	3,5	9,9	7,0
10 tot 20 uur	1,9	13,8	8,5
Meer dan 20	65,3	29,5	45,6
	<i>n=314</i>	<i>n=383</i>	<i>n=697</i>

Tabel 18 Vraag 'Hoeveel tijd besteedt u gemiddeld per week aan huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen/n.v.t.	8,4	5,9	7,0
0 tot 5 uur	44,7	12,6	26,9
5 tot 10 uur	27,0	17,7	21,9
10 tot 20 uur	15,8	20,6	18,4
Meer dan 20	4,2	43,2	25,9
	<i>n=311</i>	<i>n=389</i>	<i>n=700</i>

Tabel 19 Significante verschil in tijdsbesteding voor een aantal activiteiten

Hoeveel tijd per week besteed aan...	Significante verschillen voor alle respondenten	Significante verschillen voor alle respondenten voor 25 tot 45-jarigen	Significante verschillen voor 45 tot 65-jarigen	Significante verschillen voor 65-plussers
Betaald werk	Mannen > vrouwen	Mannen > vrouwen	Mannen > vrouwen	-
Huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden	Vrouwen > mannen	Vrouwen > mannen	Vrouwen > mannen	Vrouwen > mannen
Politieke activiteiten	Mannen > vrouwen	-	Mannen > vrouwen	Mannen > vrouwen
Activiteiten voor kerk of geloofsgemeenschap	Mannen > vrouwen	-	Mannen > vrouwen	-
Onbetaald werk of vrijwilligerswerk	Vrouwen > mannen	Vrouwen > mannen	Vrouwen > mannen	-
Activiteiten voor een wijk- of buurtvereniging	-	Vrouwen > mannen	-	-
Ontspanning (sport, hobby's, uitgaan etc.)	-	Vrouwen > mannen	-	-

Om een meer nauwkeurige indicatie te krijgen in hoeverre de gezinsverantwoordelijkheid van invloed is op de politieke activiteit, is de groep mannen en vrouwen met een functie vergeleken met de groep mannen en vrouwen zonder functie. Tabel 20 laat zien dat voor zowel mannen als vrouwen geldt, dat de groep mannen en vrouwen met een politieke of bestuurlijke functie vaker thuiswonende kinderen heeft dan de groep zonder politieke of bestuurlijke

functie. Binnen de groep met een formele functie, komen net zo veel mannen als vrouwen met thuiswonenden kinderen voor. Wordt echter ook de leeftijd van de respondenten meegenomen, dan zijn er meer verschillen zichtbaar. In de groep respondenten van 25 tot 45 jaar, zijn er geen verschillen zichtbaar tussen het percentage mannen en vrouwen met thuiswonenden kinderen, en zijn de percentages ongeveer even hoog in de groep met als in de groep zonder formele ChristenUnie-functie. In de groep respondenten van 45 tot 65 jaar blijken de mannen met een formele functie vaker thuiswonende kinderen te hebben dan de vrouwen met een formele functie, terwijl de vrouwen zonder formele functie vaker thuiswonende kinderen hebben dan de mannen zonder formele functie.

Tabel 20 Mannen en vrouwen met en zonder formele partijfunctie vergeleken voor gezinssituatie

	Met een politieke of bestuurlijke functie			Zonder een politieke of bestuurlijke functie			Totaal		
	M	V	Tot	M	V	Tot	M	V	Tot
Met thuiswonende kinderen	61,0	52,1	57,0	49,7	40,1	44,0	53,9	43,0	47,9
respondenten tot 25 jaar;	0,0	0,0	0,0	9,1	11,8	10,7	7,1	10,5	9,1
respondenten 25 tot 45 jaar	77,1	72,4	75,0	79,2	67,4	71,3	78,3	68,5	72,5
respondenten 45 tot 65 jaar	71,4	52,7	62,7	40,7	61,5	49,5	65,6	44,4	54,2
respondenten 65 plus	0,0	0,0	0,0	2,2	1,7	1,9	1,6	1,5	1,5
Getrouwd/samenwonend	92,4	77,1	85,6	87,1	67,0	75,1	89,1	69,5	78,2
Alleenstaand; nooit getrouwd geweest	6,7	13,5	9,8	8,0	20,7	15,6	7,5	18,9	13,8
Alleenstaand; weduwe/weduwnaar	0,8	4,2	2,3	3,5	10,3	7,6	2,5	8,8	6,0
Alleenstaand; gescheiden	0,0	5,0	2,3	1,5	2,0	1,8	0,9	2,8	2,0
Met betaalde baan	51,6	74,8	64,5	57,3	44,3	49,5	63,8	46,1	54,0
Geen betaalde baan, maar huisvrouw/-man	0,8	17,9	8,4	0,0	23,8	14,3	0,3	22,4	12,5
	<i>n=118</i>	<i>n=96</i>	<i>n=214</i>	<i>n=199</i>	<i>n=297</i>	<i>n=496</i>	<i>n=317</i>	<i>n=393</i>	<i>n=710</i>

Uit de tabel blijkt bovendien dat er zowel in de groep met als in de groep zonder formele functie binnen de ChristenUnie, er meer getrouwde mannen dan getrouwde vrouwen te vinden zijn. Van de respondenten zonder een politieke of bestuurlijke functie zijn er meer alleenstaande vrouwen dan alleenstaande mannen; dit verschil is ook zichtbaar in de groep met een politieke of bestuurlijke functie, maar hier is het verschil niet significant. Binnen de groep met een formele ChristenUnie-functie zijn meer gescheiden vrouwen dan gescheiden mannen.

In de tabel worden de respondenten met een politieke of bestuurlijke functie binnen de ChristenUnie ook vergeleken met de groep zonder een dergelijke functie voor de antwoorden op de vraag of ze een betaalde baan hebben. De mannen en vrouwen met een politieke of bestuurlijke functie blijken vaker een betaalde baan te hebben, en minder vaak te antwoorden geen betaalde baan te hebben, maar huisman of huisvrouw te zijn. In de groep met een formele functie binnen de partij blijken vrouwen vaker dan mannen een betaalde baan te hebben, terwijl in de groep zonder formele functie juist mannen vaker een betaalde baan hebben dan vrouwen.

De respondenten met een politieke of bestuurlijke functie is gevraagd of zij zelf vinden dat hun gezin vanwege hun politieke functie voldoende aandacht heeft gekregen. Uit de antwoorden (Tabel 21) blijkt dat vrouwen er vaker dan mannen van overtuigd zijn dat hun man en/of kinderen voldoende aandacht kregen

(getoetst met een Mann-Whitney-toets, waarbij de categorie 'niet van toepassing (geen gezin)' buiten beschouwing is gelaten). Mannen geven bovendien vaker aan dan vrouwen dat ze hun politieke functie minder goed konden uitvoeren, omdat ze een gezin hebben (Tabel 23). Naar aanleiding van deze getallen vraagt een mannelijk focusgroeplid zich hardop af: "Misschien zijn vrouwen ook wel verstandiger..." - als hun gezin en hun politieke functie met elkaar in de knoop komen, zouden vrouwen eerder geneigd zijn hun politieke functie op te geven.

Ter vergelijking: in een onderzoek onder CDA-gemeenteraadsleden in 1986 (in: Leijenaar en Niemöller, 1988) vonden onderzoekers vergelijkbare resultaten (Tabel 22 en Tabel 24).

Tabel 21 Bent u van mening dat uw partner en/of kinderen vanwege uw politieke functie voldoende aandacht krijgen/kregen?

Aandacht voor gezin	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Voldoende	75,0	91,2	81,9
Niet voldoende, niet onvoldoende	18,2	6,6	13,4
Niet voldoende	6,8	1,6	4,7
	n=88	n=61	n=149

*Verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens Mann-Whitney-toets

Tabel 22 Resultaten uit onderzoek onder CDA-gemeenteraadsleden*

Aandacht voor het gezin	Mannen	Vrouwen
Voldoende	42,0	71,3
Niet voldoende, niet onvoldoende	40,2	26,2
Onvoldoende	17,9	2,4

* M.H. Leijenaar en B. Niemöller (november 1988). 'CDA – Positieve actie. Onderzoeksgegevens over de positie van vrouwen in het CDA'

Tabel 23 Komt/kwam het wel eens voor dat u uw politieke functie minder goed kunt/kon uitvoeren dan u zou willen, omdat u een gezin heeft?

Gezin belemmerend voor uitvoeren politieke functie	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Vaak/regelmatig	9,3	11,3	10,1
Af en toe	35,1	41,9	37,7
Zelden/nooit	55,7	46,8	52,2
	n=97	n=62	n=159

*Verschil tussen mannen en vrouwen *niet* significant volgens Mann-Whitney-toets

Tabel 24 Resultaten uit onderzoek onder CDA-gemeenteraadsleden*

Gezin belemmerend voor het uitoefenen van een politieke functie	Mannen	Vrouwen
Vaak/regelmatig	3,6	8,1
Af en toe	41,6	32,3
Zelden/nooit	54,9	59,7

* M.H. Leijenaar en B. Niemöller (november 1988). 'CDA – Positieve actie. Onderzoeksgegevens over de positie van vrouwen in het CDA'

In een gespreksgroep voorafgaand aan de enquête, gaven ChristenUnie-vrouwen aan dat de combinatie tussen een politieke functie en de zorg voor een gezin juist

heel goed werkt. Daarom is de respondenten met een politieke of bestuurlijke functie ook de vraag voorgelegd of ze in hun politieke functie er voordeel van hebben gehad dat ze een gezin hadden. Er is geen significant verschil aantoonbaar tussen mannen en vrouwen (Tabel 25).

Tabel 25 Komt/kwam het wel eens voor dat u uw politieke functie extra goed kunt/kon uitvoeren, juist omdat u een gezin heeft?

	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Vaak/regelmatig	16,8	16,9	16,9
Af en toe	27,4	39,0	31,8
Zelden/nooit	55,8	44,1	51,3
	n=95	n=59	n=154

*Verskil tussen mannen en vrouwen *niet* significant volgens Mann-Whitney-toets

Respondenten zonder politieke functie is gevraagd of ze in de gemeenteraad zouden willen plaatsnemen, en zo niet, welke reden(en) ze daarvoor hebben. Er is geen significant verschil tussen het percentage mannen en vrouwen dat kiest voor de optie 'het zou teveel ten koste gaan van mijn gezin' (23 procent van de mannen en 22 procent van de vrouwen). Er is wel significant verschil tussen het percentage mannen en vrouwen dat kiest voor de optie 'het zou teveel ten koste gaan van mijn werk' (22 procent van de mannen en 12 procent van de vrouwen). Ook bestaat er een significant verschil voor de optie 'ik heb er geen tijd voor' (29 procent van de mannen en 20 procent van de vrouwen). Er is geen verschil voor de optie 'de vergadertijden komen mij slecht uit' (5 procent van de mannen en 4 procent van de vrouwen).

In de focusgroepen waarin de resultaten van de enquête werden besproken, werd zowel door mannen als door vrouwen aangegeven dat het voor vrouwen vaak teveel is om naast gezin en werk en kerk en vrijwilligerswerk er ook nog iets in de politiek bij te doen: "Vrouwen moeten al zoveel" en "Aan het eind van de dag zijn ze uitgeteld". Het is ook een kwestie van cultuur, geven weer zowel vrouwen als mannen aan: moet je (als vrouw) iets doen voor je werk, dan is dat geaccepteerd, maar als je je tijd in de politiek wilt steken, dan moet je je daarvoor veel meer verantwoorden. Bij mannen is dat minder het geval: "Maatschappelijk is het meer geaccepteerd dat mannen hun gezinsverantwoordelijkheid niet uitdrukken in tijd". Een andere reactie uit de focusgroepen is, dat vrouwen zich van tevoren beter realiseren hoeveel tijd en energie een politieke functie zal gaan kosten, en daarom minder snel besluiten eraan te beginnen.

4.4.1.2 Politieke interesse

Ook individuele prioriteitstelling en de persoonlijke interesse in politiek(e) thema's kunnen een factor vormen die de politieke participatie beïnvloedt.

Political interest score

Voor een maat voor de politieke interesse in het algemeen wordt gebruik gemaakt van de 'political interest score', zoals die wordt berekend in het NKO. Deze score van minimaal 0 en maximaal 4 is gebaseerd op het antwoord op een viertal vragen. Wordt voor de respondenten de political interest score berekend, dan blijkt dan mannen gemiddeld een hogere score behalen dan vrouwen (Tabel 26). Ter vergelijking: in het Nationale Kiezersonderzoek was de gemiddelde political interest score voor alle respondenten 2,20 (zie Tabel 27). Ook in het NKO was het verschil in interesse tussen mannen en vrouwen significant.

Tabel 26 Political interest score

	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Geen politieke interesse	1,6	2,8	2,3
Matige politieke interesse	24,5	44,8	35,6
Gemiddelde politieke interesse	26,3	25,6	25,9
Grote politieke interesse	26,0	17,1	21,1
Zeer grote politieke interesse	21,6	9,7	15,1
Gemiddelde score op een schaal van 0 (geen politieke interesse) tot 4 (zeer grote politieke interesse)	2,38	1,75	2,03
	n=319	n=391	n=710

*Verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens Mann-Whitney-toets

Tabel 27 Political interest score NKO

	Mannen*	Vrouwen*	Totaal
Geen politieke interesse	1,7	3,6	2,7
Matige politieke interesse	23,6	38,1	30,9
Gemiddelde politieke interesse	25,1	25,5	25,3
Grote politieke interesse	30,2	22,1	26,1
Zeer grote politieke interesse	19,5	5,5	15,0
Gemiddelde score op een schaal van 0 (geen politieke interesse) tot 4 (zeer grote politieke interesse)	2,42	1,98	2,20
	n=938	n=969	n=1907

*Verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens Mann-Whitney-toets

Zin en interesse in politieke functie

Een andere indicatie voor de mate waarin vrouwen geïnteresseerd zijn in politiek, is hun antwoord op de vraag waarom ze niet in de gemeenteraad zouden willen plaatsnemen (deze vraag is alleen gesteld aan respondenten die geen politieke functie bekleden en die aangeven niet in de gemeenteraad te willen). Er blijkt geen significant verschil te zijn tussen het percentage mannen en vrouwen dat kiest voor de opties 'ik heb er geen zin in' (beiden 9 procent), en dat is ook niet het geval voor de optie 'ik heb geen interesse in gemeentepolitiek' (9 procent van de mannen, 13 procent van de vrouwen).

Interesse in politieke onderwerpen

Een andere vraag is of mannen en vrouwen geïnteresseerd zijn in dezelfde politieke onderwerpen. Dat is niet het geval: ze blijken verschillende antwoorden te geven wanneer gevraagd wordt naar wat ze de drie meest interessante (Tabel 28 en Tabel 30) onderwerpen vinden, en de drie minst interessante onderwerpen vinden (Tabel 29 en Tabel 31). Vrouwen hebben dus andere interesses wat betreft politieke thema's.

Tabel 28 Top drie meeste interessante politieke thema's

Mannen	Vrouwen
1. Economie	1. Gezondheidszorg
2. Gezondheidszorg	2. Onderwijs
3. Sociale voorzieningen	3. Sociale voorzieningen

Tabel 29 Top drie minst interessante politieke onderwerpen

Mannen		Vrouwen	
1.	Emancipatiebeleid	1.	Emancipatiebeleid
2.	Kunst, cultuur en media	2.	Kunst, cultuur en media
3.	Sport	3.	Ruimtelijke ordening

Opvallend is dat het thema 'emancipatiebeleid' in de top-3 van minst interessante onderwerpen bovenaan staat en bij de minst interessante onderwerpen ook bijna onderaan. Dat emancipatiebeleid zo weinig populair is, wordt door de deelnemers van de focusgroepen verklaard als afkeer van het door de overheid uitgedragen emancipatiebeleid. Die afkeer heeft twee kanten. In de eerste plaats hebben vrouwen en mannen het gevoel dat er vanuit Den Haag teveel bemoeienis is met rolverdeling binnen kerk en gezin: "het willen regelen" en "het wordt ons zo opgelegd". Anderzijds geven de focusgroepleden aan dat het emancipatiebeleid van de overheid ertoe leidt dat vrouwen zich niet serieus genomen voelen worden: ze willen liever op eigen kwaliteit beoordeeld worden dan dat de nadruk op hun vrouw-zijn ligt en dat ze 'positief' gediscrimineerd worden.

Tabel 30 Welke drie politieke thema's vindt u *het meest* interessant?

	Opties	M	V	Totaal	Volgorde; M	Volgorde; V
1	Gezondheidszorg	32,8	68,6	52,7	2	1
2	Onderwijs	21,1	39,9	31,5	4	2
3	Sociale voorzieningen	29,8	31,4	30,7	3	3
4	Veiligheid	19,7	18,2	18,9	6	4
5	Economie	35,5	7,8	16,7	1	12
6	Werkgelegenheid	20,7	11,5	15,6	5	9
7	Jeugdbeleid	7,0	17,2	12,6	14	5
8	Natuur en milieu	14,7	16,1	15,5	10	6
9	Welzijn	6,4	15,8	11,6	16	7
10	Verkeer en vervoer	15,4	8,0	11,3	8	11
11	Buitenlands beleid	16,1	5,6	10,3	7	15
12	Asielbeleid	6,7	11,8	9,5	15	8
13	Ruimtelijke ordening	15,1	4,3	9,1	9	17/18
14	Landbouwbeleid	11,0	7,2	8,9	13	13
15	Openbaar bestuur	14,0	4,3	8,6	11	17/18
16/17	Ontwikkelingshulp	4,7	10,2	7,7	18	10
16/17	Financiën	13,7	2,9	7,7	12	19/20
18	Integratie van immigranten	5,0	5,9	5,5	17	14
19	Kunst, cultuur en media	3,3	4,6	4,0	19	16
20	Kinderopvang	0,3	2,9	1,8	21/22	19/20
21	Sport	3,0	0,3	1,5	20	22
22	Emancipatiebeleid	0,3	1,1	0,7	21/22	21
		n=299	n=373	n=672		

Tabel 31 Welke drie politieke thema's vindt u *het minst* interessant?

	Opties	M	V	Totaal	Volgorde, M	Volgorde, V
1	Sport	44,6	57,7	51,8	3	1
2	Emancipatiebeleid	52,5	43,1	47,4	1	2
3	Kunst, cultuur en media	51,6	38,4	44,3	2	3
4	Kinderopvang	35,4	20,0	26,9	4	6
5	Ruimtelijke ordening	12,4	22,3	17,9	7	4
6	Financiën	9,9	21,0	16,0	8	5
7	Openbaar bestuur	12,7	16,6	14,9	6	7
8	Landbouwbeleid	15,9	13,8	14,7	5	8
9	Economie	3,2	13,5	8,9	16/17	9
10	Buitenlands beleid	5,1	10,9	8,3	12/13	10
11	Integratie van immigranten	9,2	4,4	6,6	9	12
12	Verkeer en vervoer	2,2	6,8	4,7	20	11
13	Natuur en milieu	5,7	3,4	4,4	11	13
14	Asielbeleid	6,7	1,8	4,0	10	14/15
15	Welzijn	5,1	1,3	3,0	12/13	17/18
16	Jeugdbeleid	3,2	1,8	2,4	16/17	14/15
17/18	Gezondheidszorg	2,5	1,6	2,0	19	16
17/18	Sociale voorzieningen	2,9	1,3	2,0	18	17/18
19	Ontwikkelingshulp	3,5	0,5	1,9	14	21/22
20	Onderwijs	3,2	0,5	1,7	15	21/22
21	Veiligheid	1,6	0,8	1,1	21	20
22	Werkgelegenheid	1,0	1,0	1,0	22	19
		n=314	n=385	n=699		

Informatiebronnen

De interesse in politieke thema's verschilt ook wat betreft de vorm: mannen gebruiken om op de hoogte te blijven van politieke thema's vaker de krant, radio, internet en email-nieuwsbrieven, vrouwen lezen iets vaker tijdschriften. Belangrijkste nieuwsbron is echter de televisie, en die wordt door mannen en vrouwen even vaak gebruikt (Tabel 32). Er zijn geen grote verschillen in de specifieke nieuwsbronnen die mannen en vrouwen noemen als het belangrijkste voor het verkrijgen van informatie over politieke onderwerpen (Tabel 33).

Tabel 32 Nieuwsbronnen gebruikt om op de hoogte te blijven van politieke onderwerpen

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Kranten	92,6	87,4	89,7
Radio	57,7	48,8	52,7
TV	91,4	90,1	90,7
Internet	29,3	15,5	21,6
Tijdschriften	27,2	35,2	31,6
Vakbladen	17,3	11,8	14,2
Email-nieuwsbrieven	13,9	8,4	10,8
	n=324	n=406	n=730

Tabel 33 Specifieke nieuwsbronnen het vaakst genoemd in de top drie van belangrijkste bronnen voor informatie over politieke onderwerpen

	Mannen	Vrouwen
Kranten	Nederlands Dagblad (48,5 %) Regionale bladen (13,0 %) Reformatorisch Dagblad (4,4 %)	Nederlands Dagblad (39,8 %) Reformatorisch Dagblad (14,3 %) Regionale bladen (6,7 %)
Radio	Algemeen (geen zender of omroep genoemd) 42,0 % Radio 1 (12,7 %) Nieuws/actualiteiten (2,5 %)	Algemeen (geen zender of omroep genoemd) 34,2 % Radio 1 (9,6 %) Nieuws/actualiteiten (2,4 %)
TV	Algemeen (geen zender of omroep genoemd) (32,1 %) NOS Journaal (26,9 %) NOVA (9,6 %)	Algemeen (geen zender of omroep genoemd) (26,0 %) NOS Journaal (31,3 %) NOVA (13,5 %)
Tijdschriften	Algemeen (geen naam genoemd) (3,4 %) Handschrift (2,2 %) Binnenland Bestuur, Openbaar Bestuur (beide 1,5 %)	Handschrift (6,0 %) Algemeen (geen naam genoemd) (1,9 %) CV Koers (5,8 %)
Internet	Algemeen (geen naam genoemd) (4,9 %) www.nu.nl (3,1 %)	Algemeen (geen naam genoemd) (3,1 %) www.nu.nl (1,9 %)

Redenen voor lidmaatschap

Er zijn verschillende redenen om lid te worden van een politieke partij. Dat blijkt voor mannen en vrouwen niet heel veel te verschillen (Tabel 34). Wel blijken vrouwen iets vaker lid te worden om daarmee uiting te geven aan hun levensovertuiging, en mannen vaker om bestuurlijke ervaring op te doen, om interessante mensen te ontmoeten en omdat ze het hun plicht als burger vinden om politiek bezig te zijn.

Tabel 34 Redenen voor lidmaatschap

Redenen die belangrijk of zeer belangrijk worden gevonden*	Mannen	Vrouwen	Totaal
Omdat ik hierdoor politieke invloed wilde uitoefenen	58,0	61,4	57,8
Om uiting te geven aan mijn sympathie voor deze partij	89,1	92,4	88,2
Om ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging	90,1	96,3	91,7
Omdat het belangrijk is voor mijn loopbaan	2,2	3,6	3,0
Om bestuurlijke ervaring op te doen	11,6	6,4	8,8
Omdat het prettig is met partijgenoten samen te werken	18,0	16,2	17,0
Omdat ik hierdoor interessante mensen ontmoet	16,4	9,8	12,8
Omdat ik het mijn plicht als burger vind om politiek bezig te zijn	61,4	53,2	56,9
Omdat het in mijn omgeving gebruikelijke is	5,7	4,9	5,2
	n=322	n=403	n=725

* Vraag: 'in internationaal onderzoek heeft men een aantal redenen gevonden waarom mensen lid zijn van een politieke partij. Hieronder staan negen van deze redenen genoemd. Wilt u voor elk van deze redenen aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk deze voor u was toen u besloot lid van ChristenUnie of Perspectief te worden?'

Deelnemers aan de focusgroepen vonden het percentage vrouwen dat het een burgerplicht vindt om lid te worden, hoog. Traditioneel was het vooral de plicht van mannen politiek actief bezig te zijn, zelfs opdracht van God om verantwoordelijkheid in het publieke domein op zich te nemen. Over het algemeen zouden vrouwen uit de achterban van de ChristenUnie meer naar binnen gericht zijn (richting gezin), en mannen meer naar buiten gericht (richting samenleving en politiek). Wanneer hier inderdaad sprake zou zijn van een traditioneel patroon, zou er een verschil kunnen zijn in de beantwoording van deze vraag per leeftijdsgroep. Uit Tabel 35 blijkt echter dat dit motief door de hogere leeftijdsgroepen belangrijker wordt gevonden, maar dat de verschillen tussen mannen en vrouwen hier groot zijn. Onder de jongste respondenten (tot 25 jaar) zijn wel meer vrouwen dan mannen die dit motief belangrijk vinden.

Tabel 35 Percentage mannen en vrouwen dat 'het is mijn plicht als burger om politiek actief te zijn' een belangrijke reden vindt om lid te zijn van de ChristenUnie, per leeftijdscategorie

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Tot 25 jaar	35,7	57,9	48,5
25 tot 45 jaar	54,8	44,3	48,5
45 tot 65 jaar	52,8	61,1	56,8
65 jaar en ouder	76,6	69,1	72,7
	n=319	n=395	n=714

Wanneer de resultaten van de enquête worden vergeleken met een onderzoek van Hillebrand en Zielonka-Goei (1990), dan blijken ChristenUnieleden minder vaak lid te worden om hierdoor politieke invloed uit te oefenen (door Zielonka en Goei aangeduid als het invloedsmotief) dan leden van het CDA, de VVD en de PvdA (Tabel 36). Wat betreft de ideologische motieven (als tweede en derde genoemd in de tabel) scoren ChristenUnieleden hoger dan PvdA en VVD, en ongeveer gelijk aan CDA-leden. De *opportunistische motieven* (de vierde en vijfde in de tabel) worden door ChristenUnie-leden veel minder dan door de leden van de andere partijen belangrijk gevonden. Dit kan worden uitgelegd als een lagere carrièrerichtheid van ChristenUnie-leden, maar het kan ook een gevolg zijn van het gegeven dat bestuurlijke en politieke ervaring bij een grote partij wellicht relevanter is voor een loopbaan dan vergelijkbare ervaring bij een kleine partij. De laatste vier redenen, de *sociaal-psychologische motieven*, zijn ook voor ChristenUnie-leden minder belangrijk dan voor de leden van de grote partijen.

Tabel 36 Redenen voor lidmaatschap: vergelijking met de gegevens van onderzoek onder PvdA, CDA en VVD-leden*

Redenen die belangrijk of zeer belangrijk worden gevonden	PvdA**	CDA**	VVD**	CU**
Omdat ik hierdoor politieke invloed wilde uitoefenen	74,2	69,1	72,8	57,8
Om uiting te geven aan mijn sympathie voor deze partij	94,3	86,3	91,3	88,2
Om ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging	77,5	92,4	71,8	91,7
Omdat het belangrijk is voor mijn loopbaan	6,9	6,2	9,2	3,0
Om bestuurlijke ervaring op te doen	22,7	25,3	19,3	8,8
Omdat het prettig is met partijgenoten samen te werken	31,6	44,0	27,4	17,0
Omdat ik hierdoor interessante mensen ontmoet	16,4	25,6	17,6	12,8
Omdat ik het mijn plicht als burger vind om politiek bezig te zijn	77,6	85,7	74,6	56,9
Omdat het in mijn omgeving gebruikelijke is	7,1	13,3	8,4	5,2

* Bron: Hillebrand en Zielonka-Goei, 1990

** Percentages van de respondenten die antwoorden de genoemde reden 'belangrijk' of 'zeer belangrijk' te vinden

4.4.1.3 Structurele factoren

Op individueel niveau zijn vervolgens ook structurele factoren van belang. Dat betreft met name het opleidingsniveau en de werkervaring: het zou kunnen zijn dat er structureel minder vrouwen dan mannen op grond van opleiding en ervaring geschikt zijn voor politieke functies. Uit de enquêtes blijkt dat het opleidingsniveau van de vrouwelijke respondenten inderdaad lager ligt dan dat van de mannelijke respondenten (zie Tabel 37). Ook hebben mannen meer bestuurservaring (Tabel 38) en meer werkervaring (Tabel 39).

Tabel 37 Hoogst genoten opleiding (verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens de Mann-Whitney-toets)

Hoogst afgeronde opleiding	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen	0,0	0,2	0,1
Lager onderwijs	4,7	6,9	5,9
Voortgezet onderwijs	19,6	20,6	20,2
MBO	20,2	24,6	22,7
HBO	40,7	38,3	39,4
Universiteit	14,8	9,3	11,7
	n=317	n=407	n=724

Tabel 38 Bestuurlijke ervaring (verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen	20,6	36,1	29,2
Minder dan 1 jaar	2,8	5,8	4,5
1 tot 3 jaar	14,1	15,5	14,9
3 tot 10 jaar	21,6	25,6	23,8
10 jaar of meer	40,9	17,0	27,7
	n=320	n=399	n=719

Tabel 39 Werkervaring (verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen	6,0	8,3	7,2
Minder dan 1 jaar	0,6	0,5	0,6
1 tot 3 jaar	2,5	6,3	4,6
3 tot 10 jaar	6,6	27,5	18,2
10 jaar of meer	84,3	57,5	69,4
	<i>n=319</i>	<i>n=400</i>	<i>n=719</i>

Er is dus sprake van structurele factoren die de participatie van vrouwen belemmeren: opleidingsniveau, werkervaring en bestuurservaring van vrouwen blijft achter bij dat van mannen. Dit is echter niet de hele verklaring voor het verschil in participatie in bestuurlijke en vertegenwoordigende functies binnen de partij. Dat blijkt wanneer alleen voor de hoger opgeleiden (met als hoogst afgeronde opleiding HBO en hoger) de participatie wordt geanalyseerd. In Tabel 40 is zichtbaar dat ook binnen de groep hoogopgeleiden, mannen significant vaker dan vrouwen formele functies binnen de ChristenUnie bekleden: van de mannen met een hogere opleiding bekleedt veertig procent een formele functie, van de vrouwen nog geen dertig procent.

Tabel 40 Percentage van de hoogopgeleide respondenten (hoogste afgeronde opleiding HBO of universiteit), met een bestuurlijke of vertegenwoordigende functie binnen de ChristenUnie

Hoogopgeleide respondenten	Mannen	Vrouwen	Totaal
Met functie	40,6	27,8	34,0
Zonder functie	59,4	72,2	66,0
	<i>n=175</i>	<i>n=187</i>	<i>n=362</i>

Wanneer de groep respondenten met minsten tien jaar werkervaring apart wordt geanalyseerd, blijkt dat ook binnen deze groep mannen vaker dan vrouwen formele functies binnen de partij bekleden (Tabel 41).

Tabel 41 Percentage van de respondenten met minstens tien jaar werkervaring, met een bestuurlijke of vertegenwoordigende functie binnen de ChristenUnie.

Respondenten met minstens tien jaar werkervaring	Mannen	Vrouwen	Totaal
Met functie	40,1	27,0	34,2
Zonder functie	59,9	73,0	65,8
	<i>n=267</i>	<i>n=222</i>	<i>n=489</i>

Wanneer de analyse wordt uitgevoerd voor de groep respondenten met minstens tien jaar bestuurservaring, blijken mannen en vrouwen even vaak een formele functie binnen de ChristenUnie te bekleden (Tabel 42) (geen significant verschil).

Tabel 42 Percentage van respondenten met minstens tien jaar bestuurservaring, met een bestuurlijke of vertegenwoordigende functie binnen de ChristenUnie.

Respondenten met minstens tien jaar bestuurservaring	Mannen	Vrouwen	Totaal
Met functie	53,1	55,2	53,8
Zonder functie	46,9	44,8	46,2
	<i>n=130</i>	<i>n=67</i>	<i>n=197</i>

4.4.1.4 Psychologische factoren

Tenslotte spelen op individueel niveau psychologische factoren een rol. In de enquête is een aantal vragen gesteld om een indicatie te krijgen van het zelfbeeld van mannen en vrouwen, en het beeld dat mensen van de politieke praktijk hebben.

Zelfbeeld

In de eerste plaats is het zelfbeeld van mensen van belang. Als indicatie hiervoor kan gebruik worden gemaakt van het antwoord van de respondenten die niet bereid zouden zijn plaats te nemen in de gemeenteraad, op de vraag wat hun motivatie daarvoor is. Een aantal van de mogelijke antwoordopties hebben betrekking op het zelfbeeld van de respondenten. In Tabel 43 staan deze opties weergegeven, met het percentage van de mannen en vrouwen dat deze optie heeft gekozen. Hieruit blijkt dan vrouwen twee keer zo vaak als mannen aangeven niet voldoende kennis, vaardigheden en ervaring hebben.

Tabel 43 Percentage van alle respondenten dat aangeeft om genoemde reden niet in de gemeenteraad te willen plaatsnemen.

Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	36,8	42,3	40,0
Ik heb niet de juiste kennis	23,3	51,0	39,4
Ik heb niet de juiste vaardigheden	28,3	45,5	38,3
Ik heb niet voldoende ervaring	20,2	30,4	26,2
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	1,3	1,3	1,3
	n=223	n=312	n=535

In de groepsgesprekken werd aangegeven dat vrouwen hun eigen capaciteiten en kennis lager zouden inschatten dan mannen, ook wanneer ze een vergelijkbare opleiding of ervaring hebben. Om na te gaan of dit waar is, is voor de groep hoger opgeleiden (hoogst afgeronde opleiding HBO of universiteit) apart geanalyseerd wat hun motivatie is om geen gemeenteraadslid te willen worden. In Tabel 44 staan deze opties weergegeven, met het percentage van de hoogopgeleide mannen en vrouwen dat deze optie heeft gekozen. Ook binnen deze groep zijn de verschillen in zelfbeeld tussen mannen en vrouwen nog groot. Eenzelfde beeld blijft bestaan wanneer de groep respondenten met minstens tien jaar bestuurservaring en de groep met minstens tien jaar werkervaring apart wordt geanalyseerd (Tabel 45 en Tabel 46).

Tabel 44 Percentage van de respondenten met een HBO- of universitaire opleiding, dat aangeeft om genoemde reden niet in de gemeenteraad te willen plaatsnemen.

Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	29,5	39,0	34,9
Ik heb niet de juiste kennis	19,7	39,6	31,0
Ik heb niet de juiste vaardigheden	25,4	37,1	32,0
Ik heb niet voldoende ervaring	17,2	30,8	24,9
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	0,8	1,3	1,1
	n=122	n=159	n=281

Tabel 45 Percentage van de respondenten met minstens tien jaar bestuurservaring, dat aangeeft om genoemde reden niet in de gemeenteraad te willen plaatsnemen.

Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	30,2	42,1	33,9
Ik heb niet de juiste kennis	12,8	34,2	19,4
Ik heb niet de juiste vaardigheden	16,3	34,2	21,8
Ik heb niet voldoende ervaring	12,8	39,5	21,0
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	0,0	0,0	0,0
	n=86	n=38	n=124

Tabel 46 Percentage van de respondenten met minstens tien jaar werkervaring, dat aangeeft om genoemde reden niet in de gemeenteraad te willen plaatsnemen.

Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	35,7	40,2	37,9
Ik heb niet de juiste kennis	21,1	45,8	33,2
Ik heb niet de juiste vaardigheden	27,6	48,0	37,6
Ik heb niet voldoende ervaring	15,1	26,3	20,6
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	1,1	0,0	0,5
	n=185	n=179	n=364

In de focusgroep concluderen mannen uit deze cijfers: "Vrouwen maken zich kleiner, mannen maken zich groter". Vrouwen zouden zich bovendien meer dan mannen realiseren wat de consequenties zijn van een keuze voor politiek, en beter overzien wat ze er voor kwaliteiten voor nodig zullen hebben. Mannen zouden eerder er maar aan beginnen, en niet al te gauw laten merken als het toch tegen blijkt te vallen. Mannen zouden bovendien meer gevoelig zijn voor de status die een politieke functie met zich meebrengt.

Tenslotte is ook nagegaan of de kerkelijke achtergrond van de respondenten invloed had op deze antwoorden met betrekking tot het zelfbeeld van mensen (Tabel 47).

Tabel 47 Percentage van de respondenten dat aangeeft om genoemde reden niet in de gemeenteraad te willen plaatsnemen, uitgesplitst per kerkelijke achtergrond

Optie	Geref. (vrijg)			Hervormde Kerk (PKN)			Andere kerkelijke achtergrond		
	M	V	Tot	M	V	Tot	M	V	Tot
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	39,0	44,3	41,8	27,8	44,9	39,5	37,8	39,1	38,6
Ik heb niet de juiste kennis	25,7	53,9	40,5	16,7	53,8	42,1	23,2	45,2	36,0
Ik heb niet de juiste vaardigheden	35,2	50,4	43,2	25,0	42,3	36,8	20,7	41,7	33,0
Ik heb niet voldoende ervaring	20,0	32,2	26,4	16,7	25,6	22,8	22,0	33,0	28,4
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	2,6	0,0	1,4	2,8	1,3	1,8	2,4	0,0	1,0
	n=105	n=115	n=220	n=36	n=78	n=114	n=82	n=115	n=197

Beeld van politieke praktijk

Een andere psychologische factor is het beeld dat men van de politieke praktijk heeft, meer specifiek de persoonlijkheidskenmerken die men associeert met politiek. Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van een vraag uit het onderzoek van Leijenaar en Niemöller onder CDA-leden. De respondenten is gevraagd maximaal drie kwaliteiten aan te geven die zij het belangrijkste vinden voor iemand op de lijst van ChristenUnie-kandidaten voor de Tweede Kamer. In

Tabel 48 staat voor alle opties aangegeven welk percentage van de mannen en vrouwen de betreffende kwaliteit in hun top-3 hebben gezet. Vrouwen blijken vaker dan mannen de band met een maatschappelijke groepering en de inzet voor de partij belangrijk te vinden. Mannen vinden het vaker belangrijk dat de kandidaat populair is bij kiezers. De overige verschillen tussen mannen en vrouwen zijn niet significant. Het geslacht van een kandidaat wordt door maar weinig respondenten belangrijk gevonden. Overigens is opvallend voor een confessionele partij als de ChristenUnie, dat 'deskundigheid', 'politiek inzicht' en 'karakter' bij meer respondenten in hun top-3 worden opgenomen dan 'politieke denkbeelden'. Wel gaven verschillende respondenten in de kantlijn van de enquête aan dat ze opties als 'gelovig', en 'dicht bij God levend' misten in opsomming.

Tabel 48 Kwaliteiten die belangrijk worden gevonden voor kandidaten voor de Tweede Kamer

	Optie	Mannen	Vrouwen	Totaal	CDA 1988^{***}
1	Deskundigheid	83,0	83,7	83,4	3
2	Politiek inzicht	62,2	64,8	63,7	1, 2
3	Karakter	34,0	30,7	32,1	4
4	Politieke denkbeelden	29,6	23,1	25,9	1, 2
5	Opleiding	19,7	21,0	20,4	8, 9
6	Inzet voor de partij	14,3	22,6	19,0	5
7	Beroepservaring	14,3	14,4	14,4	6
8	Ervaring in de Tweede Kamer	11,6	9,4	10,4	11
9	Band met een maatschappelijke groepering	7,1	12,6	10,2	8, 9
10	Populariteit bij kiezers	11,6	6,3	8,6	7
11	Leeftijd	1,7	1,8	1,8	12
12	Geslacht	1,0	2,1	1,6	13
13	Regio	1,7	0,5	1,0	10
		<i>n=294</i>	<i>n=381</i>	<i>n=675</i>	

Antwoord op de vraag: 'Hiernaast staan twaalf mogelijke kwaliteiten die een rol kunnen spelen bij het samenstellen van de lijst ChristenUnie-kandidaten voor de Tweede Kamer. Kunt u aangeven welke kwaliteiten u het belangrijkste vindt voor iemand die op die lijst staat? Geef maximaal drie kwaliteiten aan'.

^{***} In de laatste kolom is weergegeven welke plaats dezelfde kwaliteiten kregen van CDA-leden in het onderzoek van Leijenaar en Niemöller (1988).

De respondenten is ook de open vraag voorgelegd over welke eigenschappen ze vinden dat een 'goed' ChristenUnie-gemeenteraadslid moet beschikken. In Tabel 49 staan de antwoorden samengevat; alleen de antwoorden die minsten door 2 procent van de respondenten zijn gegeven, zijn in de tabel opgenomen.

Vrouwen kiezen vaker voor antwoorden met betrekking tot sociale bewogenheid, de band met de achterban en, bijbelgetrouwheid; mannen kiezen vaker voor deskundigheid, persoonlijkheid en politieke denkbeelden. De verschillen zijn echter niet groot.

Tabel 49 Eigenschappen die belangrijk worden gevonden voor een ChristenUnie-gemeenteraadslid*

	Eigenschap	Mannen		Vrouwen		Totaal	
		Aantal keren genoemd	% dat dit antwoord geeft	Aantal keren genoemd	% dat dit antwoord geeft	Aantal keren genoemd	% dat dit antwoord geeft
1	Deskundigheid	107	33,0	110	26,5	217	29,4
2	Christen, gelovig, biddend, relatie met God	65	20,1	96	23,1	161	21,8
3	(Politiek) inzicht, gevoel voor (politieke/ambtelijke) verhoudingen	64	19,8	88	21,2	152	20,6
4	Eerlijk, integer	43	13,6	70	16,6	113	15,3
5	Taalvaardig, kunnen verwoorden, kunnen spreken	29	9,0	38	9,2	67	9,1
6	Band met/betrokken bij kiezers, burgers, achterban	24	7,4	42	10,1	66	8,9
7	Op de hoogte van/betrokken bij lokale situatie	29	9,0	32	7,7	61	8,3
8	Communicatief vaardig	23	7,1	34	8,2	57	7,7
9	Goed (kunnen) luisteren	22	6,8	34	8,2	56	7,6
10	(Maatschappelijk) betrokken	22	6,8	32	7,7	54	7,3
11	Karakter, persoonlijkheid	26	8,3	19	4,3	45	6,1
12	Inzet	16	4,9	27	6,5	43	5,8
13	Betrouwbaar, geloofwaardig, consistent	18	5,6	23	5,5	41	5,5
14	Sociaal bewogen, aandacht voor zwakkeren	11	3,4	28	6,7	39	5,3
15	Sociaal vaardig, contactuele eigenschappen	13	4,0	24	5,8	37	5,0
16	Principieel	14	4,3	18	4,3	32	4,3
17	Kennis	12	3,7	14	3,4	26	3,5
18	Uitdragen christelijke standpunten	12	3,7	13	3,1	25	3,4
19	Politieke denkbeelden	15	4,6	8	1,9	23	3,1
20	Bijbelgetrouw	6	1,9	15	3,6	21	2,8
21	Inlevingsvermogen, invoelingsvermogen	8	2,5	13	3,1	21	2,8
22	Open, transparant, duidelijk	9	2,8	12	2,9	21	2,8
23	Enthousiast, bevlogen, gemotiveerd	9	2,8	11	2,7	20	2,7
24	Kunnen vertalen van geloof naar politieke keuzes	8	2,5	12	2,9	20	2,7
	Overig	167		232		399	
	Totaal	817		1105		1922	

* Antwoord op de vraag 'Over welke eigenschappen zou volgens u een 'goed' ChristenUnie-gemeenteraadslid moeten beschikken?' (open vraag ; respondenten konden zoveel antwoorden geven als ze wilden.). Weergegeven zijn de frequenties van de antwoorden die door minstens tien respondenten zijn genoemd.

Politieke socialisatie

Tenslotte is de politieke socialisatie van vrouwen en mannen van belang: uit de literatuur blijkt dat het opgroeien in een gezin met politiek actieve ouders veel invloed heeft op de kans om zelf ook in een politieke functie terecht te komen. Uit een onderzoek onder het CDA bleken vrouwelijke vertegenwoordigers vaker een politiek actieve moeder te hebben gehad dan mannelijke vertegenwoordigers. Binnen de ChristenUnie hebben op het eerste gezicht mannelijke leden iets vaker een politiek geïnteresseerde vader en vrouwelijke leden iets vaker een politiek geïnteresseerde moeder. Vrouwelijke leden hebben echter vaker een politiek actieve vader of moeder (Tabel 50). Deze verschillen zijn echter niet erg groot, en ook niet significant. Ook wanneer dezelfde vraag alleen wordt bekeken voor de respondenten met een politieke of bestuurlijke functie, zijn de gevonden verschillen niet significant (Tabel 51).

Tabel 50 Politieke betrokkenheid ouders

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Nee	38,0	38,6	38,4
Vader politiek geïnteresseerd	52,6	49,6	51,0
Moeder politiek geïnteresseerd	16,5	21,0	19,0
Vader politiek actief	12,1	14,9	13,7
Moeder politiek actief	0,9	1,2	1,1
	<i>n=321</i>	<i>n=409</i>	<i>n=730</i>

Tabel 51 Politieke betrokkenheid ouders respondenten met een politieke of bestuurlijke functie binnen de partij

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Nee	34,4	37,0	35,8
Vader politiek geïnteresseerd	53,8	47,9	51,2
Moeder politiek geïnteresseerd	15,1	21,9	18,1
Vader politiek actief	13,4	20,8	16,7
Moeder politiek actief	0,0	2,1	0,9
	<i>n=119</i>	<i>n=96</i>	<i>n=215</i>

4.4.2 Factoren op maatschappelijk niveau

Inhoudelijk

In de enquête zijn een aantal stellingen voorgelegd over de principiële standpunten met betrekking tot de rol van mannen en vrouwen in de samenleving en in de politiek. De volgende stellingen zijn voorgelegd:

In de eerste plaats zijn stellingen voorgelegd om na te gaan in hoeverre het geaccepteerd is binnen de ChristenUnie dat vrouwen politiek bedrijven. Mogelijke redenen om tegen politiek actieve vrouwen te zijn, zijn de scheppingsorde (mannen en vrouwen hebben een verschillende taak en roeping in de samenleving, soms ook: een vrouw mag niet boven een man staan) en – daarmee samenhangend – de gezinsverantwoordelijkheid van vrouwen. Om deze standpunten te bevragen zijn de volgende stellingen geformuleerd:

1. Vrouwen hebben ook een taak en roeping in de politiek
2. Vrouwen met een gezin horen niet in de politiek actief te zijn
3. Het is verkeerd wanneer een vrouw een functie bekleedt waarin ze boven een man staat
4. Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen

De laatste van deze stellingen is toegevoegd om na te gaan in hoeverre de liberale vrijheidsgedachte een rol speelt bij de respondenten.

Naast de vraag of de respondenten van mening zijn dat vrouwen politiek *mogen* bedrijven, is de vraag van belang of ze vinden dat vrouwen dat *kunnen*. Gedeeltelijk zal dit samenhangen met de opvatting over een zekere scheppingsorde, waarin vrouwen niet alleen een andere taak en roeping hebben, maar waarvoor zij ook anders zijn toegerust. Daartegenover staat het standpunt dat niet een scheppingsorde, maar de individuele gaven van mannen en vrouwen bepalend zijn voor de vraag of men politiek actief kan zijn. Er is daarbij verschil te maken tussen de opvatting dat mannen over het algemeen andere gaven hebben dan vrouwen, en de opvatting dat ieder afzonderlijk verschillende gaven heeft, onafhankelijk van zijn man-zijn of haar vrouw-zijn. Dit is bevraagd door middel van de volgende stellingen:

5. Of iemand geschikt is voor politiek heeft niet zoveel met man-zijn of vrouw-zijn te maken
6. Er zijn politieke thema's die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden
7. Vrouwen kunnen net zo goed politiek bedrijven als mannen

Een laatste stelling is toegevoegd naar aanleiding van opmerkingen van de deelnemers aan een gesprekgroep voorafgaand aan de enquête. Zij dachten dat het voor vrouwen het gegeven dat zij in de kerk geen ambt mogen vervullen, wel eens een reden zou kunnen zijn om juist in de politiek actief te worden waar ze wel hun talenten konden inzetten. Daarom is de volgende stelling voorgelegd:

8. Wanneer vrouwen in de kerk geen ambt mogen bekleden, kunnen ze hun ambitie mooi kwijt in de politiek

In de focusgroepen die de enquêteresultaten besproken, vroegen de deelnemers zich af in hoeverre de antwoorden op deze stellingen samenhangen met de leeftijd van respondenten. Daarom zijn voor alle stellingen de verschillen in beantwoording voor vier leeftijdsgroepen (tot 25 jaar, 25 tot 45 jaar, 45 tot 65 jaar, 65 jaar en ouder) in kaart gebracht bij elk van de stellingen. Ook zijn de antwoorden weergegeven van de respondenten uit de twee kerkgenootschappen die in de onderzoekspopulatie het sterkst vertegenwoordigd bleken te zijn (Gereformeerd 'vrijgemaakten' en Hervormden).

Mogen vrouwen politiek actief zijn?

Uit Tabel 52 blijkt dat ongeveer 90 procent van zowel de mannen als de vrouwen het (min of meer) eens is met de stelling dat vrouwen ook een taak en roeping in de politiek hebben. In de leeftijdscategorie 65 jaar en ouder zijn meer respondenten het (min of meer) oneens met de stelling, in de leeftijdscategorie tot 25 jaar heeft geen van de respondenten aangegeven het (min of meer) oneens te zijn met de stelling.

Tabel 52 Stelling 1: 'Vrouwen hebben ook een taak en roeping in de politiek' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	61,3	62,1	61,7	57,6	62,3	65,0	52,5	60,8	59,2	63,6
Min of meer eens	26,9	27,6	27,3	27,3	25,6	26,7	31,7	27,0	26,8	28,3
Niet eens of oneens	8,8	7,1	7,9	15,2	10,1	6,2	7,2	8,5	11,5	5,1
Min of meer oneens	2,2	2,2	2,2	0,0	1,4	1,8	5,0	2,4	2,5	1,8
Oneens	0,9	1,0	1,0	0,0	0,5	0,3	3,6	1,4	0,0	1,1
	n=320	n=406	n=726	n=33	n=207	n=337	n=139	n=293	n=157	n=272

Minder overeenstemming is er als het gaat om de vraag of vrouwen met een gezin in de politiek actief kunnen zijn. Dit is overigens de enige van de acht stellingen waarin het verschil in beantwoording tussen mannen en vrouwen significant is – maar het gaat niet om een groot verschil. Ruim 25 procent van de mannen en bijna 20 procent van de vrouwen is het (min of meer) eens met de stelling dat vrouwen met een gezin in de politiek niet thuishoren (Tabel 53). Een aantal respondenten had in de kantlijn van de schriftelijke enquête bij deze stelling geschreven, dat vooral vrouwen met jonge kinderen niet in de politiek actief horen te zijn. Ongeveer 55 procent van de mannen en ruim 65 procent van de vrouwen is het (min of meer) oneens met deze stelling.

Volgens deelnemers aan de focusgroepen, zowel mannen als vrouwen, hebben meer mannen dan vrouwen deze stelling onderschreven omdat ze – bewust of

onbewust – “bang zijn voor hun eigen gezin”: ze zouden er bang voor zijn dat wanneer hun eigen vrouw politiek actief werd, de gezinsverantwoordelijkheid anders verdeeld zou moeten worden.

Overigens is voor deze vraag ook verschil zichtbaar in de standpunten per leeftijdscategorie: de respondenten van 65 jaar en ouder zijn het vaker (min of meer) eens met deze stelling dan de respondenten uit de andere leeftijdscategoriën.

Tabel 53 Stelling 2: ‘Vrouwen met een gezin horen niet in de politiek actief te zijn’ (verschil tussen mannen en vrouwen significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	8,1	4,2	5,9	3,0	3,4	4,2	15,2	5,1	5,7	7,0
Min of meer eens	17,8	13,8	15,6	12,1	8,2	15,5	27,5	13,7	18,5	15,9
Niet eens of oneens	18,8	14,8	16,6	12,1	10,6	16,4	26,8	18,1	15,3	15,5
Min of meer oneens	18,1	22,7	20,7	36,4	22,6	19,6	15,9	19,1	22,9	21,4
Oneens	37,2	44,4	41,2	36,4	55,3	44,3	14,5	44,0	37,6	40,2
	n=320	n=405	n=725	n=33	n=208	n=336	n=138	n=293	n=157	n=271

Ongeveer 10 procent van zowel de mannen als de vrouwen is het (min of meer) eens met de stelling, dat het verkeerd is wanneer een vrouw in een functie boven een vrouw staat. 78,5 procent van de mannen en vrouwen is het daarmee (min of meer) oneens Tabel 54. Ook voor deze stelling is een verschil tussen de leeftijdscategoriën zichtbaar: van de 65-plussers is bijna de kwart van de respondenten het (min of meer) eens met deze stelling, terwijl gemiddeld voor alle leeftijdscategoriën dit ongeveer een tiende is.

Tabel 54 Stelling 3: ‘Het is verkeerd wanneer een vrouw een functie bekleedt waarin ze boven een man staat’ (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	4,4	3,7	4,0	0,0	2,4	2,1	12,5	3,1	3,8	5,2
Min of meer eens	5,6	6,2	5,9	6,1	3,8	4,8	11,8	7,5	4,5	4,8
Niet eens of oneens	12,2	10,9	11,5	12,1	10,6	9,2	16,9	8,9	12,7	13,8
Min of meer oneens	19,1	17,3	18,1	15,2	18,8	19,0	16,2	17,1	19,1	18,6
Oneens	58,6	61,9	60,4	66,7	64,4	64,9	42,6	63,5	59,9	57,6
	n=319	n=404	n=723	n=33	n=208	n=336	n=136	n=293	n=157	n=269

De stelling ‘Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen’ was toegevoegd om na te gaan in hoeverre het liberale vrijheidsideaal geaccepteerd is onder de respondenten. De vraag had daarmee een soort dubbele bodem: het gaat niet alleen over de vraag of mannen en vrouwen beiden evenveel ‘mogen’, maar ook over de vraag of wat mensen zelf willen de leidraad is voor het inrichten van hun leven. De stelling gaf voor veel respondenten aanleiding om in de kantlijn van de schriftelijke enquête opmerkingen te plaatsen die juist een reactie waren op dit ‘zelf willen’: “In overeenstemming met Gods Woord”, “Tja, dat ‘zelf willen’ he...”, “in goed onderling overleg”, etc. Het percentage dat heeft gekozen voor een van de middelste drie antwoorden is daardoor hoger dan bij de andere vragen (Tabel 55). Er is een verschil in beantwoording tussen de leeftijdscategoriën: hoe jonger de respondenten, hoe hoger het percentage dat het (min of meer) eens is met de stelling.

Tabel 55 Stelling 4: 'Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	27,0	23,4	25,0	42,4	24,5	26,5	17,9	23,8	26,3	25,6
Min of meer eens	25,2	31,1	28,5	33,3	31,3	27,4	24,6	35,2	28,8	31,5
Niet eens of oneens	14,5	19,7	17,4	9,1	17,8	16,7	20,9	20,0	16,0	15,6
Min of meer oneens	17,9	13,7	15,6	12,1	14,4	16,1	16,4	15,2	15,4	15,9
Oneens	15,4	12,2	13,6	3,0	12,0	13,4	20,1	15,9	13,5	11,5
	n=318	n=402	n=720	n=33	n=208	n=336	n=134	n=290	n=156	n=270

Kunnen vrouwen politiek actief zijn?

Negentig procent van de mannen en vrouwen is het (min of meer) eens met de stelling dat vrouwen netzo goed politiek kunnen bedrijven als mannen. Vijf procent is het daarmee (min of meer) oneens (Tabel 56).

Tabel 56 Stelling: 'Vrouwen kunnen net zo goed politiek bedrijven als mannen' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant (Mann-Whitney-toets))

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	63,1	64,8	64,0	45,5	62,0	70,8	54,7	62,9	61,1	66,8
Min of meer eens	24,1	27,8	26,2	36,4	29,3	20,2	33,8	25,2	31,8	24,0
Niet eens of oneens	6,6	3,9	5,1	9,1	4,3	5,4	5,0	6,5	3,8	4,4
Min of meer oneens	5,0	2,5	3,6	6,1	3,8	3,0	3,6	3,7	3,2	3,7
Oneens	1,3	1,0	1,1	3,0	0,5	0,6	2,9	1,7	0,0	1,1
	n=320	n=406	n=726	n=33	n=208	n=336	n=139	n=294	n=157	n=271

De meeste respondenten (94 procent) zijn het (min of meer) eens met de stelling dat man-zijn of vrouw-zijn niet zoveel uitmaakt voor de vraag of iemand geschikt is voor politiek (Tabel 57).

Tabel 57 Stelling: 'Of iemand geschikt is voor politiek, heeft niet zoveel met man-zijn of vrouw-zijn te maken' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Totaal	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	76,9	81,1	79,3	81,8	76,4	85,1	69,1	80,8	80,3	76,7
Min of meer eens	15,9	13,4	14,5	15,2	17,3	8,6	24,3	13,7	15,3	15,2
Niet eens of oneens	3,4	3,2	3,3	0,0	3,8	3,9	2,2	2,7	2,5	4,4
Min of meer oneens	3,1	1,2	2,1	3,0	2,4	1,5	2,9	2,4	1,3	2,2
Oneens	0,6	1,0	0,8	0,0	0,0	0,9	1,5	0,3	0,6	1,5
	n=320	n=403	n=723	n=33	n=208	n=336	n=136	n=292	n=157	n=270

64,3 procent van de mannen en vrouwen zijn het (min of meer) eens met de stelling dat er politieke thema's zijn die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden. Bijna twintig procent van de mannen en vrouwen is het daarmee (min of meer) oneens (Tabel 58). Respondenten van 65 jaar en ouder zijn het iets vaker eens met deze stelling dat de respondenten uit de andere leeftijdscategoriën.

Tabel 58 Stelling: 'Er zijn politieke thema's die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Tot	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	28,8	24,0	26,1	15,2	19,2	30,0	28,5	22,9	27,2	28,9
Min of meer eens	32,2	43,0	38,2	48,5	39,9	32,9	46,7	42,0	37,3	34,8
Niet eens of oneens	18,1	14,6	16,1	18,2	16,3	18,1	10,9	17,1	15,2	15,9
Min of meer oneens	9,7	9,9	9,8	12,1	11,1	9,5	8,0	8,2	8,9	11,5
Oneens	11,3	8,6	9,8	6,1	13,5	9,5	5,8	9,9	11,4	8,9
	n=320	n=405	n=725	n=33	n=208	n=337	n=137	n=293	n=157	n=270

Kerkelijk ambt

Uit de antwoorden op de enquête blijkt de redenering, dat vrouwen die geen kerkelijk ambt mogen bekleden juist om die reden heel goed politiek actief kunnen worden, maar matig populair: ruim de kwart van de mannen en vrouwen is het er (min of meer) mee eens, bijna de helft is het er (min of meer) mee oneens (Tabel 59). Ook werd in de kantlijn van de schriftelijke enquête bij deze vraag af en toe opgemerkt, dat het geen juiste motivatie was om politiek actief te worden.

Tabel 59 Stelling: Wanneer vrouwen in de kerk geen ambt mogen bekleden, kunnen ze hun ambitie mooi kwijt in de politiek' (verschil tussen mannen en vrouwen niet significant volgens de Mann-Whitney-toets)

	M	V	Tot	Tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	65 jaar en ouder	Geref (vrijg)	Herv (PKN)	Overige kerken
Eens	10,7	10,7	10,7	3,0	7,2	12,0	15,4	8,9	14,3	10,7
Min of meer eens	16,9	17,5	17,2	27,3	12,0	15,0	26,5	18,9	16,9	15,1
Niet eens of oneens	23,5	25,2	24,2	24,2	29,3	21,9	22,8	23,4	20,8	27,7
Min of meer oneens	13,2	13,0	13,1	21,2	14,9	13,5	8,1	14,4	13,6	11,4
Oneens	35,7	33,7	34,6	24,2	36,5	37,7	27,2	34,4	34,4	35,1
	n=319	n=401	n=720	n=33	n=208	n=334	n=136	n=291	n=154	n=271

Organisatorische factoren

Organisatorische factoren op het niveau van de orthodox-christelijke 'submaatschappij' betreffen met name de organisatie en cultuur. Kerken nemen hierin een belangrijke plaats in, maar ook andere organisaties (scholen, hulpverlenende instanties, sportverenigingen, charitatieve instellingen etc. op confessionele grondslag). Deze organisaties kunnen zowel direct als indirect de politieke participatie beïnvloeden: direct 'concurrere' werk binnen de politiek met bijvoorbeeld werk binnen de kerk. In de gespreksgroep werden voorbeelden aangedragen dat politiek werk werd opgegeven wanneer iemand in de kerk een ambt op zich neemt. In de groepsgesprekken werd bovendien gesuggereerd dat kerkenraadswerk van de man soms mogelijk wordt gemaakt door politieke activiteiten van de vrouw stop te zetten – het kerkenwerk van de man werd aangemerkt als 'hoger ambt'. Daarom is in de vragenlijst ook de vraag opgenomen of de partner van de respondent een kerkelijk ambt of een bestuurlijke functie in de kerk bekleedt.

Uit de antwoorden van de respondenten blijkt geen invloed van het bekleden van een kerkelijk ambt op het bekleden van een politieke of bestuurlijke functie binnen de ChristenUnie (Tabel 60). Wel hebben de mannen en vrouwen in de groep met een formele functie binnen de partij, vaker een bestuurlijke functie in de kerk dan de mannen en de vrouwen in de groep zonder politieke of bestuurlijke functie in

de partij. In de groep met een politieke of bestuurlijke functie hebben meer respondenten dan in de groep zonder formele ChristenUnie-functie aangegeven een andere onbetaalde functie in de maatschappij te bekleden (anders dan functies in de kerk); dat is deels te verklaren doordat de politieke functie valt onder deze 'andere functies'.

Tabel 60 Mannen en vrouwen met en zonder formele ChristenUnie-functie vergeleken voor kerkelijke en maatschappelijke functies

	Met een politieke of bestuurlijke functie			Zonder een politieke of bestuurlijke functie			Totaal		
	M	V	Tot	M	V	Tot	M	V	Tot
Bekleedt kerkelijk ambt	28,8	4,2	17,8	32,8	3,8	15,5	31,3	3,9	16,2
Partner bekleedt kerkelijk ambt	17,9	41,4	27,3	21,0	31,6	26,6	19,9	34,2	26,8
Bekleedt bestuurlijke functie in kerk	52,1	44,7	48,8	46,4	43,0	44,4	48,6	43,4	45,7
Partner bekleedt bestuurlijke functie in kerk	46,7	52,1	48,9	39,0	45,6	42,5	41,9	47,4	44,6
Bekleedt een andere onbetaalde functie in de maatschappij	33,1	36,2	34,4	26,8	25,2	25,8	29,1	27,9	28,4
	<i>n</i> =118	<i>n</i> =96	<i>n</i> =214	<i>n</i> =198	<i>n</i> =291	<i>n</i> =489	<i>n</i> =316	<i>n</i> =387	<i>n</i> =703

Uit Tabel 60 komt duidelijk naar voren dat mannen vaker dan vrouwen een functie bekleden in de kerk. Dit werd in de gespreksgroepen en in de focusgroepen aangewezen als een oorzaak dat bij het zoeken naar kandidaten voor een politieke of bestuurlijke functie eerder wordt gedacht aan mannen dan aan vrouwen. Focusgroepdeelnemers noemen het "een kwestie van zien en gezien worden": ze geven aan dat in de praktijk nieuwe bestuursleden en gemeenteraadsleden worden gekozen op basis van intuïtie – de indruk die men heeft op grond van het gedrag en uitstraling van mensen – en op grond van vermeende deskundigheid en vaardigheid. In de praktijk komt men dan vaker uit bij mannen dan vrouwen. Een man in een focusgroep geeft dan ook aan: "Zonder bewust beleid kom je niet op vrouwen".

4.4.3 Factoren op institutioneel niveau

Politieke en bestuurlijke loopbaan

De respondenten is gevraagd op welke manier ze in de politiek terecht zijn gekomen. Op het eerste gezicht komen vrouwen vaker in de politiek via maatschappelijke organisaties, vrouwenorganisaties of 'anders', en mannen vaker via hun betrokkenheid bij de gemeentepolitiek of bij de politiek in het algemeen, of door hun deelname aan activiteiten in de partij (Tabel 61). Van deze verschillen is echter alleen het verschil voor 'betrokkenheid bij politiek in het algemeen' significant.

Tabel 61 Op welke manier in de politiek terecht gekomen?

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Via maatschappelijke organisaties	2,5	7,1	4,5
Via vrouwenorganisaties	0,0	2,4	1,0
Door mijn specifieke vakkennis of beroep	6,8	7,1	6,9
Door mijn directe betrokkenheid bij de gemeentepolitiek	27,1	21,4	24,8
Door mijn directe betrokkenheid bij de provinciale politiek	1,7	1,2	1,5
Door mijn politieke betrokkenheid in het algemeen	50,0	28,6	41,1
Doordat ik deelnam aan activiteiten in de partij	33,1	22,6	28,7
Anders	21,2	29,8	24,8
	<i>n=118</i>	<i>n=84</i>	<i>n=202</i>

Vergeleken met de antwoorden op dezelfde vraag onder CDA-leden (Leijenaar en Niemöller), zijn weinig ChristenUnie-vrouwen via vrouwenorganisaties in de politiek terecht gekomen: in het CDA-onderzoek was dat percentage ruim 40 procent. Vrouwen bleken ook in het CDA-onderzoek vaker via maatschappelijke organisaties in de politiek terecht te zijn gekomen, maar in dit onderzoek onder ChristenUnie-leden is dit verschil niet significant (mogelijk door de grootte van de respons voor deze vraag). In het CDA-onderzoek bleken mannen vaker dan vrouwen op grond van hun vakkennis of beroep, of door hun betrokkenheid bij de provinciale politiek in de politiek terecht te zijn gekomen. Het enige aantoonbare verschil tussen ChristenUnie-mannen en -vrouwen correspondeert niet met het verschil dat bleek tussen CDA-mannen en -vrouwen: in het CDA-onderzoek bleek geen significant verschil voor de optie 'door mijn politieke betrokkenheid in het algemeen'.

De respondenten hebben van een lijstje factoren aangegeven of deze een rol hebben gespeeld bij het verkrijgen van een politieke of bestuurlijke functie. Uit Tabel 62 blijkt dat in veruit de meeste geval men 'ervoor gevraagd' is. Vrouwen lijken vaker dan mannen door partner, vrienden en bekenden gesteund (externe factoren); mannen lijken vaker er zelf veel voor te hebben gedaan of op een vacature te hebben gereageerd (interne factoren). De verschillen zijn echter niet significant.

Tabel 62 welke factoren hebben een rol gespeeld bij het verkrijgen van een politieke of bestuurlijke functie

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ik werd ervoor gevraagd	77,3	75,3	76,5
Ik heb er zelf veel voor gedaan	14,3	9,4	12,3
Mijn partner steunde mij	11,8	15,3	13,2
Vrienden en bekenden vonden dat het goed bij mij paste	13,4	17,6	15,2
Ik kwam een vacature tegen die bij mij paste	6,7	3,5	5,4
Geen van deze factoren	11,8	12,9	12,3
	<i>n=119</i>	<i>n=85</i>	<i>n=204</i>

Vrouwen geven vaker aan dan mannen dat hun sekse een rol heeft gespeeld in de politieke carrière of bestuurlijke loopbaan (Tabel 63). Dit is echter vaker een positieve dan een negatieve rol.

Tabel 63 Heeft in uw politieke carrière of bestuurlijke loopbaan uw man-zijn of vrouw-zijn een rol gespeeld?

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Nee	82,4	53,8	70,9
Ja, positief	6,7	21,3	12,6
Ja, negatief	0,0	3,8	1,5
Weet ik niet	10,9	21,3	15,1
	n=119	n=83	n=202

Kandidaatstelling en selectie

In de enquête is een aantal vragen gesteld over de selectieprocedure. Zoals al eerder is weergegeven bij de beschrijving van de participatie van de respondenten, is percentage mannen betrokken bij selectie veel hoger dan het percentage vrouwen: 22,9 procent van de mannen en 9,3 procent van de vrouwen geeft aan de laatste drie jaar te hebben meegedacht of meebeslist over kandidaten op de lijst (Tabel 11).

Ook is gevraagd of mensen zelf kandidaat zijn geweest. Uit Tabel 64 blijkt dat mannen vaker kandidaat zijn geweest dan vrouwen. Van de respondenten die kandidaat zijn geweest, stonden mannen vaker op een verkiesbare plaats dan vrouwen (Tabel 65). Dit verschil is echter niet significant.

Tabel 64 Wel eens kandidaat geweest voor een vertegenwoordigende functie.

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Nee	77,1	87,8	83,1
Ja	22,9	12,3	16,9
	n=315	n=400	n=715

Tabel 65 Na kandidaatstelling inderdaad op een verkiesbare plaats op de lijst gekomen

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	42,0	31,9	37,9
Nee	58,0	68,1	62,1
	n=69	n=47	n=116

Met betrekking tot de kandidaatstelling en de selectieprocedure is opnieuw de vraag toegevoegd of de respondent denkt dat zijn man-zijn of haar vrouw-zijn een rol heeft gespeeld. Uit Tabel 66 blijkt dat 11 procent van de vrouwen aangeeft dat hun vrouwzijn een negatieve rol heeft gespeeld bij het wel of niet op een verkiesbare plaats terechtkomen. Van de mannen geeft meer dan 90 procent aan dat hun man-zijn geen rol heeft gespeeld, maar van de vrouwen denkt nog geen vijftig procent dat hun vrouw-zijn geen rol speelde. Voor zowel mannen als vrouwen geldt echter dat hun sekse vaker een positieve dan een negatieve rol speelde.

Tabel 66 Heeft bij de beslissing om u wel of niet op een verkiesbare plaats te zetten uw man-zijn of vrouw-zijn een rol gespeeld

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Nee	94,2	47,8	75,7
Ja, positief	4,3	28,3	13,9
Ja, negatief	0,0	10,9	4,3
Weet ik niet	1,4	13,0	6,1
	n=69	n=46	n=115

Hoewel dus over het algemeen vrouwen eerder positief dan negatief gediscrimineerd worden, geven vrouwen in de focusgroep aan dat ze de tien procent vrouwen die aangeven dat hun vrouw zijn een negatieve rol speelde, erg hoog vinden. Ze geven aan dat het steeds gaat om keuzes die gemaakt worden met het oog op lokale of provinciale samenwerking met de SGP. Het gebeurt regelmatig dat vrouwen niet op een verkiesbare plaats worden geplaatst om lijstineenschuiving met de SGP mogelijk te maken. Een focusgroeplid geeft aan dat het voorkomt dat al op voorhand, zonder dat de SGP erom vraagt, door de ChristenUnie vrouwelijke kandidaten teruggetrokken of op een onverkiesbare plaats gezet worden. In andere gevallen geeft de SGP zelf aan alleen te willen samenwerken wanneer de ChristenUnie vrouwen terugtrekt of niet op een verkiesbare plaats zet. In de vragenlijst is de vraag opgenomen waar de respondenten voor zouden kiezen in de situatie dat er geen andere mogelijkheid is dan het opzeggen van de samenwerking of het terugtrekken van de vrouwelijke kandidaten. Uit Tabel 67 blijkt dat er geen significant verschil is tussen mannen en vrouwen wat betreft de antwoorden. Tweederde van de respondenten vindt dat de ChristenUnie bij een dergelijk dilemma ervoor moet kiezen de samenwerking af te breken. Ruim 17 procent zou eerder de vrouwen van de lijst halen.

Tabel 67 Welke keuze wanneer SGP niet wil samenwerken als er vrouwen op de lijst staan?

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Geen samenwerking aangaan	69,2	66,7	67,8
Geen vrouwen op de lijst	17,9	17,0	17,4
Geen mening/weet ik niet	12,9	16,3	14,8
	<i>n=318</i>	<i>n=406</i>	<i>n=724</i>

Voorkeursstemmen

De respondenten is gevraagd of ze zelf wel eens een voorkeursstem hebben gegeven aan een vrouw, speciaal omdat het om een vrouw ging. Dan blijken vrouwen vaker dan mannen een voorkeursstem op een vrouw te hebben uitgebracht (Tabel 68).

Tabel 68 Vraag: 'Heeft u wel eens een vrouw op de lijst een voorkeursstem gegeven, speciaal omdat zijn een vrouw was?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	28,8	38,8	34,3
Nee	71,2	61,2	65,7
	<i>n=319</i>	<i>n=409</i>	<i>n=728</i>

Uit het NKO blijkt ook dat tijdens de parlementaire verkiezingen van 2003 ongeveer 45 procent van de vrouwen die op de ChristenUnie stemden, een stem uitbracht op een andere kandidaat dan de eerste persoon op de lijst; 75 procent van deze voorkeursstemmen gingen naar die andere kandidaat omdat het een vrouw was. Van de mannen die op de ChristenUnie stemden, bracht 17,6 procent een voorkeursstem uit, waarvan ongeveer 20 procent specifiek omdat het om een vrouw ging.

4.5 Mening respondententen over een aantal issues

De respondenten is een aantal stellingen voorgelegd met betrekking tot de plaats van vrouwen binnen de partij.

Ongeveer vijftig procent van de mannen en vrouwen vindt dat de ChristenUnie zich moet inspannen om meer vrouwen lid te maken, ongeveer de kwart vindt dat dat niet moet (Tabel 69).

Tabel 69 Vraag: 'Ongeveer zestig procent van de ChristenUniestemmers is vrouw; ongeveer de kwart van de ChristenUnieleiden is vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om meer vrouwen lid te maken?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	47,2	51,2	49,5
Nee	28,4	24,5	26,2
Geen mening/weet ik niet	10,7	13,6	24,3
	<i>n=320</i>	<i>n=408</i>	<i>n=728</i>

Iets minder dan de helft van de mannen en vrouwen vindt dat de ChristenUnie zich moet inspannen het percentage vrouwen op een politieke of bestuursfunctie te verhogen. Eenderde van de mannen en vrouwen is het hier echter niet mee eens (Tabel 70).

Tabel 70 Vraag 'Van de politieke en bestuursfuncties binnen de ChristenUnie wordt ongeveer tien procent bekleed door een vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om percentage te verhogen?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	45,4	48,1	46,6
Nee	33,0	32,0	32,4
Geen mening/weet ik niet	18,9	22,7	21,0
	<i>n=318</i>	<i>n=410</i>	<i>n=728</i>

Ongeveer tweederde van de respondenten vindt dat de belangen van vrouwen voldoende vertegenwoordigd worden binnen de ChristenUnie, slecht zes procent vindt van niet (Tabel 71).

Tabel 71 Vraag: 'Vindt u dat binnen de ChristenUnie de belangen van vrouwen voldoende vertegenwoordigd worden?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	64,3	65,0	64,7
Nee	6,6	5,9	6,2
Geen mening/weet ik niet	29,2	29,1	29,1
	<i>n=319</i>	<i>n=409</i>	<i>n=728</i>

45 procent van de respondenten vindt dat een vrouwenorganisatie nuttig kan zijn binnen de ChristenUnie, 24 procent vindt van niet. Ongeveer eenderde van de respondenten heeft hier geen mening over of weet niet of hij of zij het ermee eens is (Tabel 72).

Tabel 72 Vraag: 'Kan een vrouwenorganisatie nuttig zijn binnen de ChristenUnie?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	45,6	43,6	44,5
Nee	26,3	21,8	23,8
Geen mening/weet ik niet	28,1	34,6	31,7
	<i>n=320</i>	<i>n=408</i>	<i>n=728</i>

Tenslotte is een vraag gesteld om na te gaan hoeveel van de ChristenUnie-leden op de hoogte waren van het bestaan van *Inclusief*. Ruim driekwart van de respondenten bleek nog niet van het bestaan van *Inclusief* af te weten (Tabel 73).

Tabel 73 Vraag 'Was u, vóór u deze vragenlijst ontving, op de hoogte van het bestaan van *Inclusief*, de werkgroep Vrouwenparticipatie binnen de ChristenUnie?'

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Ja	19,4	27,5	23,9
Nee	80,6	72,5	76,1
	<i>n=319</i>	<i>n=408</i>	<i>n=727</i>

4.6 En de andere vrouwen?

De enquête is uitgevoerd onder leden van de ChristenUnie. Daarmee komen die vrouwen die om welke reden dan ook geen lid zijn van de partij, niet in beeld. Om toch een indicatie te krijgen wat hun redenen zijn om al dan niet politiek betrokken te zijn, is aan de deelnemers van een Vrouwzijn-dag van de Evangelische Omroep de vraag gesteld of ze geïnteresseerd waren in politiek. Van de zeventig ondervraagde vrouwen, geeft de helft (35 personen) aan dat ze het te druk hebben met andere dingen. Genoemd worden gezin, kerk, werk, vrijwilligerswerk en studie. Achttien vrouwen gaven aan dat ze totaal geen interesse hebben voor politiek. Acht vrouwen geven aan afkeer te hebben van de politieke spelletjes en het 'geharrewar'.

Tabel 74 Reden om niet politiek actief te zijn

Reden om niet politiek actief te zijn	Aantal vrouwen	%
Te druk met andere dingen	35	50,0
Geen interesse in politiek	18	25,7
Politieke wereld trekt niet	8	11,4
'Ligt niet in mijn aard'	6	8,6
Politiek is te moeilijk of te ingewikkeld	6	8,6
Politiek heeft geen nut, geen resultaten	6	8,6
Geen politieke partij die bij mij past	6	8,6
Man is al actief	3	4,3
'Laat dat maar aan mannen over'	1	1,4
Was het niet eens met zittende raadsleden	1	1,4

In gesprek met ChristenUnie-mannen en vrouwen

Tijdens het onderzoek zijn een aantal mannen en vrouwen benaderd om hun persoonlijke verhaal te vertellen. Op deze pagina's: hun mening over de positie van vrouwen in de partij

Tineke Bette-van de Nadort

Hoewel Tineke de gang van zaken op dit moment niet kan vergelijken met de gang van zaken toen er zeven mannen in de fractie zaten, denkt ze wel dat er verschillen zijn. In de eerste plaats praktisch: de drie vrouwen in de fractie hebben als groot voordeel boven de vier mannen, dat zij ook overdag gemakkelijk bereikbaar en inzetbaar zijn. "We moesten er zelfs wel even een stokje voor steken: ze moesten niet denken dat we de hele dag helemaal niets te doen hebben! Maar vrouwen kunnen wel hun tijd flexibeler en praktischer indelen." In de tweede plaats hebben vrouwen ook een andere stijl: over het algemeen zijn ze gevoeliger van aard, en hebben meer aandacht voor details. Mannen hebben meer aandacht voor de grote lijn. De vier mannen en drie vrouwen houden elkaar wat dat betreft goed in evenwicht. "Het zou niet goed zijn als er meer vrouwen dan mannen in de fractie zouden zitten, dan zou die grote lijn wel eens vergeten kunnen worden". In de derde plaats denkt Tineke dat het goed is dat er een evenredige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de fractie zit, omdat dat een goede uitstraling naar buiten toe geeft.

Haar uitspraak dat het niet goed zou zijn als er meer vrouwen dan mannen in de fractie zouden zitten, heeft geen principiële achtergrond. "Liever een sterke vrouw in de politiek dan een man die het er maar bij doet". En vrouwen hebben wel als voordeel dat ze (over het algemeen) veel gedrevenheid hebben. Politiek werk heeft veel te maken met gedrevenheid. Vrouwen kunnen zich goed in zaken vastbijten – dit is ook hun valkuil, ze kunnen moeilijker dingen loslaten. Vrouwen kunnen goed een concreet doel voor ogen houden, zonder zich te verliezen in organisatieperikelen. Ook zijn vrouwen er goed in aanwezig te zijn, sfeer te maken, te letten op uitstraling en aankleding.

Vindt Tineke de ChristenUnie een vrouwvriendelijke partij? "Ja! Er is alle ruimte voor vrouwen, je standpunten worden gehoord, je wordt zelf gehoord. Je hoort erbij, en bent zeker geen tweederangsfractielid." Illustratief vindt Tineke het dat de ChristenUnie-wethouder zich verontschuldigde dat op de verkiezingsfoto de vrouwen door de fotograaf op de achtergrond waren gezet, maar dat zij er zelf absoluut geen moeite mee hadden omdat ze toch wel weten dat ze volwaardig meetellen.

Helen du Bois

"In het bestuurlijke werk werd me geen strobreed in de weg gelegd, en ook toen ik doorschoof naar de steunfractie en dus in een commissie plaatsnam hebben ook de SGP-leden nergens tegen geprotesteerd; maar toen ik lijsttrekker wilde worden...". Vanuit de rest van de Zoetermeerse politiek, ook vanuit de SGP heeft Helen nooit iets gemerkt van negatieve reacties om haar vrouw-zijn, maar wel binnen de ChristenUnie. "Het heeft mij emotioneel zeer geraakt en veel negatieve energie gekost te merken dat juist de mannen binnen mijn eigen ChristenUnie de samenwerking met de SGP als een 'hoger doel' zagen". Ze heeft zich in de contacten met SGP-ers altijd als gerespecteerd gevoeld. Wel houdt ze uit zichzelf rekening met gevoeligheden: als er in een bijeenkomst ook een man kan voorgaan in gebed, dan vindt zij dat prima. Ook in haar kledingstijl past ze zich enigszins aan: in formele bijeenkomsten draagt ze een rok en past de mate van sieraden en make-up aan.

Vindt Helen de ChristenUnie een vrouwvriendelijke partij?

"Over het algemeen wel. Alleen heb je wel altijd met mensen te maken die vanuit hun bestaande rolpatronen denken en handelen. Bewust of onbewust. Vrouwen moeten zich nu nog te vaak verdedigen omdat ze vrouw zijn en niet omdat ze een politica is. God heeft vrouwen en mannen een gelijkwaardige plaats gegeven met ieder eigen gaven, talenten en kwaliteiten. Daar moet de nadruk op komen te liggen."

Rogier Havelaar en Annemieke Schouten

Rogier "Er is totaal geen verschil tussen de positie van mannen en vrouwen binnen Perspectief. Vrouwen hebben geen achtergestelde plek. Het kost wel moeite om vrouwen in het bestuur te krijgen. Maar de verdeling is nu goed. We moeten wel ons best doen bij sollicitaties erop te letten dat we die verdeling goed houden." En binnen de ChristenUnie over het algemeen? "Ik heb zelf de neiging om te zeggen dat het wel meevalt".

Annemieke: "Vrouwen die actief zijn, worden liever actief in praktische regelfuncties, ze doen minder mee aan de inhoudelijke discussies. Ze doen bijvoorbeeld veel aan het organiseren van congressen, promotie, communicatie". "Vrouwen doen over het algemeen minder mee aan het politieke spel. Dat is ook zo bij andere partijen. Maar bij de ChristenUnie misschien nog iets meer. De geschiedenis is er niet naar dat vrouwen zo meedoen – tot voor kort waren er geen vrouwen in de christelijke politiek, vooral in verband met het standpunt over hun rol in hun gezin. Er zijn dus ook geen voorbeelden voor vrouwen." "Vrouwen spelen een andere rol: ze zijn praktischer, over het algemeen dragen ze meer bij aan het gevoelselement. Ze slaan bijvoorbeeld ook eerder een arm om iemand heen. Ze hebben meer gevoel voor 'de menselijke maat'."

Vinden Annemieke en Rogier de ChristenUnie vrouwvriendelijk?

Rogier: "Ja."

Annemieke: "De kansen zijn er, maar ze moeten wel meer toegelicht worden aan vrouwen. Vrouwen moeten misschien wat meer gepamperd worden voor ze eraan beginnen. Het is geen onwil van ze; maar er zijn gewoon weinig voorbeelden. Het klimaat is meer een mannen- dan een vrouwengebeuren."

Rogier: "Het is ook de beeldvorming naar buiten toe. Er is nog altijd een beeld dat vrouwen niets mogen in de christelijke politiek." "Het pampieren geldt ook voor mannen. Maar mannen zijn wel gehaider. Maar op het bureau en in de fractie, en ook op vergaderingen en tijdens het ledencongres, is er geen verschil tussen mannen en vrouwen. Annemieke: "Toch is politiek over het algemeen een mannengebeuren. De opkomst op het ledencongres bestond voor dertig procent uit vrouwen. Dan zie je dat zoiets als *Inclusief* wel nodig is, al moeten ze zo snel mogelijk hun eigen opheffing nastreven."

Tineke Huizinga-Heringa

Er is volgens Tineke Huizinga geen algemeen verschil tussen de positie van mannen en vrouwen in de politiek. Wel is een gevarieerde samenstelling van een fractie altijd beter dan een eenzijdig samengestelde. Maar het is niet zo dat je nu kunt zeggen dat een vrouw een heel specifieke bijdragen juist als vrouw heeft. Als Tineke Huizinga voor zichzelf spreekt, is het enige verschil dat ze er als man niet voor zou hebben gekozen eerst thuis te blijven om voor haar kinderen te zorgen in plaats van direct een carrière op te bouwen. "Ik vind wel dat je er heel attent op moet zijn dat je de ervaring, die het opvoeden van kinderen je geeft aan inzicht en levenservaring, niet moet onderschatten. Er wordt teveel alleen gekeken naar de maatschappelijke carrière van kandidaten". Tineke: "Kinderen verzorgen en opvoeden is een leerschool: aan het eind ervan heb je heel wat in huis." Bijvoorbeeld hoe mensen reageren in het politieke spel is iets wat je door het opvoeden van kinderen sneller leert doorzien. Maar ook doorzettingsvermogen, organisatievermogen en de kunst om mensen enthousiast te maken en te motiveren, zijn zaken die opvoeders thuis hebben geleerd. Ook in de politiek zijn dat belangrijke eigenschappen. Als vrouwen denken dat ze 'een gat van vijftien jaar' hebben ten opzichte van mannen die een baan hebben gehad en wat bestuurlijke ervaring hebben opgedaan bij de volleybalvereniging, zitten ze er helemaal naast. "Dat gat van vijftien jaar is er niet". Overigens is Tinekes eigen keuze om voor haar kinderen te zorgen een persoonlijke keuze, die niet gebaseerd is op principiële opvattingen over de gezinsverantwoordelijkheid van vrouwen: "Toen mijn oudste zoon geboren werd, wilde ik graag bij hem blijven. Ik vond het zonde om die paar jaar niet voor hem te zorgen. Het duurt maar zo kort dat kinderen zo klein zijn. Toen onze jongste naar de kleuterschool ging, begon ik weer met maatschappelijke dingen, en later wilde ik weer verder gaan met betaald werk."

Is de ChristenUnie vrouwvriendelijk? "Ik vind de ChristenUnie niet een typische vrouwvriendelijke partij. Ook geen typische vrouwonvriendelijke partij". Dat ze zelf met voorkeursstemmen gekozen is, heeft natuurlijk met haar vrouwzijn te maken, maar niet alleen daarmee. Door haar plaats op de lijst mochten de kiezers ervan uitgaan dat ze ook de capaciteiten in huis had om volksvertegenwoordiger te worden. Daarbij heeft ze veel mails ontvangen van mensen die haar schreven dat ook haar persoonlijkheid voor hen een belangrijke reden is geweest om op haar te stemmen. Wanneer de lijst wordt samengesteld, wordt er gekeken naar allerlei kwaliteiten en achtergrond kenmerken (RPF/GPV-achtergrond, opleiding, specialisme, geslacht, regio). Dat is een normale gang van zaken waar niemand vreemd van opkijkt. "Waarom zou je nu juist tegen een vrouw zeggen dat ze alleen gekozen is omdat ze een vrouw is, en niet tegen iemand anders dat hij is gekozen omdat hij jurist is of omdat hij een GPV-achtergrond heeft?"

Meindert Leerling

Er is in vergelijking met twintig jaar geleden binnen de RPF geen sprake van verandering van de positie van vrouwen binnen de CU. Het is in de loop van de jaren nooit een specifiek issue geweest. Wel werd om leden te werven gestimuleerd dat vrouwen gezinslid werden, en dat ze meegingen naar vergaderingen om zelf op de hoogte te blijven en te weten waar hun man in de politiek mee bezig was. In kamerdebatten waarin het emancipatiebeleid ter sprake kwam; daarin trok hij steeds één lijn met de heren Van de Vlies (SGP) en Schutte (GPV) tegenover het emancipatiebeleid van de regering. Meindert heeft in al die jaren "niets gemerkt van vrouwen die geen kans kregen politiek actief te worden als ze dat wilden." Als vrouwen dat wel wilden, vond hij dat prima. "Ik wil graag af van de karikatuur dat ik iets tegen vrouwen in de politiek zou hebben". Hij vindt dat vrouwen net zo goed als mannen een waardige plaats binnen de partij innemen. Hij heeft in Bergambacht er zelf op aangedrongen en gezorgd, dat er twee vrouwen op de lijst kwamen voor de raadsverkiezingen. Op hun eigen verzoek kwamen ze niet op een verkiesbare plaats, omdat ze niet in de gemeenteraad wilden. Eerder in zijn vroegere woonplaats Huizen heeft hij een vrouw gevraagd kandidaat te worden voor de gemeenteraad, omdat hij in haar een geschikte wethouder zag.

Hij is er wel op tegen dat er vanuit *Inclusief* streefgetallen worden gegeven voor het percentage vrouwen op de kandidatenlijst. "Dat streven komt meer voort uit de koker van het feminisme. Daarbij wordt in termen van macht gedacht: vrouwen tegen mannen met miskenning van het onderscheid tussen de man en de vrouw. Emancipatiefanaten zullen niet rusten tot er een situatie van 50-50 is bereikt. Dat komt ten diepste voort uit het revolutionaire machtsdenken en is strijdig met het harmonie-model dat de bijbel ons leert over de positie van man en vrouw. Een vrouw behoeft (gelukkig denk ik) niet persé alles te doen en te kunnen als de man en omgekeerd. Man en vrouw zijn er voor elkaar om elkaar aan te vullen en zo een eenheid te vormen. De een kan niet buiten de ander. Dat is de bijbelse boodschap. Het stimuleren van vrouwen politiek actief te worden, vindt hij op zich prima. Zeker de ongehuwde vrouw of de vrouw zonder (jonge) kinderen. Maar hij verzet zich ten principale tegen op de geforceerde manier zoals ook de overheid in haar emancipatiebeleid voorstaat. Hetzelfde geldt voor het doen van betaald werk. Een gehuwde vrouw behoeft niet financieel onafhankelijk te zijn van haar man of omgekeerd. De overheid moet zich beperken tot voorwaardenscheppend beleid en de keus om wel of niet als gehuwde vrouw (al of niet met kinderen) betaald werk te doen of een politieke functie te bekleden aan de vrouw laten. Hoe mannen en vrouwen het binnen hun gezin organiseren, is hun eigen zaak, de overheid mag zich daar niet in mengen. Het lijkt wel of 'afhankelijk zijn van elkaar, van iemand anders' een verwerpelijk iets is. Toch is dat een onderdeel van de Scheppingsorde. We zijn toch, of je dat wilt of niet allemaal van elkaar afhankelijk? Illustratief is voor hem een uitspraak van zijn oud-collega en overtuigd feministe Ina Brouwer (GroenLinks): "Ik wil van niemand afhankelijk zijn!" Met zo'n opmerking stelt je je buiten de realiteit van elke dag.

Is de ChristenUnie een vrouwvriendelijke partij? "Ik zou niet weten waarom niet. Vrouwen hebben alle kansen, op alle posities binnen de partij!"

Henk van Rhee

Vrouwen kunnen volop meedoen binnen de politiek, en binnen de ChristenUnie. Henk wil in eerste instantie geen algemene uitspraken doen over verschillen tussen mannen en vrouwen in de politiek. Later in het gesprek geeft hij aan dat hij wel verwacht dat vrouwen een specifieke bijdrage aan de partij zullen hebben: "Ik zie vrouwen spontaner opereren. Ze spreken meer met het hart, tonen vaak meer emotie en begrip – zonder in stereotiepen te vervallen: de partij is vanouds wel wat cerebraal ingesteld!"

Vindt Henk de ChristenUnie vrouwvriendelijk? "Dat moet je vrouwen zelf vragen... Ik doe in elk geval mijn best. Als vrouwen vinden dat het anders zou moeten, hoor ik het graag!"

Egbert Schuurman

"In het begin was het bijna vanzelfsprekend dat vrouwen *niet* op de lijst kwamen. Wel zaten er vanaf het begin vrouwen in de besturen, ook landelijk. Daar is nooit discussie over geweest. Op een gegeven moment bestond ook de redactie van Nieuw Nederland (partijblad RPF) volledig uit vrouwen. De eerste vrouw die echt in de politiek kwam, was Alie Hoek-van Kooten. We stelden ons toen wel even de vraag: 'Willen we dat?'; maar hadden eigenlijk geen lange discussie. Er waren absoluut geen principiële bezwaren tegen vrouwen in de politiek, maar stelden wel voorwaarden: we wilden geen ander standpunt over de positie van vrouwen in het gezin. Vrouwen hebben hun eerste, verzorgende, taak in het gezin. Dat is ook heel natuurlijk: de moeder baart kinderen. Maar als er geen thuiswonende kinderen zijn, is er zeker geen bezwaar dat vrouwen politiek actief zijn. Verder is het de eigen afweging van de vrouw. Ik vind het belangrijk dat vrouwen hun politieke werk goed kunnen aanpassen aan hun gezinsomstandigheden, en niet andersom. De taak van vrouwen is wat dat betreft anders dan van mannen."

"Er is inmiddels wel veel veranderd in de positie van vrouwen. Vrouwen hebben veel meer ruimte dan vroeger om naast hun gezin andere dingen te doen. Alleen al de wasmachine en andere technologische veranderingen hebben de hoeveelheid tijd die het huishouden kost, sterk teruggebracht. Vrouwen hebben ook veel vaker een opleiding gehad. Gezinnen zijn kleiner. Mannen doen steeds meer in het huishouden. Als vrouwen ruimte hebben voor iets anders, dan moeten ze dat zeker doen. Er zijn geen principiële redenen geen vrouwen in de politiek toe te laten. Dat is anders dan voor kerkelijke ambten. Met name als het gaat om besturen in de kerk (het ambt van ouderling of predikant) zijn er wel bijbelse aanwijzingen dat mannen dit moeten doen. Misschien niet eens omdat ze het beter kunnen – ik denk dat vrouwen het best kunnen – maar om mannen niet te ontzien. Als de ambten open zouden staan voor vrouwen, zou het voor mannen veel te gemakkelijk zijn het aan vrouwen over te laten. Voor pastorale taken – ook voor het ambt van diaken – ligt het mogelijk anders. Misschien is het ook wel goed in de kerk een vierde ambt in te stellen speciaal voor vrouwen. Er zijn wel bijbelse aanwijzingen dat vrouwen in de kerk niet moeten besturen. Ik denk dat dat niet zozeer is omdat ze het niet mogen, maar om ze te ontzien: ze hebben al zoveel. Als het gaat om de politiek: er zijn geen principiële bezwaren, en de verantwoordelijkheid voor de afweging ligt bij vrouwen zelf. Bovendien hoeft je er niet bang voor te zijn dat de Tweede-Kamerfractie zo snel bevolkt zal worden door vrouwen met jonge gezinnen."

Is de ChristenUnie vrouwvriendelijk? "Ja, zonder meer." Al komt het pas sinds kort, met die vrouwenbeweging (*Inclusief*) goed op gang." Binnen de RPF had je ook een vrouwenbeweging, maar die was maar heel klein en er op gericht dat vrouwen onderling contact hadden, met af en toe een conferentie.

Greet Visser-van Lente

Vrouwen zijn in de loop van de tijd steeds meer mee gaan doen binnen de partij. Vanaf het begin zijn er nooit belemmeringen geweest. "Ik heb zelf nooit belemmeringen ervaren, en er ook nooit iets over gehoord van andere vrouwen". Wel heeft Greet Visser actief meegedaan aan discussies over de positie van vrouwen in de maatschappij. De beginjaren van de RPF vielen samen met de tweede feministische golf. "De VOS-cursussen (VOS = Vrouwen Onderzoeken de Samenleving) hebben veel kwaad gesticht in gezinnen." Om hier tegenwicht aan te bieden en een christelijke visie uit te dragen, sprak Greet Visser op verschillende gelegenheden in het land. Ze zag veel gevaar in het "sterk feministische drijven". "Vrouwen moeten hun talenten aanwenden, maar het gezin komt eerst. Elke christen, man en vrouw, is in de eerste plaats diendend. Vanuit de confrontatie met de feministische beweging ben ik wel voorzichtig geworden in mijn bewoordingen, ook huiverig voor de toonzetting van *Inclusief* binnen de ChristenUnie. Ik vind dat jammer: de toon kan aanleiding geven tot associaties met feministische drijfveren. Dan gaat het meer om zelfverwerkelijking dan om dienend bezig te zijn".

Is de ChristenUnie een vrouwvriendelijke partij? "Ik heb zelf in de RPF nooit belemmeringen gemerkt, en kan me niet voorstellen dat de ChristenUnie anders is. Wat misschien wel vrouwonvriendelijk kan zijn: de toonzetting van *Inclusief*!" Greet Visser geeft aan dat ze van vrouwen uit 'de Bond' hoort dat die vinden dat het vrouwenstandpunt van de partij doorschiet. Zelf heeft ze wel actief de kandidaatstelling van Tineke Huizinga voor de Tweede Kamer gesteund, maar heeft er toch wel moeite mee dat door haar verkiezing door voorkeursstemmen een aantal mannen met veel kwaliteit uit de kamer zijn gegaan. "Ik weet dat veel vrouwen vinden dat ze haar plaats had moeten afstaan." "Een deel van de trouwe, traditionele achterban van de ChristenUnie – met name een deel van de Gereformeerde Bond - neigt naar traditionelere standpunten, met name dat de moeder van schoolgaande kinderen niet politiek actief moet zijn, dan de man kostwinner is en de vrouw er is voor de thuiswonende kinderen. Het kan zijn dat deze groep weer naar de SGP gaat. In de confessionele afdelingen van de PKN zal het weer anders liggen"

Hoofdstuk 5 – Conclusies en aanbevelingen

5.1 Het onderzoek

Dit onderzoek heeft zich gericht op de vraag naar belemmerende en stimulerende factoren die vrouwen beïnvloeden om politiek actief te zijn binnen de ChristenUnie. Daarbij hebben we voor ogen gehouden dat *motivatie* iets anders is dan daadwerkelijke *participatie*: vrouwen kunnen gemotiveerd zijn om actief te worden en toch niet daadwerkelijk participeren.

Op de overgang tussen motivatie en participatie spelen de stimulerende en belemmerende factoren een rol. Deze hebben we onderscheiden in: individuele (situationele, psychologische, structurele), maatschappelijke (inhoudelijke en organisatorische) en institutionele (partij-organisatie, partijcultuur) factoren. Nadat we enkele algemene conclusies hebben getrokken, willen we conclusies trekken met betrekking tot deze factoren.

5.2 Enkele algemene conclusies

Respons en agendering

Gezien de respons kunnen we concluderen dat het onderwerp 'vrouwenparticipatie' leeft bij vrouwen die lid zijn van de ChristenUnie. De belangstelling is betrekkelijk hoog bij vrouwen die al een politieke functie vervullen en dus over persoonlijke ervaring beschikken. De belangstelling is er ook bij vrouwen uit traditionele kerkelijke milieus. Vermoedelijk is de ervaring van 'relatieve achterstand' een aanjager van betrokkenheid bij dit onderwerp. Ook onder mannen is er betrokkenheid en belangstelling voor het onderwerp, zij het in iets mindere mate dan vrouwen. Al met al is vrouwenparticipatie geen marginaal onderwerp binnen de ChristenUnie en bestaat er grote steun voor de agendering van dit thema binnen de partij.

Principiële verschillen

De ChristenUnie moet zich er van bewust zijn dat het onderwerp op verschillende manier in de eigen achterban leeft. Verschillen hangen deels samen met leeftijd en met kerkelijke milieus. Een kwart van de leden is van opvatting dat vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid niet moeten kiezen voor de politiek; dit standpunt leeft sterker onder ouderen dan onder jongeren, maar ook van de leden tot 25 jaar heeft circa vijftien procent dit standpunt. Terwijl voor een deel van de leden de bijbels-theologische discussies een gepasseerd station is, zitten anderen daar midden in. Het standpunt dat vrouwen op gelijke wijze als mannen kunnen participeren is echter voor de overgrote meerderheid uitgangspunt.

Afkeer van emancipatiebeleid

Opvallend is de algehele afkeer van 'emancipatie' als politiek thema, zowel bij mannen als bij vrouwen. Emancipatiebeleid wordt ervaren als van boven opgelegd beleid. Als vrouwen ergens willen komen in de ChristenUnie willen ze dat doen op eigen kracht en in afstemming met hun gezin en sociale omgeving. Vrouwen vinden dat de belangen van vrouwen door de ChristenUnie goed behartigd worden en vragen niet om positief gediscrimineerd te worden.

Inhaalslag

Vrouwen zijn op dit moment al bezig een inhaalslag te maken binnen de ChristenUnie. Er komen meer vrouwen in bestuurlijke functies en sinds de fusie

tussen GPV en RPF zijn relatief veel vrouwen toegetreden als lid. Het politieke profiel van de ChristenUnie (christelijk-sociaal beleid) lijkt hierbij een aantrekkelijk punt. Niettemin blijft de participatie van vrouwen in vergelijking met het landelijk gemiddelde nog laag.

5.3 Stimulerende en belemmerende factoren

Individuele factoren

Het is niet zo dat vrouwen hun gezin zien als een belemmerende factor om toe te treden. Uiteraard hangt dit af van de gezinsfase en de leeftijd van thuiswonende kinderen. Opvallend is echter dat de omstandigheid van thuiswonende kinderen geen negatief effect heeft op de participatie van vrouwen (in vergelijking met mannen in dezelfde leeftijdsfase). Veel vrouwen die politiek actief zijn zien juist goede combinatiemogelijkheden, aangezien het politieke werk in de avonden kan gebeuren. Ook menen verreweg de meeste politiek actieve vrouwen (91%) dat hun gezinnen voldoende aandacht krijgen. Waarschijnlijk zijn veel vrouwen gewend aan een situatie waarin taken worden gecombineerd. Bijna de helft van de vrouwen (45%) heeft al een betaalde baan en is gewend aan een combinatie van gezinstaken met andere taken. Het politieke werk wordt hiermee vergeleken.

Op individueel niveau vormen psychologische factoren wel duidelijk een rem voor politieke participatie. Twee keer zoveel vrouwen als mannen geven aan niet over de kennis, vaardigheden en ervaring te beschikken voor een politieke functie en hebben op dit punt een laag zelfbeeld. Dit verschil blijft aanwezig als gelet wordt op het opleidingsniveau. Ook de hoger opgeleide vrouwen zijn twee keer zo vaak als hoogopgeleide mannen onzeker over hun geschiktheid voor een politieke functie. Vrouwen met tien jaar werkervaring menen overigens eveneens de vaardigheden en benodigde ervaring te missen voor het uitoefenen van een politieke functie (en scoren hier zelfs hoger). Dit kan betekenen dat vrouwen een loopbaanontwikkeling kennen die hen niet in contact brengt met politieke of bestuurlijke processen. In dat geval is het zelfbeeld niet zozeer laag, maar zien vrouwen hun vaardigheden en ervaring op geheel ander terrein liggen. Toch geven vrouwen in de ChristenUnie over een brede linie aan dat het op de voorgrond treden en verantwoordelijkheid nemen hen niet gemakkelijk af gaat. Ook blijkt dat ChristenUnie-vrouwen laag scoren (zelfs lager dan het landelijk gemiddelde) als het gaat om politieke interesse. Een belangrijk deel van de vrouwen beschouwt politiek als een mannenaangelegenheid.

Psychologische en structurele factoren kunnen op elkaar ingrijpen. Vrouwen die lange tijd uitsluitend voor hun gezin hebben gezorgd, hebben bij herintreding het gevoel dat het verschil met mannen erg groot is. Mannen zijn hen voor in kennis, vaardigheden en ervaring. Mannen beheren de sociale netwerken rondom de politiek. Mede hierdoor ervaren vrouwen een hoge drempel, ook bij politieke participatie. Vrouwen die voor deze drempel hebben gestaan geven aan dat het belangrijk is dat de eigen partner of de partij hen over deze drempel heeft geholpen. Anderen geven aan dat het een belangrijk inzicht was dat wat zij rond de zorg voor hun kinderen aan kennis en ervaring opgedaan hebben, een uitstekende basis vormde voor politieke activiteit.

Vrouwen voelen zich over het algemeen thuis bij het politieke profiel van de ChristenUnie. Onderwerpen die te maken hebben met christelijk-sociaal beleid (gezondheidszorg, onderwijs, jeugdbeleid, welzijn) scoren hoog onder vrouwen. Ook mannen kunnen zich goed vinden in het profiel van de ChristenUnie, maar hebben wel een grotere belangstelling voor economie, werkgelegenheid en

bestuurlijke onderwerpen. De ChristenUnie is met het huidige politieke profiel aantrekkelijk voor vrouwen.

Maatschappelijke factoren

Slechts kleine minderheden zijn van mening dat vrouwen niet politiek actief behoren te zijn en dat vrouwen niet boven een man zouden behoren te staan. Deze minderheden zijn klein (circa tien procent) en voor een deel leeftijds specifiek.

Ook opvattingen over de rol van vrouwen zijn leeftijds specifiek, maar hier is het beeld genuanceerder. Van de leden ouder dan 65 jaar is 43 procent het (min of meer) eens met de stelling dat vrouwen met een gezin niet politiek actief behoren te zijn, in de leeftijdscategorie 45-65 jaar is dit 19 procent, in de leeftijdscategorie 25-45 jaar is dit 12 procent en in de groep jonger dan 25 jaar 15 procent. Bij deze standpunten speelt leeftijd dus een belangrijke rol: vooral onder de oudere leden leven traditionele rolverwachtingen ten aanzien van vrouwen. Het feit dat jongere leden aangeven dat dergelijke rolverwachtingen voor hen in veel mindere mate een rol spelen, wil echter niet zeggen dat dergelijke rolverwachtingen afwezig zijn. Het feit dat vrouwen achterblijven in politieke interesse en politiek als mannenaangelegenheid beschouwen kan niet geheel los worden gezien van (impliciete) rolverwachtingen, die zowel bij vrouwen als bij mannen leven.

Er zijn geen inhoudelijke redenen die vrouwen belemmeren in hun politieke participatie in de ChristenUnie. Volgens de ChristenUnie-achterban kunnen vrouwen net zo goed politiek bedrijven als mannen en is geschiktheid voor politiek niet afhankelijk van geslacht. Tweederde van de leden geeft zelfs aan dat er thema's zijn die vrouwen beter kunnen behartigen dan mannen. Onder de partijleden heerst een klimaat dat de participatie van vrouwen begunstigt. Vrouwen ervaren zelfs een zekere positieve discriminatie. Of vrouwen ook daadwerkelijk participeren hangt in de praktijk van andere factoren af, namelijk van henzelf en een (eventuele) stimulerende partner.

Kerkelijk werk concurreert niet per definitie met politieke participatie. Het is eerder zo dat vrouwen die actief zijn in de kerk ook in beeld komen voor politieke functies.

Institutionele factoren

Vrouwen mogen dan bezig zijn met een inhaalslag binnen de ChristenUnie, dit wil niet zeggen dat de voorwaarden voor participatie in alle opzichten gunstig zijn. De ChristenUnie werpt geen barrières op voor vrouwen, maar is zich tegelijkertijd niet bewust van factoren die de participatie van vrouwen belemmeren. Deze factoren liggen in de cultuur van de partij, waarin de rol van mannen nog altijd erg groot is. Er zijn weinig vrouwen op sleutelposities en vrouwen spelen een opvallend kleine rol bij de werving en selectie van nieuwe politici en bestuurders.

Het meest pijnlijk ervaren vrouwen in de ChristenUnie negatieve discriminatie wanneer er concessies worden gedaan met het oog op de samenwerking met de SGP. De suggestie dat vrouwen wel naar de achtergrond kunnen verdwijnen terwille van de samenwerking, bevestigt voor henzelf het beeld dat zij niet op de voorgrond kunnen treden.

ChristenUnie-vrouwen stemmen 'met de voeten'. In vele sterkere mate dan mannen maken zij gebruik van de voorkeurstem om op een vrouw te stemmen. Een vrouw hoog op de kandidatenlijst komt aan de wensen van veel vrouwen tegemoet.

Vrouwen hebben een duidelijke voorkeur voor informele participatievormen: politieke acties, geestelijke ondersteuning. De voorkeur voor dergelijke vormen

kan te maken hebben met het gegeven dat vrouwen niet graag op de voorgrond treden en bij formele partij-activiteiten zich niet graag roeren.

Vrouwen brengen een eigen stijl mee, ze zijn directer, communiceren beter en hebben een afkeer van gewichtigdoenerij en van politieke schaakspelletjes. Deze stijl past heel goed bij het beeld dat de ChristenUnie over zichzelf naar buiten wil brengen: eerlijke politiek. ChristenUnie-vrouwen willen beoordeeld worden op hun eigen kwaliteit, waar de politiek-actieven ook trots op zijn. Verder benadrukken ChristenUnie-vrouwen dat zij het politieke werk zien als een gezamenlijke taak van mannen en vrouwen die elkaar aanvullen in hun kwaliteiten.

5.4 Aanbevelingen

De ChristenUnie werpt niet zozeer belemmeringen op voor vrouwen om te participeren, maar kan wel meer doen om vrouwen meer kansen te geven in de partij. Vrouwen worden verwelkomd, maar vrouwelijk talent wordt niet actief gezocht en gesteund.

Gegeven het lage zelfbeeld van vrouwen op het gebied van politiek, is het van belang dat vrouwen worden aangemoedigd in hun keuze politiek actief te zijn. Dit kan in de vorm van extra scholing of door vrouwen zonder ervaring te koppelen aan vrouwen met ervaring (mentoraatsfunctie). De ChristenUnie moet zich ervan bewust zijn dat vrouwen eerder dan mannen hun eigen kwaliteiten onderschatten, en in die zin over een drempel moeten worden geholpen.

De partij kan van betekenis zijn voor de ontwikkeling van vrouwen als ze beseft dat een politieke loopbaan vrouwen een maatschappelijk en arbeidsperspectief geeft. Meer nog dan mannen zien vrouwen het politieke werk als 'betaalde baan' naast hun gezin. Bovendien biedt politiek werk ook eigen combinatiemogelijkheden, aangezien het meeste vergaderwerk in de avonduren gebeurt en andere volksvertegenwoordigende activiteiten die overdag plaatsvinden gemakkelijker met een huishouden te combineren zijn dan met een betaalde baan. De ChristenUnie zou duidelijker oog moeten krijgen voor vrouwen die hierin een gunstige combinatie zien.

De ChristenUnie moet zich er van bewust zijn dat het onderwerp op verschillende manier in de eigen achterban leeft. De relatief kleine groep leden die het er niet mee eens is dat vrouwen met een gezin politiek actief zijn, treedt echter niet naar voren om deze standpunten te verdedigen. Voor dit onderzoek bleek het lastig leden te betrekken die dit standpunt innamen. Bij een vervolg op dit onderzoek is het goed in gedachten te houden dat juist degenen die vraagtekens hebben bij vrouwenparticipatie niet met hun standpunt op de voorgrond treden.

De ChristenUnie kan stimuleren dat meer vrouwen zichtbaar worden op sleutelposities binnen de partij. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in ondersteunende functies (secretaris kiesvereniging) en ondervertegenwoordigd in politieke functies. Vrouwen kunnen een grote rol spelen bij het rekruteren van nieuwe bestuurders en politici. Een evenwichtige samenstelling van selectiecommissies is een stap in hun richting.

De ChristenUnie heeft een uitgelezen kans vernieuwend te zijn door aandacht te vragen voor een andere stijl van politiek bedrijven: meer direct, open en communicatief. Deze stijl wordt al gepraktiseerd door veel vrouwen binnen de ChristenUnie. Aandacht voor deze stijl, het benutten van de specifieke politieke

kwaliteiten van vrouwen om politiek dicht bij mensen te brengen, kan het profiel van de ChristenUnie versterken. Op deze manier geeft de Christenunie 'relatiepolitiek' vorm in de interne verhoudingen van de partij.

In gesprek met ChristenUnie-mannen en vrouwen

Tijdens het onderzoek zijn een aantal mannen en vrouwen benaderd om hun persoonlijke verhaal te vertellen. Op deze pagina's: hun tip aan *Inclusief*, en hun tip aan wie politiek actief wil worden.

Tineke Bette-van de Nadort

Tip voor Inclusief:

"Zorg ervoor dat er meer vrouwen *in the picture* komen, bijvoorbeeld meer artikelen over en interviews met vrouwen in de partij in Handschrift. Er moet meer aandacht gegeven worden aan het werk dat vrouwen verzetten."

Tip voor wie politiek actief wil worden:

Gewoon, je aanmelden, bij vergaderingen aanwezig zijn, vragen wat je kan betekenen. Je aanmelden voor een bestuursfunctie is een goed startpunt.

Tip specifiek voor vrouwen:

Hetzelfde als voor mannen.

Helen du Bois

Tip voor Inclusief:

Breng het bewustwordingsproces op gang, *low level*: gewoon vrouwen laten zien dat wat ze in de maatschappij doen eigenlijk al politiek is. Laat ze zich dit realiseren, leren herkennen. Bedenk hiervoor laagdrempelige manieren, eventueel via vrouwengroepen, maar dat kan ook via kerken.

Tip voor wie politiek actief wil worden:

"Draai eerst één jaar mee om te bepalen of de politieke omgeving iets voor je is, of het aansluit bij je verwachtingen qua inhoud maar ook qua tijd". Gemeenteraadslid zijn vraagt veel van je.

Tip specifiek voor vrouwen:

"Juist die tijd: vrouwen moeten zich extra goed afvragen: 'Is het inpasbaar in deze fase van mijn leven?'"

Annemieke Schouten en Rogier Havelaar

Tip voor Inclusief:

Annemieke: "De snuffelcursus is goed om vooroordelen op te heffen over wat politiek inhoudt"

Rogier: "Wek niet de indruk dat vrouwen speciaal zijn. Je loopt het gevaar een probleem te creëren dat er niet is"

Annemieke: "Maar als je niets doet, doen vrouwen ook niks. Je kunt voorwaarden scheppen waaronder vrouwen eerder politiek actief worden."

Tip voor wie politiek actief wil worden:

Annemieke: "Je gezicht laten zien. Met name lokaal val je zo op."

Rogier: "Juist wie al actief is, moet zijn of haar plekje durven op te geven, om te zorgen dat er nieuwe mensen kunnen instromen. Het is niet goed als iemand tien of twintig jaar voorzitter is. Maar voor wie zelf wil beginnen: laat je zien!"

Tip specifiek voor vrouwen:

Rogier: "Durf vrouw te zijn". RH vindt dat mannen en vrouwen elkaar goed aanvullen. Mannen en vrouwen kunnen elkaar corrigeren, soms moeten vrouwen mannen terugfluiten. Vrouwen voegen met name emotie toe.

Annemieke: "Denk niet te snel dat je het niet kunt." Ze doelt met name op het inhoudelijke: je weet vaak meer dan je zelf denkt.

Rogier: "Vrouwen hebben geen speciale behandeling nodig, maar er moet wel waardering zijn voor hun speciale kwaliteiten."

Annemieke heeft een oproep aan mannen (m.n. in het bestuur): "Laat vrouwen toe" (nl. op de lijst).

Tineke Huizinga-Heringa

Tip voor Inclusief:

"Als je wilt stimuleren dat er meer vrouwen in de politiek komen, moet je vrouwen zelf stimuleren, maar ook mannen. Het gaat in de praktijk bij het zoeken naar geschikte kandidaten toch zo, dat iedereen kijkt naar 'wie ken ik?' En mannen kijken dan eerder naar mannen, vrouwen kijken eerder naar vrouwen". "Het is ook een bepaalde aarzeling van mannen: ze weten goed hoe ze met mannen om moeten gaan in de politiek, van vrouwen weten ze dat niet. Het is eigenlijk gewoon gemakszucht dat ze dan mannen kiezen".

Maar wat ook heel belangrijk is, is dat vrouwen zelf zich anders opstellen. "Vrouwen hebben veel meer zelfvertrouwen nodig. Bij mannen is dat niet zo'n probleem. Maar ik zie heel veel vrouwen die het best zouden kunnen, en gewoon niet genoeg zelfvertrouwen hebben." Dat ligt volgens Tineke aan hoe naar mannen en vrouwen gekeken wordt. Bijvoorbeeld in de opvoeding: "Jongens worden in de opvoeding meer gestimuleerd om op verkenning te gaan. Ouders zijn – heel begrijpelijk en terecht – beschermender naar meisjes." Het heeft er ook mee te maken dat het traditionele werk van vrouwen, de opvoeding van kinderen, zo onderschat wordt. Door mannen, maar ook door vrouwen zelf. Vrouwen vragen zich veel te snel af of ze iets wel kunnen, ook als dat helemaal niet nodig is. Zelfvertrouwen kun je leren, bijvoorbeeld door naar anderen te kijken: 'als hij of zij het kan, dan kan ik dat toch ook – of beter!'

Tip voor wie politiek actief wil worden:

Tineke heeft niet één algemene tip: "Het is net wat je wilt: bestuurslid van een kiesvereniging, actief zijn in een fractie of steunfractie, provinciaal of landelijk. Kijk naar wat je interesseert, wat je graag doet. Een politieke partij is een goede manier om een bijdrage te leveren aan de maatschappij. Laat je gewoon horen, meestal wordt je dan met open armen ontvangen".

Tip specifiek voor vrouwen: Hetzelfde.

Meindert Leerling

Tip voor Inclusief:

"Bewaak je principiële uitgangspunten, laat je niet meeslepen in het feministische emancipatiestreven". Laat je vooral voorlichten door mannen en vrouwen die bijbelgetrouw willen leven en handelen. Vrouwen uit politieke partijen met een hele andere levensbeschouwing hebben ons weinig te vertellen. Stel geen percentage als doel. Doe ook eens een goed woordje voor vrouwen die juist bewust voor hun gezin kiezen. Het is natuurlijk onzin te veronderstellen dat alleen vrouwen kinderen christelijk op kunnen voeden, maar je mag vrouwen die de stem van hun hart volgen en geen betaald werk buitenshuis doen om voor hun gezin zorgen, als ChristenUnie niet wegzetten als 'de trutten van de samenleving', vrouwen die blijkbaar onder de plak van hun man zitten. Hun bewuste keuze moet je waarderen en in de politiek steunen, dan wel verdedigen!.

Meindert Leerling vindt dat vrouwen met een gezin op alle posities binnen de politiek actief kunnen zijn, met uitzondering van het lidmaatschap van de Tweede Kamer. Het Kamerlidmaatschap is meer dan een full-time baan. Het maakt voor hem gelet op de natuurlijke taakverdeling groot verschil uit of je een man, dan wel een vrouw uit het gezin haalt om dag-in-dag-uit met politiek bezig te zijn. Hij was het dan ook niet eens met de kandidaatstelling, laat staan de keuze van Tineke Huizinga. "Niet omdat ze een vrouw is, maar omdat ze een gezin heeft. Haar kinderen mogen dan al wat ouder zijn en haar man mag dan een groot deel van de gezinsverantwoordelijkheid overnemen, de ChristenUnie geeft als partij het signaal af dat je een vrouw en moeder uit hun gezin mag halen om vele, vele uren te werken en (ver) van huis te zijn!"

Tip voor wie politiek actief wil worden:

Het is niet aantrekkelijk om zoals Meindert "in het diepe gegooid te worden". De beste manier om kennis te maken met de politieke praktijk en om te bepalen of je het echt leuk vindt, is je beschikbaar te stellen voor een steunfractie. Als je iets wilt en dat laat weten, zul je daar alle kansen voor hebben. "Het is echt niet zo dat de mensen drie rijen dik staan te trappelen om in de gemeenteraad te gaan!"

Tip specifiek voor vrouwen: "Hetzelfde, want mannen en vrouwen zijn hetzelfde".

Henk van Rhee

Tip voor Inclusief:

"Ook *Inclusief* moet laten zien dat ze vanuit een bijbelse motivatie werken. Ze worden nu helaas wel eens gezien als een club verlaat-verlichte emancipatiedenkers". *Inclusief* moet duidelijk communiceren over wat ze doen. Maar houd wel rekening met gevoeligheden: moet je wel een CDA-staatssecretaris of een vrouwelijke predikant een prominente rol geven bij je bijeenkomsten? Als je het gesprek over de positie van de vrouw in gang wilt zetten, doe dat op een manier waarbij zo veel mogelijk vrouwen uit de achterban mee kunnen doen! "Het is de uitdaging voor *Inclusief* te formuleren hoe het bijbelse onderscheid tussen mannen en vrouwen al of niet een vertaling moet krijgen in politieke rollen. In de Bijbel zit iets wat schuurt met de huidige opvattingen, wals hier niet over heen. Deze discussie is niet alleen voor de ChristenUnie actueel. Ook de SGP blijft met hun vrouwendiscussie niet steken in het verleden, zoals hen vaak aangewreven wordt, maar ze worstelen met de Bijbel."

"Geef ook veel voorbeelden van vrouwen die het goed doen in de politiek en die dat ook thuis goed geregeld hebben". Het is zeker nodig dat *Inclusief* vrouwen stimuleert actief te worden, net zo goed als dat er in migrantenkringen, onder ouderen en onder (MBO-)jongeren extra stimulansen moeten zijn om actief te worden in de partij. Er is altijd een tekort aan voldoende kwaliteiten. Daarom is het nodig verschillende groepen te stimuleren actief te worden. Maar vergeet daarbij de deskundige mannen niet. "Je moet geen gekwalificeerde mannen wegsturen".

Tip voor wie politiek actief wil worden:

Henk heeft niet één algemene tip. Als iemand hem zou vragen hoe hij of zij actief kon worden, zou hij de mogelijkheden aangeven die goed bij die persoon passen. Als iemand ambitie heeft om in de Tweede Kamer te komen, raadt hij aan mee te doen aan de Permanente Campagne: "daar kan je je in uitleven!". In de Permanente Campagne kunnen mensen met goede ideeën die met anderen uitwerken en omzetten in concrete acties. Als de ideeën zich ervoor lenen, worden ze in contact met de fractie uitgewerkt. En als je het erg goed doet, kan op grond van je werk in de Permanente Campagne een aanbeveling worden gedaan bij de selectiecommissie voor de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer.

Tip specifiek voor vrouwen: Niet veel anders dan voor mannen. Of toch: denk in een door mannen gedomineerde omgeving niet te gering over je eigen kwaliteiten en pas je niet te snel aan.

Egbert Schuurman

Tip voor Inclusief:

Zoek niet per se vrouwen, maar zoek kwaliteit onder zowel mannen als vrouwen. Dat is binnenkort hard nodig: "Dit is een beetje speculatief, maar ik acht het niet uitgesloten dat we een fikse verschuiving krijgen bij de Tweede Kamerverkiezingen. Het sociale gezicht van de partij, maar ook de breedte en de degelijkheid die mensen zoeken zal veel kiezers bij de ChristenUnie brengen. We zouden zomaar zes of zeven zetels kunnen krijgen." Daarom is niet alleen belangrijk dat de eerste drie kandidaten op de lijst kwaliteit hebben, maar zorg dat de eerste tien kandidaten op de lijst een groep vormen die gemeenschappelijk hebben dat ze een zekere 'bijbelse intuïtie' bezitten, en goed op de hoogte zijn van de politieke geschiedenis van Nederland, op grond waarvan ze ook gezamenlijke een unanieme visie op politiek en maatschappij hebben. "Ze moeten gevoelig zijn voor bijbelse profetieën om onze tijd te verstaan, en daarop antwoorden vinden." Antwoorden moeten eerst en vooral gebaseerd zijn op 'bijbelse intuïtie': de Bijbel is een levend Woord, met betekenis voor situaties vandaag. Met name het liefdegebod moet centraal staan. Aan te raden zijn in verband daarmee ook publicaties van Ratzinger, hij is een groot christelijk denker. De eerste tien kandidaten op de lijst voor de ChristenUnie moeten een duidelijke visie gemeenschappelijk hebben, en zelf ook een biddend leven hebben.

Tip voor wie politiek actief wil worden:

"Als je ruimte (tijd) hebt, denk dan ook aan politiek". Binnen de kerken is daarvoor te weinig aandacht. Wie politiek actief wil worden, moet beginnen met studeren, in de geschiedenis van de Nederlandse politiek en werken van christelijke denkers (Calvijn, Kuyper, etc.).

Tip specifiek voor vrouwen:

Idem.

Greet Visser-van Lente

Tip voor Inclusief:

"Alsjeblieft geen controversiële dingen, zoals een vrouwelijke predikant laten opdraven. Dat vind ik echt een bijna onvergeeflijke fout, zeker voor vrouwen die van politiek gevoel blijf willen geven. Kies liever voor andere vrouwen. Ik ken er genoeg met een andere heel andere toonzetting. De ChristenUnie moet ook oppassen met bijvoorbeeld de bands die ze laat spelen. Houd toch rekening met je oorspronkelijke achterban. Die willen ook wel eens een mannenkoor horen. Laat je niet teveel overrulen door de evangelische beweging en de heel moderne vrijgemaakte kant. Houd ook in je klimaat rekening met vrouwen die heel betrokken zijn en bij de toonzetting van *Inclusief* een vervreemdend gevoel krijgen. Wees '*Inclusief*' – niet exclusief voor een bepaalde groep!"

Tip voor wie politiek actief wil worden:

"Gewoon: doen. Begin bij je kiesvereniging. Je moet je vertonen, er zijn. Maar ook op andere plekken in de samenleving, bijvoorbeeld de schoolvereniging. Toon je geïnteresseerd. En als je het echt leuk vindt om meer te doen: niet te bescheiden zijn. En blijf nuchter."

Tip specifiek voor vrouwen:

"Precies hetzelfde. Misschien wel een tip speciaal voor echtparen: doe zoveel mogelijk samen als man en vrouw. Het is bijzonder verrijkend voor je relatie om samen ergens voor te gaan."

Bijlage 1: Literatuur

B&A-groep (1995). 'Van initiatieven uit de vrouwenbeweging tot expertisecentra emancipatie. Een beschouwing' Drs. Mirjam Westgeest.

Bond van Gereformeerde Meisjesverenigingen in Nederland (1988) 'Vrouw, wie ben je?'

Boneparth, Ellen (ed.) (1982). 'Women, Power and Policy'. Elmsford, New York, USA: Pergamon Press.

Borkus, Marja, Thea den Hartog, Henriëtte Lakmaker, Anja van Oostrom, Dineke Stam (1994) 'Vrouwenstemmen. 100 jaar vrouwenbelangen, 75 jaar vrouwenkiesrecht'. Walburg Pers.

Bremmer-Lindeboom, Mr. L.G.A., drs. A. Kamer, E. van Middelkoop, dr. W.G. de Vries, drs. M. Wilcke-van der Linden (1983) 'Vrouw en man – een plaatsbepaling. Vrouwenemancipatie en christelijk geloof.' GSEV-reeks nr. 6. Uitgave in samenwerking met het Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband. Groningen: Uitgeverij De Vuurbaak b.v.

Bruggen, dr. J. van (1974) 'Emancipatie en Bijbel'. Amsterdam: uitgeverij Ton Bolland.

Bryson, Valerie (1992) 'Feminist political theory. An introduction'. Hong Kong: Women in Society (herdruk). Eerste druk 1992 Londen: The MacMillan Press LTD.

Bussemaker, Jet, Rian Voet (reds.) (2003) 'Gender, Participation and Citizenship in the Netherlands'

CBS (2004). 'Statistisch jaarboek 2004'.

CDA-partijbureau (april 1997). 'Meer partij met vrouwen'. Den Haag: CDA-partijbureau.

ChristenUnie (mei 2004) Brochure: 'Iedereen van de Partij.'

ChristenUnie (december 2004). 'Handboek Verkiezingen'

ChristenUnie (november 2004) 'Reglement Kandidaatstelling'

ChristenUnie (januari 2004) Statuten en Reglementen ChristenUnie'

ChristenUnie (maart 2005) Voorstel beleidslijn samenwerking ChristenUnie-SGP.

ChristenUnie div. documenten:

- Brief juli 2004: subsidieaanvraag project 'ChristenUnie-Vrouwen en – Mannen in de 21e eeuw (CVM21)' plus projectplan
- Uitspraak van de info op de ChristenUnie-website over de werkgroep Vrouwenparticipatie.
- RPF (februari 2000) document 'Vrouwenparticipatie', aankondigingen vergaderingen;

- GPV: Reader politieke vaardigheden t.b.v. cursus 'vrouw in politiek en bestuur Mailwisseling Carina Bezemer en Kiesvereniging Rijnwoude

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (mei 2000) 'Vragenlijst voor de deelnemers aan de Federatieraad van RPF op 27 mei 2000' en 'Vragenlijst voor de deelnemers aan de Algemene Vergadering van GPV op 27 mei 2000', DNPP i.s.m. het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.

Dukker, Nicolette (1992) 'Niet gelijk maar gelijkwaardig, de integratie van vrouwen in de SGP, het GPV en de RPF'. Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Leiden.

Elshtain, Jean Bethke (1981) 'Public man, private woman. Women in social and political thought.' Princeton University Press

Goudt, Mieke (red.) (1992) 'Lobbyen en de vrouwenbeweging' Stichting Burgerschapskunde.

Hillebrand, R. en M.L. Zielonka-Goei (1990). 'In het belang van de partij. Lidmaatschap en participatie.' In: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (1990), Jaarboek 1989. Groningen: Universiteitsdrukkerij RUG

Hoek, dr. J. (198?) 'Man en vrouw naar Gods beeld. Een bijbelse bezinning.' 2^e druk. Reformatie reeks. Kampen: Kok.

Holsteyn, Joop van (2000) 'De kiezer verklaart: over redenen van de partijkeuze in heden en verleden'. In: Jacques Thomassen, Kees Aarts, Henk van der Kolk (reds.), 'Politieke veranderingen in Nederland 1971 – 1998', pg. 107 – 120.

Holsteyn, Joop van; Ruud Koole (2000). 'Georganiseerd liberalisme: enkele bevindingen uit onderzoek onder VVD-leden'. In: Liberaal reveil, vol. 41, afl. 1 (feb.), pag. 8 – 18.

Holsteyn, Joop van; Ruud Koole (2000). 'Democraten in beeld: enkele bevindingen van een onderzoek onder leden van D66'. In: Idee '66, vol. 21, afl. 1 (mrt), pag. 26 – 29

Inglehart, Ronald; Rudy B. Andeweg (1993) 'Change in dutch political culture: a silent or a silenced revolution?' In: West European politics, vol. 16, afl. 3 (jul), pg. 345 – 361. Londen: Frank Cass.

Irwin, G.A., J.J.M. van Holsteyn en J.M. den Ridder (2005). 'Dutch Parliamentary Election Study 2002-2003'. Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON). Amsterdam: Rozenberg Publishers/NIWI-Steinmetz Archive/SKON.

Katz, Richard S. (2001). 'The problem of candidate selection and models of party democracy'. Party politics, vol. 7, afl. 3, pag. 277 – 296.

Koopman, M.J. en M.H. Leijenaar (1983) 'Het vergeten electoraat: vrouwen en verkiezingen' Acta polit. Meppel, vol. 18, pag 242-261.

Koole, R.A. en J.J.M. van Hosteyn (1999). 'Partijleden in perspectief. Kiezers en leden vergeleken'. In: Voerman, G. en A.P.M. Lucardie (red.). 'Jaarboek

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1999', pag. 93 - 124.
Groningen: Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen.

Koole, Ruud (2001) 'Tussen lijdelijkheid en contestatie: politieke participatie in de twintigste eeuw' in: Eijl, Corrie van, Lex Heerma van Voss, Piet de Rooy (reds.) 'Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw', pg. 151 – 170, 242-243.
Amsterdam: Aksant.

Köstenberger, Andreas J., Thoma R. Schreiner, H. Scott Baldwin (eds.) (july 2000)
'Women in the church. A Fresh Analysis of 1 Timothy 2:9-15' Grand Rapids,
Michigan, USA: Baker Books.

Landelijke Vergadering van de Nederlands Gereformeerde Kerken Lelystad 2004
(april 2003) 'Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten?' Rapport van de Commissie
Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten.

Leijenaar, Monique (1988). 'De geschade heerlijkheid: politiek gedrag van vrouwen
en mannen in Nederland, 1918 – 1988'. Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden. Den
Haag: SDU

Leijenaar, drs. M.H. en Dr. B. Niemöller (november 1988). 'CDA – Positieve actie.
Onderzoeksgegevens over de positie van vrouwen in het CDA'

Ministerie van SZW? (januari 2005). 'Fourth Dutch Implementation Report on the
UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women
(CEDAW – UN Women's Convention) 2000 – 2004.'

Portegeijs, Wil, Annemarie Boelens en Linda Olsthoorn (2004). 'Emancipatiemonitor
2004'. SCP en CBS. SCP-publicatie 2004/19.

Raad voor het Openbaar Bestuur (september 2000) 'Advies over de meerjarennota
emancipatiebeleid'. Advies aan de staatssecretaris van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid mw. A.E. Verstand-Bogaert.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (september 2000) 'Van discriminatie
naar diversiteit. Kanttekeningen bij de meerjarennota emancipatiebeleid *Van
vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid*', Advies 14.

SCP (januari 1992) 'De emancipatie van meisjes en jonge vrouwen. Rapportage ten
behoefte van een evaluatie van het meisjesbeleid'. M. Niphuis-Nell.

SER (september 2000) 'Meerjarennota emancipatiebeleid.' Advies over de
meerjarennota emancipatiebeleid, uitgebracht aan de staatssecretaris van SZW.
SER-publicatie 2000/09.

Sayers, Janet (1983) 'Biological politics. Feminist and anti-feminist perspectives'.
Londen, UK: Ravistock Publications Ltd.

Schmeets, J.J.G., F.W.J. Otten (1993) 'Opkomst bij verkiezingen van vrouwen en
mannen: uit balans?' In: Mens en Maatschappij, vol. 68, afl. 2 (mei), pag. 175 – 185.

Shaver, Phillip, Clyde Hendrick (eds.) (1987) 'Sex and Gender'. Serie 'Review of
personality and social psychology', Vol. 7. Newbury Park, California, USA: SAGE
Publications, Inc.

Spender, Dale (ed.) (1983) 'Feminist Theorists. Three centuries of women's intellectual traditions'. Londen, UK: The Women's Press Limited.

Spike Peterson, V. en Anne Sisson Runyan (1993). 'Global gender issues'. Dilemma's in World Politics Series.

Swanborn, Peter G. (2002) 'Basisboek sociaal onderzoek'. Amsterdam: Boom.

Tukker, Vera (1999) 'Sara waar ben je? De positie van de vrouw in reformatisch perspectief.' Utrecht: De Banier.

Velde, Hella van de (1994) *Vrouwen van de partij: de integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland (1919 – 1990)* Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden. Leiden: DSWO Press.

Verkerk, Maarten (1991) 'Bevrijding tot vrijheid. Een wijsgerige beschouwing over de bevrijding van de vrouw.' In: Radix 17. Uitgave van het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap. Kampen: Kok.

Verkerk, Maarten J. (1997) 'Sekse als antwoord'. Christelijk wijsgerige reeks 'Verantwoording' dl. 12. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Verkerk, Maarten, Nienke Verkerk-Vegter (1999). 'M/V. Mens en relaties in de eenentwintigste eeuw.' Telos-uitgave. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Vocht, Alphons de (2000) 'Basishandboek SPS 10 voor Windows 98/ME/2000'. Utrecht: Bijleveld Press

Vogelaar, drs. N., drs. D. Slot, drs. Jac. Schaeffer, J.C. Nieuwlaat (1990) 'Sociaal economische bezinning. 'n Ontwikkeling'. Jubileumuitgave Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband. GSEV-Reeks nr. 20. Barneveld: Uitgeverij De Vuurbaak.

Voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1976) 'De emancipatie van de vrouw'

Wiegman, prof. Dr. O., prof. Dr. H.A.M. Wilke (reds.) (1978) 'Macht en beïnvloeding. Deventer: Loghum Slaterus.

Wijk, Carel van (2000) 'Toetsende statistiek: basistechnieken'. Bussum: Uitgeverij Coutinho

Wijk, Carel van (2000) 'Toetsende statistiek op de computer: basistechnieken'. Bussum: Uitgeverij Coutinho

Krantenartikelen:

- Volkskrant, 3 januari 1998, pag. 15, Jantine Oldersma: 'Vrouw stemt linkser dan man'
- RD, 30 oktober 1999, pag. 15, Joop van Holsteyn: 'Het CDA zit electoraat in de knel: samenwerkende kleine christelijke partijen vormen een serieuze bedreiging'

- ND, 20 januari 2001, pag. 7; A. van Kalker en H. Valkenburg: 'ChristenUnie moet ambitie tonen'
- ND, 16 februari 2002: 'Veling wil één partij met SGP'
- ND, 20 december 2002: 'Van der Vlies roept Rouvoet op strijdbijl te begraven'
- NRC, 20 februari 2002: 'CU wil niet langer op één lijst met SGP'
- RD, 20 februari 2002: 'CU zoekt uitweg in strubbeling met SGP'
- Trouw, 20 februari 2002, pag. 13, Hanneke Keultjes: 'Een fijne samenwerking, mits zonder vrouwen'
- ND, 21 februari 2002, pag. 1 en 3: 'ChristenUnie wil einde vrouwendebat'
- ND, 21 februari 2002, pag. 11: 'Juist meer vrouwen op lijsten ChristenUnie'
- ND, 21 februari 2002, pag. 1: 'CU/SGP'
- NRC, 21 februari 2002: 'Vrouw verdeelt SGP en ChristenUnie'
- ND, 24 december 2002: 'Friese SGP accepteert vrouw op lijst'
- NRC, 24 december 2002: 'Vrouw op lijst van SGP'
- ND, 30 december 2002, pag. 3; Ineke Evink: 'Nederland is nog steeds een mannenmaatschappij'
- ND, 22 mei 2003, pag. 7, G.E. Rietveld-de Vries: 'Vrouwenpolitiek'
- ND, 29 september 2003, pag. 1 en 7, Marc Janssens: 'Angst houdt vrouwen bij ChristenUnie uit politiek'
- ND, 2 oktober 2003, pag. 7, Willy Roskam-Kroeze: 'Debora voorbeeld voor politiek actieve vrouw'
- ND, 14 februari 2005, Jellie Kieft-Boersema: 'Stem op kwaliteit, niet op geslacht'
- ND, 1 maart 2005, Gerard Beverdam: 'Aanvoersters van ChristenUnie én SGP'
- ND, 9 maart 2005, 'Tumultplaatsen' CU/SGP ongewijzigd'

Bijlage 2: Enquête

De enquête is schriftelijk en per internet aan respondenten voorgelegd. Waar verschillen (bijv. in nummering) tussen deze twee versies waren, is de tekst van de internetenquête gevolgd.

Vrouwen en mannen actief voor de ChristenUnie

Deze enquête gaat over politieke participatie: de verschillende manieren waarop u zich inzet voor de politiek. Doel van de enquête is te bepalen of er verschil is tussen mannen en vrouwen als het gaat om politieke participatie. Ook willen we graag uw mening weten over een aantal zaken.

De eerste vragen gaan over uw interesse in politiek in het algemeen.

1. Als er in de krant binnenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over regeringsproblemen, hoe vaak leest u dat dan?	☐ Bijna altijd ☐ Vaak ☐ Zo nu en dan ☐ Zelden of nooit ☐ Ik lees geen krant
2. Als er in gezelschap over zulke problemen in ons land gesproken wordt, wat doet u dan?	☐ Ik doe mee met het gesprek ☐ Ik luister met belangstelling ☐ Ik luister niet / ik ben niet geïnteresseerd
3. Als er in de krant buitenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over spanningen of besprekingen tussen verschillende landen, hoe vaak leest u dat dan?	☐ Bijna altijd ☐ Vaak ☐ Zo nu en dan ☐ Zelden of nooit ☐ Ik lees geen krant
4. Hoe geïnteresseerd bent u in politieke onderwerpen?	☐ Zeer geïnteresseerd ☐ Tamelijk geïnteresseerd ☐ Niet geïnteresseerd
5. Hiernaast staan een aantal nieuwsbronnen die u zou kunnen gebruiken om op de hoogte te blijven van politieke onderwerpen. Van welk hiervan maakt u regelmatig gebruik?	☐ Kranten ☐ Radio ☐ TV ☐ Internet ☐ Tijdschriften ☐ Vakbladen ☐ Email-nieuwsbrieven
6. Kunt u de namen noemen van de drie nieuwsbronnen die voor u het belangrijkste zijn (bijv. AD, TV Gelderland, Openbaar Bestuur)?	1. 2. 3.
7. Welke politieke thema's interesseren u <i>het meest</i> ? Kies maximaal 3 thema's.	
☐ Gezondheidszorg ☐ Natuur en milieu ☐ Werkgelegenheid ☐ Sociale voorzieningen ☐ Veiligheid ☐ Ruimtelijke ordening ☐ Openbaar bestuur ☐ Onderwijs ☐ Buitenlands beleid ☐ Landbouwbeleid ☐ Integratie van immigranten	☐ Kunst, cultuur en media ☐ Ontwikkelingshulp ☐ Emancipatiebeleid ☐ Verkeer en vervoer ☐ Jeugdbeleid ☐ Economie ☐ Welzijn ☐ Financiën ☐ Sport ☐ Kinderopvang ☐ Asielbeleid

8. Welke politieke thema's interesseren u <i>het minst</i> ? Kies maximaal 3 thema's.	
☐ Gezondheidszorg ☐ Natuur en milieu ☐ Werkgelegenheid ☐ Sociale voorzieningen ☐ Veiligheid ☐ Ruimtelijke ordening ☐ Openbaar bestuur ☐ Onderwijs ☐ Buitenlands beleid ☐ Landbouwbeleid ☐ Integratie van immigranten	☐ Kunst, cultuur en media ☐ Ontwikkelingshulp ☐ Emancipatiebeleid ☐ Verkeer en vervoer ☐ Jeugdbeleid ☐ Economie ☐ Welzijn ☐ Financiën ☐ Sport ☐ Kinderopvang ☐ Asielbeleid
9. Sommige mensen hebben hun politieke interesse 'van huis uit' meegekregen. Zijn / waren uw ouders geïnteresseerd in politieke onderwerpen, of zelfs politiek actief? U mag meerdere antwoorden aankruisen.	☐ Nee ☐ Ja, mijn vader was geïnteresseerd in politiek ☐ Ja, mijn moeder was geïnteresseerd in politiek ☐ Ja, mijn vader was politiek actief ☐ Ja, mijn moeder was politiek actief
10. Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Hiernaast staat een aantal mogelijkheden. Wilt u aangeven van welk daarvan u in de afgelopen 5 jaar gebruik heeft gemaakt? U mag meerdere antwoorden aankruisen.	☐ Radio, TV of krant ingeschakeld ☐ Politieke partij of organisatie ingeschakeld ☐ Meegedaan aan een door de overheid georganiseerde inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst ☐ Contact opgenomen met een politicus of ambtenaar ☐ Meegedaan aan een actiegroep ☐ Meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie ☐ Via internet, email of SMS meegedaan aan een politieke discussie of actie ☐ Geen van deze mogelijkheden

De volgende vragen gaan over uw betrokkenheid bij de ChristenUnie.

11. Bent u op één van de volgende manieren betrokken bij de ChristenUnie? U mag meerdere antwoorden aankruisen.	☐ Ik ben lid van ChristenUnie ☐ Ik ben lid van Perspectief ☐ Ik ben donateur van het Wetenschappelijk Instituut ☐ Ik ben 'Vriend van de Fractie'
12. Voor leden uit één gezin kent de ChristenUnie een gezinslidmaatschap. Eén persoon is 'hooflid', de rest is 'gezinslid'. Maakt u hier gebruik van?	☐ Niet van toepassing (alleenstaand) ☐ Ja, ik ben hooflid ☐ Ja, ik ben gezinslid ☐ Ja, maar ik weet niet of ik hoofd- of gezinslid ben ☐ Nee, er zijn wel meer personen betrokken, maar het is niet nodig dat er meer dan één van ons lid is ☐ Nee, ik ben de enige die betrokken is bij de ChristenUnie

13. Hieronder staan bestuurlijke en politieke functies. Welk van deze functies bekleedt u of heeft u bekleed binnen de ChristenUnie? U mag meerdere antwoorden aankruisen.					
☐ Fractielid in de gemeenteraad ☐ Statenlid in de provincie ☐ Lid van de Tweede Kamer ☐ Lid van de Eerste Kamer ☐ Parlementariër in het Europees Parlement ☐ Lid steun- of schaduwfractie voor de gemeenteraad ☐ Lid van een commissie voor de gemeenteraad ☐ Wethouder ☐ Burgemeester ☐ Voorzitter lokale kiesvereniging	☐ Secretaris lokale kiesvereniging ☐ Penningmeester lokale kiesvereniging ☐ Politiek secretaris lokale kiesvereniging ☐ Andere bestuursfunctie lokale kiesvereniging ☐ Bestuursfunctie provinciaal bestuur ☐ Bestuursfunctie landelijk bestuur ☐ Adviserende functie ☐ Geen van deze functies Anders, nl.				
14. Heeft u zitting (gehad) in een commissie van de gemeenteraad, Provinciale Staten of Tweede Kamer? Zoja, op welk(e) beleidsterrein(en)?	☐ Nee ☐ Ja, op de volgende beleidsterreinen:				
15. Hoeveel tijd besteedt u <i>gemiddeld per week</i> aan de ChristenUnie?	☐ Minder dan een uur ☐ 1 tot 5 uur ☐ 5 tot 10 uur ☐ 10 tot 20 uur ☐ Meer dan 20 uur				
16. Hoe vaak stemt u bij verkiezingen op iemand van de ChristenUnie?	☐ Altijd ☐ Bijna altijd ☐ Soms wel, soms niet ☐ Bijna nooit ☐ Nooit				
17. Heeft u wel eens een vrouw op de lijst een voorkeursstem gegeven, speciaal omdat zij een vrouw was?	☐ Ja ☐ Nee				
18. In internationaal onderzoek heeft men een aantal redenen gevonden waarom mensen lid zijn van een politieke partij. Hieronder staan negen van deze redenen genoemd. Wilt u voor elk van deze redenen aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk deze voor u was toen u besloot lid van ChristenUnie of Perspectief te worden?	Zeer onbelangrijk	Onbelangrijk	Niet belangrijk of onbelangrijk	Belangrijk	Zeer belangrijk
• Omdat ik hierdoor politieke invloed wilde uitoefenen	☐	☐	☐	☐	☐
• Om uiting te geven aan mijn sympathie voor deze partij	☐	☐	☐	☐	☐
• Om ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging.	☐	☐	☐	☐	☐
• Omdat het belangrijk is voor mijn loopbaan	☐	☐	☐	☐	☐
• Om bestuurlijke ervaring op te doen	☐	☐	☐	☐	☐
• Omdat het prettig is met partijgenoten samen te werken	☐	☐	☐	☐	☐
• Omdat ik hierdoor interessante mensen ontmoet	☐	☐	☐	☐	☐
• Omdat ik het mijn plicht als burger vind om politiek bezig te zijn	☐	☐	☐	☐	☐
• Omdat het in mijn omgeving gebruikelijk is	☐	☐	☐	☐	☐

Let op: de volgende vraag kunt u *overslaan* wanneer u op dit moment *een politieke of bestuurlijke functie* binnen de ChristenUnie bekleedt.

19. Hieronder staat een aantal manieren waarop u zich kunt inzetten voor de ChristenUnie. Kunt u in de linker-kolom aangeven van welk van deze mogelijkheden u de laatste drie jaar gebruik heeft gemaakt? En kunt u in de rechterkolom aangeven wat u in de toekomst graag zou willen doen?	Heb ik gedaan	Wil ik graag gaan doen
• Andere mensen ervan overtuigen lid te worden van de ChristenUnie	☐	☐
• In gesprekken standpunten van de ChristenUnie verdedigen	☐	☐
• Meewerken aan promotieactiviteiten	☐	☐
• Meewerken aan verkiezingscampagnes	☐	☐
• Een nieuwsbrief verzorgen	☐	☐
• Bidden voor het werk van de ChristenUnie	☐	☐
• Meewerken aan de 'Permanente Campagne'	☐	☐
• Meedoen aan handtekeningenactie	☐	☐
• Bezoeken van een ledenvergadering van de ChristenUnie in uw woonplaats	☐	☐
• Bezoeken van een congres van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie	☐	☐
• Bezoeken van een ledencongres van de ChristenUnie	☐	☐
• Meedenken/meebeslissen over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie	☐	☐
• Werkbezoek organiseren voor een ChristenUnie-politicus	☐	☐
• Een ChristenUnie-politicus voorzien van relevante informatie	☐	☐
• Lokale acties organiseren, bijvoorbeeld over verslavingszorg of verkeersveiligheid	☐	☐
• Een debatavond organiseren over politieke thema's	☐	☐
• Artikelen schrijven over politieke thema's	☐	☐
• Deelnemen aan een 'KennisNetWerk' van het Wetenschappelijk Instituut	☐	☐
• Iets anders, nl.	☐	☐

Hoeveel u doet in de politiek heeft ook te maken met uw andere bezigheden. Daarom gaan de volgende vragen over uw gezinssituatie en tijdsbesteding.

20. Heeft u thuiswonende kinderen?	☐ Ja, ... kinderen (vul het aantal kinderen in) vanjaar oud (vul de leeftijd(en) in) ☐ Nee				
21. Heeft u een betaalde baan?	☐ Ja ☐ Nee, ik ben gepensioneerd / met VUT ☐ Nee, ik ben arbeidsongeschikt (WAO) ☐ Nee, ik studeer ☐ Nee, ik ben huisman/huisvrouw ☐ Nee, ik ben werkloos (WW of bijstand) ☐ Anders, nl. ...				
22. Kunt u aangeven <i>hoeveel uur per week u gemiddeld besteedt aan:</i>	Geen/ n.v.t.	0 tot 5	5 tot 10	10 tot 20	Meer dan 20
• Betaald werk	☐	☐	☐	☐	☐
• Huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden	☐	☐	☐	☐	☐
• Activiteiten voor mijn kerk of geloofsgemeenschap	☐	☐	☐	☐	☐
• Activiteiten voor een wijk- of buurtvereniging	☐	☐	☐	☐	☐
• Politieke activiteiten	☐	☐	☐	☐	☐
• Ander onbetaald werk / vrijwilligerswerk	☐	☐	☐	☐	☐
• Ontspanning (sport, hobbies, uitgaan etc.)	☐	☐	☐	☐	☐
23. Hoe actief bent u binnen uw kerk of geloofsgemeenschap?	☐ Zeer actief ☐ Tamelijk actief ☐ Niet actief ☐ Niet van toepassing (geen lid van kerk of geloofsgemeenschap)				
24. a. Bekleedt u in uw kerk of geloofsgemeenschap een formeel ambt (bijvoorbeeld voorganger, ouderling, diaken)?	☐ Ja ☐ Nee ☐ Niet van toepassing (geen lid van kerk of geloofsgemeenschap)				
b. En uw partner? Indien u geen partner heeft, sla deze vraag dan over.	☐ Ja ☐ Nee ☐ Niet van toepassing (geen lid van kerk of geloofsgemeenschap)				
25. a. Bekleedt u binnen uw kerk of geloofsgemeenschap een andere bestuurlijke functie (bijvoorbeeld in een commissie of bijbelstudievereniging of voor een kerkelijk organisatie op nationaal niveau, etc.)	☐ Ja ☐ Nee ☐ Niet van toepassing (geen lid van kerk of geloofsgemeenschap)				
b. En uw partner? Indien u geen partner heeft, sla deze vraag dan over.	☐ Ja ☐ Nee ☐ Niet van toepassing (geen lid van kerk of geloofsgemeenschap)				

26. Bekleedt u nog andere onbetaalde functies in de maatschappij?	☐ Nee ☐ Ja, nl.
27. Hoeveel ervaring heeft u in bestuurlijke functies (binnen maatschappelijke organisaties, politiek, studentenvereniging, sport-vereniging, buurtvereniging etc.)	☐ Geen ☐ Minder dan 1 jaar ☐ 1 tot 3 jaar ☐ 3 tot 10 jaar ☐ 10 jaar of meer
28. Hoeveel jaar werkervaring buitenshuis (betaald en onbetaald) heeft u?	☐ Geen ☐ Minder dan 1 jaar ☐ 1 tot 3 jaar ☐ 3 tot 10 jaar ☐ 10 jaar of meer

Let op: De volgende vragen hoeft u *alleen* te beantwoorden wanneer u een *politieke of bestuurlijke functie* binnen de ChristenUnie heeft (gehad). Geldt dat niet voor u, **sla dan deze bladzijde over en ga verder met vraag 35.**

29. Op welke manier bent u in de politiek terecht gekomen? U mag meerdere antwoorden aankruisen.	☐ Via maatschappelijke organisaties ☐ Via vrouwenorganisaties ☐ Door mijn specifieke vakkennis of beroep ☐ Door mijn directe betrokkenheid bij de gemeentepolitiek ☐ Door mijn directe betrokkenheid bij de provinciale politiek ☐ Door mijn politieke betrokkenheid in het algemeen ☐ Doordat ik deelnam aan activiteiten in de partij ☐ Anders, nl.
30. Hiernaast staan een aantal factoren die een stimulerende rol kunnen spelen bij het verkrijgen van een politieke of bestuurlijke functie. Welke hiervan hebben bij u een rol gespeeld?	☐ Ik werd ervoor gevraagd ☐ Ik heb er zelf veel voor gedaan ☐ Mijn partner steunde mij ☐ Vrienden en bekenden vonden dat het goed bij mij paste ☐ Ik kwam een vacature tegen die bij mij paste ☐ Geen van deze factoren
31. Heeft in uw politieke carrière en/of bestuursfunctie uw man-zijn of vrouw-zijn een rol gespeeld?	☐ Nee ☐ Ja, een positieve rol ☐ Ja, een negatieve rol ☐ Weet ik niet
32. Bent u van mening dat uw partner en/of kinderen vanwege uw politieke functie voldoende aandacht krijgen/kregen?	☐ Niet van toepassing (geen gezin) ☐ Voldoende aandacht ☐ Niet voldoende, niet onvoldoende ☐ Onvoldoende aandacht
33. Komt/kwam het wel eens u uw politieke functie minder goed kunt uitvoeren dan u zou willen, omdat u een gezin heeft?	☐ Niet van toepassing (geen gezin) ☐ Vaak / regelmatig ☐ Af en toe ☐ Zelden / nooit
34. Komt het wel eens voor dat u uw politieke functie extra goed kunt uitvoeren, juist omdat u een gezin hebt?	☐ Niet van toepassing (geen gezin) ☐ Vaak / regelmatig ☐ Af en toe ☐ Zelden / nooit

Hoeveel iemand voor de politiek kan betekenen heeft ook te maken met zijn of haar kennis, ervaring en capaciteiten. Daarnaast zijn er allerlei andere motieven die een rol kunnen spelen bij kandidaatstelling en selectie. Daarover gaan de volgende vragen.

35. Hiernaast staan twaalf mogelijke kwaliteiten die een rol kunnen spelen bij het samenstellen van de lijst ChristenUnie-kandidaten voor de Tweede Kamer. Kunt u aangeven welke kwaliteiten u het belangrijkste vindt voor iemand die op die lijst staat? Geef maximaal drie kwaliteiten aan.	☐ Opleiding ☐ Beroepservaring ☐ Populariteit bij kiezers ☐ Karakter ☐ Leeftijd ☐ Geslacht ☐ Deskundigheid ☐ Regio ☐ Politieke denkbeelden ☐ Politiek inzicht ☐ Band met een maatschappelijke groepering ☐ Inzet voor de partij ☐ Ervaring in de Tweede Kamer
36. Over welke eigenschappen zou volgens u een 'goed' ChristenUnie-gemeenteraadslid moeten beschikken?	De volgende eigenschappen:
37. Bent u zelf wel eens kandidaat geweest voor een functie als gemeenteraadslid, statenlid, kamerlid of Europees parlementariër?	☐ Ja ☐ Nee → ga verder met vraag 41
38. Zoja, kunt u een aantal motieven noemen waarom u zich beschikbaar heeft gesteld voor die functie?	Mijn motieven:
39. Bent u, toen u zich kandidaat stelde, inderdaad op een verkiesbare plaats op de lijst gekomen?	☐ Ja ☐ Nee
40. Heeft bij de beslissing om u wel of niet op een verkiesbare plaats te zetten uw man-zijn of vrouw-zijn een rol gespeeld?	☐ Nee ☐ Ja, een positieve rol ☐ Ja, een negatieve rol ☐ Weet ik niet

Let op: De volgende vraag kunt u *overslaan* wanneer u *al een politieke functie* bekleedt of bekleed heeft binnen de ChristenUnie

41. a. Stel, een fractielid van de ChristenUnie in uw woonplaats ziet zich door privé-omstandigheden genoodzaakt op te stappen. U wordt gevraagd de plaats in de gemeenteraad in te nemen. Wordt u het nieuwe gemeenteraadslid?	☐ Ja → ga verder met vraag 42 ☐ Nee ☐ Liever niet, maar als ze echt niemand anders kunnen vinden misschien wel.
b. Als u bij vraag a 'nee', of 'liever niet' heeft geantwoord, wat is/zijn dan daarvoor uw reden(en)? U mag meerdere mogelijkheden aankruisen.	☐ Er zijn andere mensen die dat veel beter kunnen ☐ Ik heb er geen zin in ☐ Ik heb geen interesse voor gemeentepolitiek. ☐ Ik heb er niet de juiste kennis voor ☐ Ik heb er niet de juiste vaardigheden voor ☐ Ik heb niet genoeg ervaring ☐ Het zou teveel ten koste gaan van mijn gezin ☐ Het zou teveel ten koste gaan van mijn werk ☐ Mijn partner staat er niet achter ☐ Ik heb er geen tijd voor ☐ De vergadertijden komen mij slecht uit ☐ Het is beter als een man deze functie op zich neemt ☐ Het is beter als een vrouw deze functie op zich neemt ☐ Andere mensen zouden het maar vreemd vinden als ik in de gemeenteraad zat ☐ Anders, nl.

Er bestaan verschillende standpunten over de rol van mannen en vrouwen in het gezin, de samenleving en de politiek. Daar gaat de volgende vraag over.

42. Wilt u van de volgende stellingen aangeven of u het er eens of oneens mee bent?	Helemaal eens	Min of meer eens	Niet eens/niet oneens	min of meer oneens	Helemaal oneens
• 'Vrouwen hebben ook een taak en roeping in de politiek'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Vrouwen met een gezin horen niet in de politiek actief te zijn'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Of iemand geschikt is voor politiek heeft niet zoveel met man-zijn of vrouw-zijn te maken'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Het is verkeerd wanneer een vrouw een functie bekleedt waarin ze boven een man staat'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Er zijn politieke thema's die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Vrouwen kunnen net zo goed politiek bedrijven als mannen'	☐	☐	☐	☐	☐
• 'Wanneer vrouwen in de kerk geen ambt mogen bekleden, kunnen ze hun ambitie mooi kwijt in de politiek'	☐	☐	☐	☐	☐

Op deze bladzijde vragen we naar uw mening over een aantal concrete vraagstukken.

43. Ongeveer zestig procent van de ChristenUnie-stemmers is vrouw; ongeveer de kwart van de ChristenUnieleiden is vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om meer vrouwen lid te maken?	☐ Ja ☐ Nee ☐ Geen mening / weet ik niet
44. Van de politieke en bestuursfuncties binnen de ChristenUnie wordt ongeveer tien procent bekleed door een vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om dit percentage te verhogen?	☐ Ja ☐ Nee ☐ Geen mening / weet ik niet
45. Om zetels in gemeenteraad of provinciale staten te bemachtigen, kan de ChristenUnie samenwerking aangaan met de SGP door één gemeenschappelijke lijst te vormen. De SGP stelt dan soms als voorwaarde dat er geen vrouwen op de lijst komen. De ChristenUnie kan dan voor een dilemma komen te staan. Als er geen andere mogelijkheden zijn dan het opzeggen van de samenwerking of het terugtrekken van de vrouwelijke kandidaten, wat vindt u dat de ChristenUnie dan moet doen?	☐ Geen samenwerking aangaan ☐ Geen vrouwen op de lijst plaatsen ☐ Geen mening / weet ik niet
46. Vindt u dat binnen de ChristenUnie de belangen van vrouwen voldoende vertegenwoordigd worden?	☐ Ja ☐ Nee ☐ Geen mening / weet ik niet
47. Vindt u dat een vrouwenorganisatie nuttig kan zijn binnen de ChristenUnie?	☐ Ja ☐ Nee ☐ Geen mening / weet ik niet
48. Was u, vóór u deze vragenlijst ontving, op de hoogte van het bestaan van 'Inclusief', de stuurgroep Vrouwenparticipatie binnen de ChristenUnie?	☐ Ja ☐ Nee

Tenslotte hebben we nog een aantal vragen over uzelf.

49. Wat is uw geslacht?	☐ vrouw ☐ man
50. In welk jaar bent u geboren?	19..
51. Wat is uw burgerlijke staat?	☐ Getrouwd ☐ Samenwonend ☐ Alleenstaand, nooit getrouwd/samenwonend geweest ☐ Alleenstaand; weduwe/weduwnaar ☐ Alleenstaand; gescheiden
52. Wat is uw hoogste afgeronde opleiding?	☐ Geen ☐ Lager onderwijs (basisschool) ☐ Voortgezet onderwijs ☐ MBO ☐ HBO ☐ Universiteit

53. Tot welke kerk of levensbeschouwing rekent u zichzelf?	☐ Baptistengemeente ☐ Christelijk Gereformeerd ☐ Doopsgezinde gemeente ☐ Evangelische gemeente ☐ Gereformeerde Gemeente ☐ Gereformeerd (vrijgemaakt) ☐ Gereformeerde Kerk (PKN) ☐ Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland (VGKN) ☐ Nederlands Hervormd (PKN) ☐ Hersteld Hervormde Kerk ☐ Nederlands Gereformeerd ☐ Pinkstergemeente ☐ Rooms-Katholiek ☐ Anders, nl. ☐ Geen
54. In 2000 is de ChristenUnie ontstaan uit RPF en GPV. Bent u lid geweest van één van deze partijen?	☐ Nee ☐ Ja, ik was lid van de RPF ☐ Ja, ik was lid van het GPV ☐ Ja, ik was lid van de Landelijke Vereniging van RPF-jongeren ☐ Ja, ik was lid van de GPJC

U bent klaar met de enquête.

Wanneer de resultaten van deze enquête bekend zijn, willen we een aantal mensen uitnodigen om verder door te praten in **groeps gesprekken of verdiepende interviews**. Wilt u betrokken worden bij het vervolg van dit onderzoek? Vul dan hieronder uw naam en adres in.

☐ Ja, ik wil graag betrokken worden bij het vervolg van dit onderzoek.	Naam: Straat en huisnummer: Postcode en plaats: Telefoonnummer: Emailadres:
--	--

Wilt u verder nog iets opmerken naar aanleiding van deze enquête, dan kunt u dat hier doen.